

**Azərbaycan Respublikası
Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**

№ 4, aprel, 2021-ci il

İLƏHİYYAT

elmi-publisistik jurnal

**Təsisçi:
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**

BAKİ - 2021

					i.f.d., dos. Mübariz Camalov
					f.f.d. Mirniyaz Mürsəlov
					i.f.d., dos. Elnurə Əzizova
					f.f.d., dos. Anar Qafarov
					f.f.d. Kövsər Tağıyev
					f.f.d. Əhməd Niyazov
					f.f.d., dos. İlkin Əlimuradov
					f.f.d., dos. Elvüsal Məmmədov
					f.f.d., dos. Ələddin Məlikov
					i.f.d., dos. Namiq Abuzərov
					s.f.d. Asəf Qənbərov

Redaksiya heyəti

BU SAYIMIZDA

Rəsmi guşə

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Novruz bayramı münasibətilə Azərbaycan xalqına təbriki.....	4
--	---

Cəmiyyət və din

Aqil Şirinov, Nəsirəddin Tusinin varlıq və Tanrıya dair fikirləri.....	5
Mirniyaz Mürsəlov, Quran və hədislər kontekstində zülm.....	8
Elvüsal Məmmədov, Dönüklərin cəzalandırılması baxımından İslamda etiqad azadlığı haqqında.....	10
Anar Qafarov, Dini sabitliyə zəmin olaraq sosial-iqtisadi rifah.....	14
Asəf Qənbərov, Din və dövlətçilik.....	17
Sevil Hüseynova, Səməvi dinlərdə qadın.....	20
Azanə Əhmədova, Dindəki qadağaların mahiriyyəti.....	23

Mütəfəkkirlər

Ələddin Məlikov, Mühyiddin ibn Ərəbi (Nəzəri irfanın banisi).....	26
Nərgizxatun Həsənova, Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı "Xosrov və Şirin" poemasının nümunəsində.....	29
Tural Türksoy, Muxtar Əfəndizadənin "Şərayül- İslam" əsəri haqqında.....	32

Tədris

Zərifə Əliyeva, Müasir müəllimin fəaliyyətində yaradıcılıq amili.....	37
Elat Abdulrəhmanov, XX əsrdə din və maarifçilik.....	39
Mehrab Dəmirzadə, Əndəlüsdə elm və onun Avropaya təsiri.....	41

Baxış bucağı

Məmmədli Babaşlı, Qırmızı terrorun, erməni məkrinin qurbanı olmuş elmi-mədəni və milli-mənəvi irsimiz.....	46
Vüqar Səmədov, Xarizma nədir və Həzrət Peyğəmbərin xarizmasının bədəvilər üzərindəki təsirləri.....	51

Vətənpərvərlik

Aişə Baxşiyeva, Qarabağ Azərbaycanın tərkib hissəsidir.....	54
Fəridə Hüseynova, Xocalım, qan yaddaşım, səni unutmayacaq bu xalq.....	57

Dəyərlərimiz

Əhməd Niyazov, Ramazan ayı ərəfəsində.....	59
Rəhilə Misirxanlı, Xıdır Nəbi bayramı.....	61
Yusuf Tağı, Bir peyğəmbər adəti: hədiyyələşmək.....	63
Faiq Əhmədzadə, Bir milləti və fərdi var edən dəyərlərdirmi? (Tarixə nəzəri baxış).....	65
Aslan Həbibov, İctimai həmrəyliyin möhkəmləndirilməsində bayramların rolu.....	67
Qafqaz Abdurahmanov, Oruc ibadətinin hikməti və mənəvi faydaları.....	71
Hilal Ağamoğlanov, Günahları yandıran Ramazan.....	74
Aydan Babazadə, Qurani-Kərimdə peyğəmbərlik.....	78

Araşdırma

Xəzər Nemət, Qafqaz və Afurca seyidləri.....	80
Ayşən Aslanova, Qarabağda mövcud olan alban məbədləri.....	85

Ədəbiyyat

Şahin Ələsgərov, Necə oldu ki, Oksforda girə bilmədim (Mahmud Teymur).....	87
Şəhla Aslan, Müqəddəs Kitab.....	92

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Novruz bayramı münasibətilə Azərbaycan xalqına təbriki

Hörmətli həmvətənlər!

Sizi əziz Novruz bayramı münasibətilə ürək-dən təbrik edir, hamınıza cansağlığı və səadət arzulayıram.

Novruz bayramı bizə ulu əcdadlarımızın təbiətin əbədi nizamına ehtiramını ifadə edən müqəddəs yadigarıdır. Bu bayram Azərbaycan xalqının qədim və zəngin dünyagörüşünün, gələcəyə nikbin baxışının, bütövlükdə milli varlığımızın dolğun təəcəssümü olub, mədəni sərvətlər xəzinəmizdə müstəsna yer tutur. Yad təsirlərdən qoruyaraq layiqincə yaşatdığımız Novruz ənənələri çoxəsrlik keçmişinə daim ehtiramla yanaşan xalqımızın, eyni zamanda, bəşər mədəniyyətinə töhfəsidir.

Yaz bayramının Odlar diyarına builki gəlişi xüsusən əlamətdardır. Şadam ki, müstəqilliyimizin bu baharına dövlətçilik tariximizdə qızıl hərflərlə əbədi qalacaq və həyatımıza hələ yeni-yeni nailiyyətlər bəxş edəcək parlaq Qələbə ilə qədəm qoymuşuq. Haqq işi uğrunda mübarizə duyğusundan aldığımız misilsiz mə-nəvi güclə biz sınaq anında yumruq kimi birləşərək özəli torpaqlarımıza xaincəsinə uzanan əlləri kəsmiş, yurdumuzu bədxah düşməndən təmizləmiş və ədaləti qanımız bahasına bərpa etmişik. Ruhumuzun yenilməzliyinin təntənəsinə çevrilən və bizi dünyaya məğrur millət olaraq tanıdan şanlı Zəfərimiz Azərbaycana əbədi bahar gətirmişdir.

Xalqımızın qalibiyyət ovqatını bütün qəlbi ilə yaşadığı bu bayram günlərində bir daha Vətənimizin ərəzi bütövlüyü naminə canlarını fəda etmiş qəhrəman övladlarımıza rəhmət diləyir, onların əziz xatirəsini dərin ehtiramla yad edirik.

İrəlidə bizi işğaldan azad olunmuş yurd yerlərimizdə nəhəng quruculuq işləri gözləyir. İnanıram ki, yaz fəslinin qurub-yaratmaq əzmimizi artıran yeniləşdirici ab-havası ilə həmahəng birlik və həmrəylik nümayiş etdirəcək, böyük qayıdış planımızı sülh və əmin-amanlıq şəraitində uğurla gerçəkləşdirəcək, doğma Qarabağı qısa müddətdə dirçəldəcəyik.

Hamınıza bahar əhval-ruhiyyəsi arzu edirəm. Bu bayram öz gəlişi ilə evinizə, ocağınıza bol ruzi-bərəkət və firavanlıq gətirsin!

Novruz bayramınız mübarək olsun!

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 18 mart 2021-ci il.

Aqil Şirinov,
i.f.d., Ail-nin rektoru

Orta əsrlər İslam dünyasının böyük mütəfəkkirlərindən biri olan Nəsirəddin Tusi həm İbn Sina fəlsəfəsini XII əsrdə yenidən dirçəldən filosof, həm də fəlsəfi kəlamın öndəgələn təmsilçilərindən biri hesab edilir. Onun, xüsusilə Müsəlman dünyasında elmi çalışmalarının tənəzzülə uğramağa başladığı monqol işğalı dövründəki fəaliyyətləri müsəlman aləmindəki elmi-fəlsəfi həyatın yenidən canlandırılması baxımından təqdirəlayiqdir. Belə ki, Tusinin öndərliyində Marağada qurulan rəsədxana o dövrdə istər əqli, istərsə də nəqli elmlər sahəsində ciddi araşdırmaların aparıldığı bir akademiya kimi fəaliyyət göstərmiş, orada yetişən elm adamları daha sonralar İslam dünyasının müxtəlif yerlərindəki elmi fəaliyyətlərə stimül verən katalizator rolunu oynamışdır.

Tusinin fəlsəfi düşüncə sistemi fəlsəfənin ən ümdə məsələlərini ehtiva edir. Onun fəlsəfənin iki ən önəmli sahəsindən biri olan ontologiya (varlıq) anlayışına diqqət yetirdikdə, bu görüşün peripatetik və Orta əsr İslam kəlam məktəblərinin təsirini özündə əks etdirdiyinin şahidi oluruq. O, varlıq haqqındakı görüşündə peripatetik fəlsəfənin problem kimi qəbul etdiyi məsələləri bəzən İbn Sina məktəbi, bəzən də ilk dövr kəlam

Nəsirəddin Tusinin varlıq və Tanrıya dair fikirləri

ənənələrini əsas götürərək izah etməyə çalışmışdır.

Tusi varlığın tərifi üçün mümkün olmadığını qəbul edərək, həm İbn Sina-Bəhmənyar məktəbi, həm də kəlam alimlərinin əksəriyyəti ilə eyni fikirdə olmuş, varlıq-mahiyət münasibətində isə peripatetik fəlsəfə məktəbinin görüşlərini mənimşəmişdir. Xüsusilə də varlıq-mahiyət fərqi məsələsində sadıq bir ibnsinaçı kimi hərəkət edərək, mümkün varlıqlarda (Tanrı xaricindəki bütün varlıqlar) varlıq ilə mahiyyətin ayrı, vacib (zəruri varlıq, Tanrı) varlıqda isə eyni olduğunu irəli sürmüşdür. İlk dövr kəlam alimlərindən fərqli olaraq, “zehni varlıq” kateqoriyasını qəbul etməsi də Tusinin ibnsinaçı tərəflərindən biridir. Onun varlıq ilə yoxluq arasında heç bir vasitə qəbul etməyərək, Əbu Həşim əl-Cübbai tərəfindən irəli sürülən “əhval nəzəriyyəsi”nə etiraz etməsi kəlam alimlərinin əksəriyyəti və peripatetik mütəfəkkirlərin, zərurət və imkan kimi əqli etibarların sübutu keyfiyyətlər olmadığına dair görüşləri isə işraqi fəlsəfənin banisi Şəhabəddin Sührəverdinin fikirləri ilə üst-üstə düşür.

Filosof “parçalanmayan zərrə” görüşünə etiraz edərək, kəlam alimlərinin atommərkəzli cisim görüşü ilə razılaşmamış, əvəzində bəsit cismin heç bir zərrəyə malik olmadığını irəli sürən Əbülbəkrəkət əl-Bağdadi ilə eyni fikirdə olmuşdur.

Tusi İbn Sina düşüncə sistemində mühüm yeri olan “ağıllar nəzəriyyəsi”nə (südur, emanasiya) qarşı kəlam və fəlsəfi əsərlərində bir-birindən fərqli yanaşmalar nümayiş etdirmişdir. O, özünün

“Təcrid əl-etiqaad” əsərində bu nəzəriyyə haqqında tərəddüdlü fikirlər irəli sürmüş, “Füsul”da isə onu açıq şəkildə tənqid etmişdir. Tusinin “Füsul”da yürütdüyü mühakiməyə görə, emanasiyanın qəbul edilməsi kainatda var olan istənilən iki varlıqdan birinin digərinin vasitəli və ya bilavasitə səbəbi olmasını zəruri edir. Emanasiya bütün varlıqların vahid bir silsilədə olmasını labüdləşdirir. Belə olan halda, səbəb və nəticə olması nöqtəyi-nəzərindən bütün varlıqlar bir-başə və ya dolaylı bir-birindən müstəqil olmamalıdır. Halbuki hissi dünyada belə bir şey yoxdur. Bundan başqa, Tusiye görə Tanrıdan çıxan ilk ağıldakı çoxluq ya varlığa, ya da yoxluğa aid bir hal olmalıdır. Varlığa aid bir hal kimi qəbul edilərsə, iki variant mümkündür: birinci variantda həmin çoxluğun Tanrıdan çıxmasıdır və bu halda onların “Bir”dən çıxması labüd olur. İkinci variantda onların Tanrıdan yox, başqa bir varlıqdan çıxmasıdır ki, belə olduqda isə Vacib Varlığın (Tanrının) tək olmaması qaçılmaz olur. Yoxluğa aid bir hal kimi qəbul edildiyi zaman isə var olmayan bu çoxluğun var olanlara təsirinin qəbul edilməsi zəruridir ki, bu da mümkün deyildir. Bu variantların mümkün olmadığını göstərərək, Tusi emanasiya nəzəriyyəsinin doğru olmadığı nəticəsinə gəlmişdir. “Füsul”dakı bu yanaşmasına baxmayaraq, “Təcrid”də bu məsələ haqqında tərəddüdlü fikirlər irəli sürməsi, bundan başqa, “Risale fi isbatil-əqlil-müfariq” adlı traktatında bəhs edilən nəzəriyyəni müdafiə etməsi Tusinin bu məsə-

lədə qəti bir nəticəyə gəlmədiyini göstərir. Sədrəddin Konəvi ilə məktublaşmalarında mövzunun mürəkkəbliyini vurğuladığını, həmçinin Razinin tələbələrindən olan Şəmsəddin Xosrovşahiyyə (v. 652/-1254) göndərdiyi məktubu da nəzərə alsaq, onun əqlər nəzəriyyəsi haqqında qəti qərara gəlmədiyini deyə bilərik. Həmin məktubda o, “tək səbəbdən yoxluğun çıxması” problemini izah edə bilmədiyini ifadə edərək, Xosrovşahidən bu mövzudakı görüşlərini onunla bölüşməsinə xahiş etmişdir.

Tusinlin üluhiyyət (Tanrı) görüşü mənsub olduğu imamiyyə kəlam məktəbinin fikirləri ilə uyğunluq təşkil edir. Başda Vacib Varlığın (varlığı zəruri olanın, Tanrının) mövcudluğunun dəlilləri göstərilməklə, bəzi məsələlərdə İbn Sina məktəbinin təsirində olduğunu demək mümkündür. O, Vacib Varlığın mövcudluğunun dəlilləri məsələsində İbn Sina məktəbinə uyğun olaraq “imkan dəlili” mərkəzli bir metod izləmişdir. Qələmə aldığı müstəqil traktatlarda və Kətibin məktublaşmalarında adiçəkən dəlildən təfərrüatlı şəkildə bəhs etmişdir.

Allahın sifətləri (atributları) ilə bağlı məsələdə imamiyyə və mötəzilə yolunu mənimsəyən Tusi bu məktəblərlə həmahəng şəkildə sifətlərlə İlahi Zətin eyni olduğunu qəbul etmişdir. Tusi peripatetik fəlsəfə məktəbi ilə İslam kəlam məktəbi arasında mübahisəli məsələlərdən biri olan Tanrı təsəvvürü görüşündə də “mucib bizzat” (hərəkətləri bir zərurətə əsaslanan) Tanrı təsəvvürü yerinə “qadiri-muxtar” (hərəkətləri hansısa bir zərurətə əsaslanmayan, etdiklərində azad olan) fikrini qəbul edərək, kəlamçı alimlərlə eyni yanaşmanı mənimsəmişdir. Ona görə sonradan var edilən kainatın yaradıcısı ya “mucib bizzat”, ya da

“qadiri-muxtar” olmalıdır. Yaradıcının “mucib bizzat” olması mümkün deyildir, çünki belə bir yaradıcının yaratdığından özündən sonra gəlməsini təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Bu da ya aləmin əzəliliyini – Tusiyə görə, bu mümkün deyil, ya da yaradıcının sonra gəlməsini zəruri edir. Sonsuz səbəblər silsiləsinə (təsəlsül) səbəb olacağı üçün ikinci variant da mümkün deyil. Bütün bunlar bizə kainatın yaradıcısının öz hərəkətlərində ixtiyar sahibi olan bir varlıq (qadiri-muxtar - *القادر المختار*) oldu-

ğunu göstərir. Bununla yanaşı, Tusi Allahın qadiri-muxtar olduğunu kəlamçıların dəlillərinə görə əsaslandırarkən, Razidən fərqli olaraq, İbn Sina və digər peripatetik filosofların Allahın qadir olmadığını irəli sürdüklerini iddia etməmişdir. O, qadiri-muxtar Tanrı fikrini İbn Sinanın və digər peripatetik filosofların tamamilə rədd etmədiyini vurğulamışdır. Tusiyə görə, “qadir o şeydir ki, ondan felin həm meydana gəlməsi, həm də meydana gəlməməsi mümkündür”. Qüdrət sifətinə iradə sifəti əlavə edil-

dikdə, qadir (varetmə və yaxud etməmə istiqamətində) iki tərəfdən birini seçir. Peripatetik filosoflar bu görüşü rədd etməyərək, Allahın bu mənada qadir olduğunu qəbul etmişlər. Bundan başqa, Tusi filosofların kəlam alimlərindən fərqli yanaşmalarına baxmayaraq, “Allahın muxtar olduğu” görüşünü də qəbul etdiklərini bildirmişdir. Onlara görə, öz iradəsi ilə əməl edən feil sahibi ixtiyar sahibidir (muxtardır). Bu məsələdə kəlamçılarla filosoflar arasında əsas fərq bəhs edilən iki sifətin birlikdə mövcud olduğu halda, felin meydana gəlməsinin mümkün, yoxsa qaçılmaz olduğudur. “Mucib” Tanrı görüşünə sahib olduqları üçün felin də Allahdan meydana gəlməsini qaçılmaz qəbul edən filosofların əksinə, kəlamçılar onun qaçılmaz deyil, mümkün olduğunu irəli sürmüşlər. Bundan başqa, yuxarıdakı görüşlərinin məntiqi nəticəsi olaraq, filosoflar kainatın başlanğıcsız (qədim) olduğu mövqeyindən çıxış etmişlər. Kəlam alimləri isə felin

bəhs edilən sifətlərin birlikdə var olmasından sonra meydana gəldiyini irəli sürərək, aləmin sonradan var olduğu və yoxdan yaradıldığı görüşünü müdafiə etmişlər.

Tusi Tanrının biliyi məsələsində peripatetik məktəblə kəlam məktəbi arasında uzlaşdırıcı mövqedən çıxış edir. Onun bu uzlaşdırıcı mövqeyi, xüsusilə “Allahın cüzilər haqqındakı biliyi” ilə bağlı məsələdə özünü göstərir. Allahın biliyinin hər şeyi əhatə etdiyini qəbul edən Tusi peripatetiklərin də bu məsələdə fərqli görüşdə olmadıqlarını irəli sürmüşdür. “Füsul”da şəxsən özü də filosofları tənqid etməsinə baxmayaraq, digər əsərlərində onların Allahın cüziləri bilmədiyini ilə bağlı heç bir iddia irəli sürmədiklərini vurğulamış, məsələnin bizim biliyimizlə Allahın biliyi arasındakı fərqi diqqət çəkmək istəmələrindən yaranan xətalı şərhədən ibarət olduğunu bildirmişdir. Tusinin fikrincə, Allahın cüzi olan şeyləri küll halında bildiyinin irəli sürülməsi bəşəri xüsusiyyətləri ondan uzaq-

laşdırmaq üçündür. Necə ki, “Allah dadılan, qoxulanan və toxunulan şeyləri bildiyi halda, O, dadan, qoxulayan və toxunan deyil” dediyimizdə, Onu tənzih edirik, eləcə də Onun cüziləri küll halında bildiyini söylədiyimizdə, vasitəyə bağlı idrakı ondan uzaq tutmuş oluruq.

Peripatetik məktəbin təsirlərinin hiss olunduğu iradə azadlığı və təkliflə (insanların mükəlləfiyyəti ilə) bağlı məsələləri nəzərə almasaq, Tusinin Allahın feilləri (ədl) məsələsində əsasən imamiyyə və mötəzilə məktəblərinin mövqeyindən çıxış etdiyini demək mümkündür. Nübüvvətlə (peyğəmbərlik) bağlı ümumi islami görüşdən fərqli bir mövqe nümayiş etdirməsə də, Tusi imamət məsələsində imamiyyə məzhəbinin görüşlərini müdafiə etmişdir.

Nəticə etibarilə Nəsirəddin Tusinin peripatetik və kəlam ənənələrini uğurlu bir şəkildə uzlaşdıran sintezçi düşüncə sistemi meydana gətirdiyini demək mümkündür.

Mirniyaz Mürsəlov,
f.f.d., Ail-nin prorektoru

Qurani-Kərimdə “zülüm” sözü və ondan törəmiş kəlmələr 300-ə yaxın yerdə keçir. Bu kəlmə Quranda “küfr, şəriq qoşmaq, təzyiq, işgəncə, haqsızlıq” mənalarında işlədilib. Mahiyyəti baxımından zülüm haqsızlıq etmək, haqq sahibinə haqqını verməməkdir. Dilçilərin əksəriyyətinə görə, zülüm Quranın dili ilə “bir şeyi lazım olmadıq yerdə istifadə etmək” anlamına gəlir. Buradan da belə başa düşülür ki, zülüm yaradılış nizamının pozulmasına və yadlaşmaya səbəb olur. Bu mənada ən böyük zalım insandır. Yaradılış nizamını, təbiətdəki tarazlığı və harmoniyanı pozan tək varlıq insandır. Quran bütün zülmətlərin insan əlinin məhsulu olduğunu açıq şəkildə göstərir. “Ən-Nisa” surəsinin 40-cı ayəsində **“Həqiqətən, Allah (heç kəsə) zərrə qədər zülüm etməz. Əgər yaxşı bir əməl baş verərsə, onu (onun savabını) ikiqat artırır və öz tərəfindən də (bu əməlin sahibinə) böyük mükafat verir!”** buyrulur. Təbii nizam qorunub saxlanıldığı müddətdə, zülüm baş verməz. Zülmün əksi ədalətdir, ədalət isə hər şeyi öz yerində etmək, yerinə qoymaqdır.

Ən böyük haqsızlıq, yəni zülüm, Allahın haqqını Allahdan başqasına verməkdir. Bu baxımdan, Allahın insana verdiyi saysız-hesabsız nemətlərə baxmayaraq, Ona şəriq qoşmaq tam mənası ilə zülüm

dür. Bu barədə “Loğman” surəsinin 13-cü ayəsində Loğmanın dili ilə **“Oğlum! Allaha şəriq qoşma. Doğrudan da Allaha şəriq qoşmaq böyük zülmüdür!”** buyrulur. Qurani-Kərimdə Allaha şəriq qoşmaqla yanaşı, Allahın ayələrini təkzib etmək, peyğəmbərliyə və peyğəmbərlərə inanmamaq da zülüm kimi səciyyələndirilir. Allahın ayələrini təkzib etməklə və göndərdiyi peyğəmbərləri qəbul etməməklə insan Allaha qarşı haqsızlıq edir. Beləcə, insan özünə də zülüm etmiş olur. Rəbbi ilə yaxın münasibətdə olmanın həzzindən məhrum qalır, dolayısı ilə özünə pislilik etmiş olur. Quranın bildirdiyinə görə, tək Tanrı olaraq Allahı tanınamaları və Onu qoyub başqa tanrıları ilahi kimi qəbul etmələri səbəbindən zalımlar böyük bir əzaba məruz qalacaq, əsla bağışlanmayacaqlar. Buna görə də Rəsulullah ömrü-boyu haqdan əl çəkməmiş, həmişə zülmə qarşı çıxmış və zülmün ən böyüyü olan şirkə mübarizə aparmışdır.

Şəriq qoşmağı ən böyük zülüm kimi təqdim edən Uca Allah “Mən zülmü özümə də, bəndələrimə də haram etdim. Elə isə siz də bir-birinizə zülüm etməyin” buyurur və insanların bir-biri ilə olan münasibətlərində zülmün bütün növlərini qadağan edir. Peyğəmbərdən nəql edilən hədislərin birində müsəlman müsəlmanın qardaşıdır, “Ona zülüm etməz, onu köməksiz qoymaz və ona xor gözlə baxmaz” deyərək bildirilir. İnsanların qarşılıqlı münasibətlərində zülüm qarşısındakının haqlarına riayət etməmək, haqqını qəsb etmək və ya ona ədalətsizlik etmək şəklində təzahür

edir. Əlaqələr nə qədər yaxın və sıx olsa, haqq və öhdəliklərə diqqət etmək o qədər əhəmiyyətli olur. Ona görə də Hz. Peyğəmbər ilk növbədə ailə üzvlərinin haqlarına riayət etmələri barədə səhabələrinə tez-tez nəsihət edərdi. Ər-arvadın bir-birinə zülüm və əziyyət etməsini qadağan etmiş, kişilərə öz xanımlarına qarşı hər cür kobud rəftardan çəkinmələrini söyləmiş, xanımlara da örlərinin haqlarını qorumalarını tövsiyə etmişdir.

Başqa bir tərəfdən, ata və ana ilə övlad arasındakı münasibətdə də zülmün bütün növlərini qadağan edən Peyğəmbər, səhabələrindən birinin digər uşaqlarını kənara qoyub, yalnız bir oğluna mirasını bağışlamasını qəbul etməyib. Eyni zamanda, oğlunu öpüb-qucaqlayan, lakin qız övladına gəldikdə ona laqəyd yanaşan valideynlərə xəbərdarlıq edərək, uşaqların arasında haqsızlıq etdiyi üçün onları qınayıb.

Valideynlərə hörmətsizliyi böyük günahlar arasında zikr edən Rəsulullah, eyni zamanda, qohum-əqrəbə ilə əlaqəni kəsməyin ilahi rəhmətdən və cənnətdən məhrum qalmağa səbəb olacağını bildirib. Hz. Peyğəmbər qonşuluq əlaqələrində də diqqətli olmağı, qonşuların haqlarına riayət etməyi, onlara qarşı mənfi davranışları zülüm olaraq xarakterizə etmişdir. Başqasının malını qəsb edən zalımla əlaqəli olaraq, “Kim bir qarış torpağa haqsızcasına sahib olsa, həmin torpağın yeddi qatı boynuna keçirilər” buyurub və zülmün cəzasız qalmayacağını bildirib.

Hz. Peyğəmbərin Vida xütbəsində insanlara xitab edərək, “Qan-larınız, mallarınız və ləyaqətiniz

toxunulmazdır” buyurması İslamda insanların zülmə məruz qalmayacağına bəlkə də son dəfə açıq bir şəkildə təbliğ edilməsi idi.

İnsan özünə həm cismani, həm də ruhən zülm edə bilər. Tamamilə dünyadan üz döndərməsi ruhən nəfsinin istəklərinin əsiri olub, dünya zövqlərinə aldanması onun cismən özünə zülm etməsidir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, insanın özünə zülm etməsinin əsas səbəblərindən biri onun dünya malına və sərvətə uyması, bununla da böyük günaha düşməsidir.

Qurani-Kərimə görə, hər hansı bir qanlı müharibəyə rəvac vermək də zülmüdür. Bu, o halda məşru olar ki, ortada bir zülm olsun. Bu baxımdan, 30 ilə yaxın zülmə məruz qalmış bir xalq olaraq bizim üçün qanlı müharibəyə başlamaq, ərəzi bütövlüyümüzü bərpa etmək tamamilə məşru idi. Ali Baş Komandanın əks-əməliyyata başlamaq haqqında vermiş olduğu əmr Azərbaycan Respublikasının öz torpaq-

larını geri qaytarması, ədalətin bərpası idi. Bu 44 günlük Vətən müharibəsində mülki vətəndaşlarımızın yaşadıkları ərəzələrin bənbəllənməsinə, yaşlıların və uşaqların öldürülməsinə cavab olaraq bizim də onların silahsız əhəlisini öldürməməyimiz dini inancımızın milli xarakterimizlə çulğalaşması idi.

Hər şeydən əvvəl müsəlman özünə rəva görmədiyini digər müsəlman qardaşına da görməz. Dinimizin vacib əmrlərindən biri də “Əmr bil-məruf və nəhy ənilmünkər”, yəni “yaxşı əməlləri əmr edib, pis əməllərdən çəkindirmək lazımdır”.

Peyğəmbərimizdən nəql olunan bir hədisi-şərifdə belə buyrulur: “İstər zalım olsun, istər məzlum, qardaşınıza kömək edin”. Təəccüblənən səhabələrdən biri “Ey Allahın rəsulu! Məzlumdursa, kömək edərim, bəs zalıma necə kömək edim?” - dedi. Allah rəsulu ona belə cavab verdi: “Onu zülmündən uzaqlaşdırar və ya

onun zülmünə mane olarsan. Ona edəcəyin kömək bax, budur”. Şəraitdən asılı olmayaraq müsəlman zalıma qarşı çıxmalı, məzlumu isə himayə etməlidir. Tarixən də qövmlərin, ölkələrin məhvinin əsas səbəbi ədalətin bərqərar olmaması, zülmün ayaq tutub yeriməsi olmuşdur. Allah-Taala Qurani-Kərimdə “Hər kəs pis iş gördükdən və ya özünə zülm etdikdən sonra Allahdan bağışlanmasını diləyərsə, Allahın bağışlayan, mərhəmətli olduğunu görər” buyurmaqdadır. Nəticədə, İslam dini insanın Rəbbinə şəriq qoşması ilə yanaşı, bütün növ zülmələri qadağan etmiş, zalımların nicat tapa bilməyəcəyini qəti şəkildə bildirmişdir. Haqsızlığa məruz qalan şəxsin müsəlman olub-olmaması nəticəyə təsir etmər. “Qul haqqı” məfhumu insanları əhatə edən bir xüsusiyyətə malikdir. Bütün xəbərdarlıqlara baxmayaraq, kim zülm etsə, unutmamalıdır ki, onu dünya və axirətdə acı bir aqibət gözləyir.

Elvüsal Məmmədov,
f.f.d., dos.,
Ail-nin müəllimi

İslam dinində insanın məqamı uca tutulub, bir şəxsiyyət olaraq formalaşmasının şərtləri həm fərdi, həm də ictimai müstəvidə müəyyən edilib. Quran ayələrinin təhlili zamanı məlum olur ki, insan bu dinin başlıca ehtiram və şərəf-izzət predmetidir. Şüurlu varlıq sayıldığından iradə azadlığı və ixtiyarilik, yəni bir şeyi edib-etməməkdə sərbəstlik, İslama görə, insanın təbii “mülkiyyət”i kimi qəbul edilir. Azadlıq hətta ən müqəddəs dəyər sayılan imanda da istisna edilmir:

“...Kim istəyir inansın, kim də istəyir inanmasın...”.

Bu məsələ ilə əlaqədar olaraq, iraqılı hüquqşünas M.Ş.Əhməd (1934) azadlığın İslamla, ondakı təlimlərə riayətlə ziddiyyət əmələ gətirmədiyini bildirir:

“Azadlığın insanın insanlığında dəyərini heç kəs inkar etmir. İnsanın xeyir təbiəti ilə səsleşən fitrət dini islamın bu dəyərlə əksliyi heç mümkündürmü?”.

İslamda etiqad, yaxud da iman dedikdə vicdanın qənaətbəxşliyi və mənəvi xatircəmlik başa düşülür. Məlum məsələdir ki, vicdanı zorla nəyəsə inandırmaq qeyri-mümkündür. Deməli, imana çağırışda qənaətbəxş inandırma və arqumentli izahlar əsas üsul kimi nəzərə alınmalıdır. Görkəmli mü-

Dönüklərin cəzalandırılması baxımından İslamda etiqad azadlığı

fəssir İbn Kəsir (1301-1373) yazırdı:

“Müsəlmanlara görə iman dillə tələffüz edilən adi söz, yaxud da bədənle icra edilən ayinlər deyildir; əksinə, onun əsasında qəlbin təsdiqi, xatircəmliyi və rahatlığı dayanır”.

Bu səbəbdən, misirli mütəfəkkir Məhəmməd Əmarə (1931) hesab edir ki, zorla qəbul etdirilmiş iman zahirdə möminlik ifadə etsə də, insanı küfrdən daha təhlükəli “xəstəliyi”ə – münafiqliyə sürükləyir.

Müsəlman fikrində göstərilir ki, insan – şüurlu varlıq, Allahın göndərdiyi təlimlər də açıq-aydın olduğundan bu təlimləri məcburən qəbul etdirmək doğru deyildir. Məsələn, yuxarıda adını çəkdiyimiz təfsirci alim Quranın “Dində heç bir məcburiyyət yoxdur” ayəsinin izahında yazmışdı:

“Yəni, kiməsə İslamı zorla qəbul etdirməyin. Çünki o (İslam – E.M.), açıq-aydındır, ondakı sübut və dəlillər də aşkardır. Bu səbəbdən, İslamın kiminsə onu zorla qəbul etməsinə ehtiyacı yoxdur”.

Təsadüfi deyildir ki, İslamda etiqad azadlığının Qurandakı əsas arqumentlərindən biri olaraq təqdim edilən bu ayə bəzi qərblə müəlliflər tərəfindən “doğruluq və müdrikliyin təcəssümü” kimi xarakterizə edilib.

İslamda etiqad azadlığının bütün tərəfləri ilə əks olunmasına baxmayaraq, bir sıra qərblə şərqşünaslar iddia edirlər ki, müsəlman hüququna görə mürtədlərin cəzalandırılması bu azadlıqla ziddiyyət əmələ gətirir. Bəzi müsəlman fəqihlərinin mürtədlərin cəzalandırılması ilə əlaqəli görüşləri həmin iddianın əsaslandırılmasında arqument rolunu oynayır. Qeyd edək ki, məlum iddianı irəli sürənlər həm bir sıra dini mətnləri, həm tarixi faktları, həm də müsəlman fiqhində dönüklərin cəzalandırılmasını zəruri edən fitva və görüşləri sübut olaraq göstərirlər.

Biz bu məqalədə İslamın inanc azadlığına verdiyi əhəmiyyəti göstərməklə yanaşı, etiqad azadlığının məhdudlaşdırılması kimi görünən dini mətnlərin obyektiv izahına və nəhayət, dönüklərin cəzalandırılması ilə bağlı tarixi faktların təhlilinə cəhd göstərdik. Bizi maraqlandıran başlıca məsələ dini mətnlərlə bir sıra tarixi faktların üst-üstə düşməməsidir. “Əgər İslamda etiqad azadlığı varsa, onda nə üçün dönüklər cəzalandırılmışdır?” sualına münasib cavab tapmaq, düşünürük ki, bir sıra qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirəcəkdir.

Hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, İslam fikrində dönüklərin cəzalandırılmasının hüquqi arqumenti kimi, əsasən fiqhi ictihadlar çıxış edib. Deyilməlidir ki, “fəqihlər öz dövrlərinin dili ilə danışmışlar. Onların gəldiyi yekdil qərar – konsensus da (“icma”) bunun nəticəsidir. Əgər məsələyə sağlam məntiq əsasında münasibət bəslənilsəydi, mübahisəli məqamlar ortaya çıxacaqdı. Halbuki onlar zamanın ruhu ilə səsleşsin deyər, ayə və hədisləri yozmuşlar. Məqsədləri İslamı düşmənlərindən müdafiə etmək olmuşdur”.

İslamın etiqad azadlığına münasibətini obyektiv şəkildə öyrən-

mək istəyiriksə, əvvəlcə bu dinin ana mənbələrinə – Quran və hədislərə nəzər salmalıyıq. Hər hansı bir problemlə əlaqədar konkret ayə və hədislər mövcuddursa, İslamın həmin problemə baxışını ayrı-ayrı fərdlərin subyektiv yanaşmaları əsasında müəyyənləşdirmək ciddi metodoloji səhv olardı.

Qurani-Kərimdə etiqad azadlığından açıq-aşkar bəhs edən onlarca ayə mövcuddur. Bu ayələrdə ifadə olunan fikirləri, təxminən, aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

a. Mömin və ya kafir olmaq hər insanın öz işidir; kiminsə kənardan buna müdaxiləsi yolverilməzdir. Heç kəs insanları hər hansı bir inancı seçməyə məcbur edə bilməz.

b. Peyğəmbərlərin vəzifəsi müjdələmək və dini təlimləri çatdırmaqdır (təbliğ etməkdir). Onlar kimisə nəyəyə məcbur etmək səlahiyyətinə malik deyildirlər.

c. Hidayət (mömin etmək, doğru yola çıxarmaq) Allaha aid məsələdir və Onun iradəsinə uyğundur. Peyğəmbərlər belə Allahın köməyi olmadan insanları hidayətə qovuşdurmaq gücünə sahib olmaşlar.

ç. Təbii və bəşəri müxtəliflik ilahi iradəni əks etdirir və İslam əvvəlki dinləri inkar etmir.

d. Dönüklüyə görə kimsə bu dünyada cəzalandırıla bilməz.

Ümumiyyətlə, Quranın etiqadla bağlı ayələrinin təhlili göstərir ki, iman və küfr şəxsi məsələdir, heç kəsin, o cümlədən, ictimai qurumların, eləcə də dövlətin buna müdaxiləsi yolverilməzdir; kim iman gətirsə, bunun ona ancaq xeyri olar, küfründə qalanlar isə özlərinə zərər etmişlər; vəhy alan, iman və küfr məsələlərinə hamıdan yaxşı bələd olan peyğəmbərlər belə yalnız təbliğ etmək səlahiyyətinə sahibdirlər; Məhəmməd peyğəmbər insanlara nəzarətçi və vəkil deyildir, əsas vəzifəsi müjdələmək, xə-

bərdar etmək, xatırlatmaq və çatdırmaqdır; hidayət Allahdandır, Peyğəmbər kimisə hidayətə çatdırmaq gücünə sahib deyildir; müxtəliflik Allahın iradəsinə əks etdirir; əgər Allah istəsəydi, bütün insanları eyni ümmət daxilində birləşdirərdi. Nəhayət, ayələrdə dindən-dönmə haqda danışılsa da, dönüklərin dünyada cəzalandırılması barədə heç nə deyilmir.

Göründüyü kimi, Quranda etiqad azadlığının nəzəri aspektlərinin əks olunduğu konkret göstərişlər vardır.

Bəzi fəqihlər etiqad azadlığından bəhs edən bu ayələrin öz legitimliyini itirdiyini (“nəsx” edildiyini) iddia edirlər. Təbii ki, bu iddia Quranın universallığı, ondakı təlimlərin həmişəyaşarlığı, zaman və məkanın fəvqündə dayanması ilə ziddiyyət əmələ gətirir:

“Bu elə bir iddiadır ki, zərər qədər ağılı olan kəs onu rədd edə cəkdir. Əgər həmin ayələr qüvvədən düşmüşdürsə, onları Quranda saxlamağın nə mənası var idi ki?! Ümumiyyətlə, “nəsx” məsələsinin heç bir əsası yoxdur”.

Habelə, bu iddia “nəsx” əməliyyatının fəlsəfəsi ilə üst-üstə düşür:

“... (Bu) ayələrin “qılnc” ayələri ilə qüvvədən salındığını (nəsx) iddia etmək doğru deyildir. Həm də bu ayələrdə “xəbərvərmə” (ixbar) vardır. Üsulşünaslara görə, “ixbar” nəsx edilə bilməz. Bir də ki nəsx – Quranda mövcudluğu zəruri hesab edilsə belə, ya daha faydalı, daha xeyirli, ya da oxşar hökm üçün əvvəlki hökmün qüvvədən salınması deməkdir. Elə isə qətl sülhdən, əmin-amanlıqdan üstünlüyünü iddia etmək ağılsızlıq olmazdı?! Yaxud da zor (məcburiyyət) nə vaxtdan sonra azadlıqdan üstün sayılıb?!”.

Bir sözlə, İslam alimlərinin böyük əksəriyyəti etiqad azadlığından bəhs edən ayələrin nəsx

edildiyi iddiasını qeyri-məqbul sayır.

İslamın etiqad azadlığına düşmənin kəsildiyini, zorakılıq və məcburiyyət dini olduğunu iddia edən qərəzli nöqtəyi-nəzərin əsaslandırılması zamanı, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bəzi hədislər və tarixi faktlar göstərilir. Məsələn, “Dinini dəyişəni öldürün” hədisi məlum qərəzli iddianın irəli sürülməsində arqument rolunu oynayan başlıca dini mətnidir. Belə ki, İslam fikrində dönüklüyün hüquqi aspektlərinin işlənilib-hazırlanmasında dini mətn baxımından məhz bu hədis əsas götürülmüşdür. Bu hədis həm etiqad azadlığına çağıran Quran ayələri ilə ziddiyyət təşkil etdiyindən, həm də problemə aydınlıq gətirən digər hədislərlə konkret məzmun kəsb etdiyindən hökm çıxarmada yeganə arqument olmaq statusunu itirir. İslam üsulşünaslığına görə, məlum hədis “ahad”dır və zənn ifadə etdiyindən, konkret məzmunlu ayələrlə müqayisədə hökm qoymaq gücü yoxdur.

Hədisdəki ümumi məzmunu digər hədislərlə konkretləşdirmək də mümkündür. Söhbətin hansı şəraitdən, dönüklüyün hansı formasından getdiyini müəyyənləşdirmək məlum hədisin başa düşülməsini asanlaşdıracaqdır. Məsələn, başqa bir hədisdə göstərilmişdir ki, müsəlmanı yalnız üç halda - a) ərli qadınla zina edərsə; b) başqa müsəlmanı nahaq yerə öldürərsə; c) dinindən dönərək camaatı parçalayarsa, cəzalandırmaq lazımdır. Deməli, hədisdə söhbət bütün dönüklərin deyil, həm dindən dönən, həm də müsəlman icmasını parçalayan dönüklərin cəzalandırılmasından gedir.

Bəzi müəlliflərə görə, hədisdəki əmr mürtədlərə münasibətdə İslamın qəti mövqeyini deyil, müəyyən tarixi şəraitlə əlaqədar komandanlıq qərarını əks etdirir.

Başqa yanaşmada isə (Ə. Mər-

zuq, M. H. Zəqəzrəq və digərləri) qeyd olunur ki, hədisdə müharibəyə hazırlıq dövründə dinini dəyişərək müsəlmanların hərbi düşərgəsindən düşmən düşərgəsinə keçən dönüklərdən söhbət gedir.

İraqlı alim M. Ş. Əhmədə görə, bu hədisi ümumi təbliğ və vəhy ifadə edən dini mətn kimi deyil, müəyyən tarixi şəraitlə əlaqəli siyasi qərar kimi nəzərdən keçirmək lazımdır:

“Aydındır ki, bu hədisin Peyğəmbərin şəxsi ictihadı olması isbatlanarsa, o, müəyyən vəziyyətlə məhdudlaşan müvəqqəti hökm hesab olunacaqdır.

...Hesab edirik ki, dönüklüyə aid hökmlər müvəqqəti siyasi hökmlər qəbilindəndir. O siyasi hökmlər ki, vaxtilə cəmiyyətdəki siyasi ab-havaya müvafiq olaraq çıxarılıb. Yəni həmin vaxt din-vətəndaş birliyinin göstəricisi, İslam dövlətinə sədəqətin əsas meyarı idi. Odur ki dindən dönmək dövlətə qarşı çıxmaq, ona sadıqlıq vəhdətini pozmaq mənasına gəlirdi. Bu nöqteyi-nəzərdən dönüklük sistemə qarşı qiyam demək idi”.

Deməli, “Mürtədləri öldürün” hədisi mövcud siyasi ab-havanı əks etdirir. İstər erkən İslam dövründə, istərsə də sonralar din və-təndaş birliyini şərtləndirir, siyasi bağlılığın başlıca meyarı olaraq nəzərdən keçirilirdi; dindən dönmək dövlətə qarşı çıxıb, siyasi əhdnaməni pozmaq mənasına gəldiyindən dönüklük sistem əleyhinə qiyam kimi qiymətləndirilirdi.

Bu məqamda ona da diqqət edilməlidir ki, həmin hədis Mədinə İslam dövləti ilə Məkkədəki Qüreyş hakimiyyəti arasında istər hərbi toqquşmaların, istərsə də siyasi gərginliyin davam etdiyi dövrdə meydana çıxıb. Həmçinin, bu hədisdəki əmri dindən dönənlərin qarşı cəbhəyə keçib, müsəlmanlar əleyhinə hərbi kampaniyalarda iştirak etmələri qarşısında Mədinə dövlətinin təbii müdafiə aktı olaraq qiymətləndirmək mümkündür.

Təbii ki, barəsində danışdığımız hədisin mövcudluğunu heç kəs inkar etmir və onunla bağlı izahlar, bəlkə də, subyektiv görünür. Peyğəmbər dövrünə aid elə tarixi faktlara rast gəlirik ki, həmin hədisin

ümumi hökm qəbilindən olmasını sual altında qoyur.

Hədisşünaslıq elmindən məlumdur ki, “Peyğəmbərin sünnəsi” dedikdə təkcə hədislər deyil, həm də onun hərəkətləri, davranışları nəzərdə tutulur. İslam tarixi göstərir ki, Məhəmməd peyğəmbər heç də bütün mürtədlik vəziyyətlərində cəzalandırma yoluna əl atmayıb. Deməli, mürtədlərin cəzalandırılması müəyyən siyasi şəraitlə əlaqəli olub. Məhəmməd peyğəmbərin İslama çağırma üslubu könnüllülük, dözümlülük və qənaətbəxş inandırma ilə səciyyələnirdi. Onun etiqad azadlığına münasibəti bütün aydınlığı ilə aşağıdakı faktlardan görünür:

a. Peyğəmbər 632-ci ildə Mədinəyə hicrət etdikdə orada yaşayan yəhudiləri İslam dinini qəbul etməyə məcbur etməmiş, əksinə, onlarla “Mədinə sənədi” adlandırılan tarixi müqaviləni bağlamışdır. Müqavilənin mətnində nəinki yəhudilərin dini etiqad hüquqları göstərilmiş, həm də onlar müsəlmanların da daxil olduğu “Mədinə ümməti”nin mənsubları hesab olunmuşdular.

b. Mədinədə elə nəsil və ailələr vardı ki, cəmiyyət arasında iqtisadi və siyasi cəhətdən nüfuz sahibi idilər. Onlar mövcud vəziyyəti dəyişən, siyasi avtoritetliklərinə zərər vuran yeni dini-İslamı müsbət qarşıladılar. Belə nüfuzlu şəxslərdən biri də Mədinədəki Xəzrəc qəbiləsinin başçısı Abdullah ibn Übey idi. Şəhərdə hakimiyyətin Peyğəmbərin əlinə keçməsi, qəbilələrin onun ətrafında toplanması, bununla da, müsəlmanların nüfuzunun artması Abdullah ibn Übeylə yəhudilərin gizli işbirliyinə səbəb oldu. İş o yerə çatdı ki, 624-cü ildə baş verən Uhud döyüşündən qabaq Abdullah öz dəstələrini ümumi qoşundan ayıraraq müsəlmanlara xəyanət etdi. Quran onları “(əvvəlcə) iman gətirib sonra kafir olan, sonra iman gətirib yenə kafir olan, sonra da küfrünü artıranlar”, “küfr sözünü deyən, İslamı (zahirən) qəbul etdikdən sonra kafir olanlar” – deyərək xarakterizə edir və bildirir ki, onların üzrxahlığı qəbul olunmayacaqdır.

Bu ayələrdə həmin şəxslərin dindən dönmələri haqda açıq-aşkar məlumat vardır. Buna baxmayaraq, Peyğəmbər onları dönüklüklərinə görə cəzalandırmayıb.

v. Peyğəmbərin zamanında baş vermiş konkret dindən dönmə hallarının heç birində cəzalandırma faktına rast gəlinmir. Hərdən elə olurdu ki, bəzi müsəlmanlar qrup və ya fərd halında İslamdan imtina edirdilər. Onların arasında nəinki bir, hətta bir neçə dəfə dindən dönmüş şəxslərə də rast gəlinir. Bəzi faktlara toxunaq. Məhəmməd peyğəmbərin vəhy katiblərindən hesab olunan Mərvan ibn Həkəm dindən dönərək Mədinədən Məkkəyə qaçsa da, cəzalandırılmayıb, əksinə, onu bağışlamaq xahişi Peyğəmbər tərəfindən qəbul edilib. Mədinədə ikən on iki müsəlman, o cümlədən, Haris ibn Süveyd əl-Ənsari dindən dönərək Məkkəyə

qayıtdılar. Peyğəmbər isə onların öldürülməsi haqda qərar çıxarmayıb və baş verənlər Quranda öz əksini bu cür tapıb: “Kim İslamdan başqa bir din ardınca gedərsə, (o din) heç vaxt ondan qəbul olunmaz və o şəxs axirətdə zərər çəkənlərdən olar!”. Həbəşistana 611-ci ildə hicrət etmiş ilk müsəlman dəstədən Übeydullah ibn Cəhş adlı müsəlman orada Xristianlığı qəbul etsə də, Peyğəmbər Həbəş Kralı Nəcaşidən onun təslim edilməsini tələb etmədi. Həmçinin, övladları Xristianlığı qəbul etmiş atanın “Dua et, ey Allahın rəsulu, onlar cəhənnəmə düşsünlər” xahişini yerinə yetirməyib, “Dində məcburiyyət yoxdur” ayəsini oxumaqla kifayətlənib.

Bütün bu faktlar göstərir ki, Məhəmməd peyğəmbərin zamanında dindən dönənlərə cəza tətbiq olunmayıb.

Dedik ki, dönüklərin cəzalandırılması ilə əlaqəli fiqhi hökmlərin işlənilib hazırlanmasında ayrıca dini mətnlər və məhdud saylı tarixi faktlar əsas götürülüb. Ümumiyyətlə, araşdırmalar göstərir ki, müsəlman fiqhinin mürtədliklə bağlı hüquqi aspektləri:

a) Quranın heç bir qəti ayəsinə deyil, zənn ifadə edən “ahad” hədislərə əsaslanır;

b) Hicri eranın ilk əsrlərində fəqihlərin ictihadları əsasında təsis edilib;

c) Tarixi faktlar (presedentlər) dönüklüyün hüquqi tərəflərini işləyib hazırlayan fəqihlərin əsaslandığı dəlil rolunu oynayır.

Yuxarıda bildirmişdik ki, mürtədlik probleminin hüquqi tərəflərini təsis edərkən müsəlman hüquqşünasları argument olaraq, həm də tarixi faktları əsas götürmüşdülər. Başlıca tarixi fakt kimi ilk Rəşidi xəlifə Əbubəkr əs-Siddiqin (632-634) hakimiyyəti zamanı dindən dönənlərin cəzalandırılması göstərilir. Amma bu tarixi fakt

özündə mürtədlərin cəzalandırılmasına əsas verəcək heç bir ciddi argumenti ehtiva etmir. Həmin müharibəni başlanan tərəf kimi isə Əbubəkr deyil, mövcud siyasi vəziyyətdən öz maraqları üçün istifadə etməyə çalışan bəzi ərəb qəbilələri çıxış etdilər. Onlar Məhəmməd peyğəmbərin vəfatından sonra yeni hakimiyyətə həm zəkat ödəməkdən, həm də tabe olmaqdan imtina edib, Mədinəyə hücum etməyi planlaşdırdılar. Xəlifə Əbubəkr həm bu qəbilələri zəkat verməyə məcbur etmək, həm də Mədinəni mümkün hücumdan qorumaq üçün onlarla müharibə etməli oldu. Deyilməlidir ki, müharibə “dönükləri haqqa qaytarmaq” şüarı altında aparılmırdı. Bu qəbilələrin əksəriyyəti dönük deyildilər, əksinə, zəkat vermək istəmirdilər. Bəzi səhabələrin, o cümlədən, Ömər ibn əl-Xəttabın xəlifəyə etiraz edərək onu müsəlmanlarla vuruşmaqdan çəkəndirmək istəməsi də buna dəlalat edir. Xəlifə də onlara cavabında həmin qəbilələrlə zəkat vermək istəmədikləri üçün müharibə etdiyini bildirdi.

Deməli, xəlifənin dönüklərlə müharibəsi onların İslam dövlətinə zəkat verməkdən boyun qaçıraraq, Mədinəyə hücum etmək istəmələri ilə əlaqəli olduğundan, etiqad müharibəsi hesab edilməməlidir.

Nəticə etibarilə İslam etiqad azadlığına bütün qapıları açaraq, insanın iradəsinə, şəxsi seçiminə ehtiramla yanaşıb. Dönüklərin cəzalandırılması isə şərait və vəziyyətə görə dəyişən siyasi məsələdir. Həm bir sıra dini mətnlərin, həm də bəzi tarixi faktların siyasi (dini deyil!) məzmunu müsəlmanların birliyinə və gücünə dönüklüyün təsiri çərçivəsində başa düşülməli, etiqad azadlığının məhdudlaşdırılması baxımından nəzərdən keçirilməməlidir.

Anar Qafarov,
f.f.d., dos.,
Dinşünaslıq
kafedrasının müdiri

DİNİ SABİTLİYƏ ZƏMİN OLARAQ SOSIAL-İQTİSADI RİFAH

Müasir dövrdə bəşəriyyəti narahat edən mühüm problemlərdən biri də cəmiyyətdə dini-mənəvi sabitliyi pozan bəzi hadisələrdir. Bu mənada, dini radikal və ekstremist qrupların fəaliyyəti xüsusilə qeyd edilməlidir. Dini radikalizm və bu zəmində özünü açıq şəkildə büruzə verən ekstremist və radikal fəaliyyət cəmiyyətdə ictimai və dini sabitliyi pozan təhlükəli amillərdəndir. Əlbəttə, dini zəmindəki radikallaşma prosesini, sadəcə, müasir dövrə aid etmək olmaz. Tarixin hər dövründə dini radikalizm fenomeni müşahidə olunmuşdur. Din və dini məzhəblər uğrunda müharibələr və ya din pərdəsi altında aparılan işğalçılıq fəaliyyəti dini radikalizmin bariz örnəklərini təşkil edir. Buna nümunə kimi, Varfolomey gecəsini, səlib yürüşlərini və müasir dövrdə Yaxın Şərqdə dinin siyasi alət olaraq istifadə edilməsi kimi tarixi hadisələri qeyd etmək olar.

Cəmiyyətlərdə ictimai nizam və dini sabitliyi pozan bu problem elmi-texnoloji və informasiya vasitələrinin inkişafına paralel olaraq hələ də öz mövcudluğunu qorumaqdadır. Dini radikalizm aktuallığını itirməyib, əksinə, yeni, müxtəlif formalarda global təhlükəyə çevrilib. Dini radikalizmin

ən təhlükəli forması isə dini ekstremizmdir. Belə ki, dini radikalizm daha çox cəmiyyətdə mövcud ənənəvi dini dəyərləri qəbul etməyib, həmin dəyərlər sistemində fundamental dəyişikliklərin tərəfdarı olan dini hərəkət və qrupları ifadə edir. Öz dini görüşlərini mütləq qəbul edən bu qəbildən olan qruplar başqa dini görüşlərə qarşı aqressiv münasibət bəsləyərək, cəmiyyəti öz dini görüşləri istiqamətində formalaşdırmağa cəhd edirlərsə, bu, artıq dini ekstremizmdən xəbər verir. Dini ekstremizm dini radikallığın praktiki təəcəssümüdür desək, yanılmırıq. Dini ekstremist qüvvələr dini təəcəssübkeşliyi olan insanların din duyğusunu istismar edərək onları hakimiyyəti dəyişdirməyə, ələ keçirməyə, qanunsuz silahlı qruplar yaratmaqla dövlətin suveren hüquqlarını pozmağa, dini-etnik nifrət zəminində tərribata əl atmağa səsləyir. Bu istiqamətdə ideologiya və fəaliyyətləri özündə əks etdirir. Nəticədə isə onlar cəmiyyətdə mövcud olan sosial-siyasi və dini sabitliyi pozurlar.

Bəs bir cəmiyyətdə dini radikalizmi və ekstremizmi doğuran səbəblər hansılardır? Cəmiyyətin müəyyən bir hissəsi nə üçün belə radikal və ekstremist qrupların könüllü oyunçularına çevrilirlər? İnsanları buna vadar edən amillər hansılardır?

Bu suallara cavab tapmaq istiqamətində dünyada aparılan tədqiqatlara nəzər saldıqda, insanların cəmiyyətdə sosial-siyasi və dini sabitliyi pozan dini radikal və ekstremist qrup və təşkilatlara qoşulmağa vadar edən müxtəlif səbəb-

lərin olduğu görünür. Həmin səbəblər arasında, başda psixoloji travmalar olmaqla, zorakılığa meyillilik, dini radikal mühitlə tanışlıq və təsirlənmə, məktəbəqədər, orta və ali təhsil müəssisələrində düzgün dini maarifləndirmənin aparılmaması və işsizlik, yoxsulluq kimi sosial-siyasi, iqtisadi məhrumiyyətlər qeyd edilir. Göstərilən amillər cəmiyyətin sosial-siyasi və ideoloji təhlükəsizliyi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bir cəmiyyətdə dini sabitlik mühitinin formalaşdırılması ideoloji olduğu qədər, sosial-siyasi təhlükəsizliklə də əlaqədar bir məsələdir. Dini radikalizmin fəaliyyət sahəsi, sadəcə, ideologiya ilə məhdudlaşmır, o özünü sosial-siyasi fəaliyyətlərdə də büruzə verir. Elə isə cəmiyyətdə dini sabitlik mühitinin formalaşdırılması sosial-siyasi və ideoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsini şərtləndirir. Sözügedən təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsasən üç mühüm şərti var. Bunlardan birincisi, hüquq prinsiplərinin aliliyinin mütləq şəkildə qəbul edilməsi və qorunması; ikincisi, mənəviyyat və yaxşı təhsil; üçüncüsü sosial-iqtisadi rifahın təmin olunmasıdır.

Sosial-iqtisadi rifahın təmin olunmaması dini radikalizmin inkişafı üçün münbit şərait yaradan ən mühüm amillərdən biridir. Bu amil cəmiyyətdə mövcud olan dini mühitə təsirsiz ötürşür. Belə bir vəziyyət isə xaricdən və daxildən idarə olunan müxtəlif radikal qruplar tərəfindən məhəmətlə istifadə edilərək, ictimai-siyasi hadisələrin axarına öz təsirini göstərir. Belə ki, ilk növbədə ailədə, məktəbdə, uni-

versitetdə, yaxud iş yerində laqeydlik və diqqətsizliklə üzləşən, təzyiqlərə məruz qalan insanlar, xüsusilə də psixoloji cəhətdən yeni formalaşmağa başlayan gənc nəsil getdikcə özünə qapanır, cəmiyyətə yadlaşır. Sosial-iqtisadi problemlər zaman keçdikcə cəmiyyətdə mənəvi, əxlaqi və psixoloji böhranın ortaya çıxmasına səbəb olur. Belə bir məqamda, sadəcə, öz həyatını xilas etmək təlaşi ilə yaşayan insanlar asanlıqla radikal qrupların təbliğatının qurbanına çevrilirlər. Müəyyən maddi çətinlikləri olan şəxslər digərlərindən daha asan surətdə dini radikal qrupların işinə cəlb edirlər. Sosial-iqtisadi problemlər, işsizlik və yoxsulluq radikal qrupların təbliğatı üçün münbit zəmindir. Bu mənada, dini radikal qrupların insanları ələ keçirmək məqsədilə ilk növbədə, ona sosial-iqtisadi baxımdan sahib çıxmaları, onu işlə təmin etmələri heç də təsadüfi deyildir. İnsan yaradılışı etibarilə ilk növbədə, təbii və maddi ehtiyaclarını təmin etmək istəyir. Bunu nəzərə alan radikal qruplar sosial-iqtisadi problemlər içində qıvrılan, ciddi şəkildə maddi və mənəvi böhran keçirən, eyni zamanda, həyat təcrübəsi və dini bilikləri az olan, emosional, sosial statusundan

narazı bəzi gəncləri öz qruplarına dəvət edir, onların iqtisadi məhrumiyyətlərinə qarşı dini etiraz aləti kimi istifadə edirlər. Bu mənada, “cihad”, “şəhid olmaq” və ya “əbədi qurtuluş”a qovuşmaq kimi ekstremist ideyalar radikal qrupların toruna düşən insanların dünyəvi məhrumiyyətlərini kompensasiya edən dəyərlər olaraq təlqin edilir. Nəticədə, dini radikal qruplara yeni qoşulan şəxs maddi çətinliklərini həll edən insan və qruplara qarşı müəyyən borc və minnət duyğusu daşıyır, radikal dini qrupun fəaliyyətinə dəstək olmağı özünə mənəvi borc bilir.

Dini radikal qruplaşmalar onlara üzv olmuş insanlar arasında milli-mənəvi dəyərləri gözdən salmağa çalışırlar. Müşahidələr göstərir ki, bu qruplara üzv olan insanlar onlara düzgün təlqin edilməyən dini təbliğatın təsiri altında qalaraq, cəmiyyətin və dövlətin ümumi dəyərlərindən imtina edir, təhsildən uzaq düşür və özlərini təkmilləşdirmirlər.

Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, sosial-iqtisadi məhrumiyyətlər dini sabitliyin pozulmasına zəmin hazırlayan ən mühüm amillərdən biridir. Buna görə də radikalizmlə mübarizə apararkən düzgün dini maarifləndirmə ilə yanaşı, ümumi

olaraq, cəmiyyət üzvlərinin sosial-iqtisadi rifahının təmin edilməsi və yaxşılaşdırılması labüddür.

İnsanların dünya həyatında rifah və xoşbəxtliyini əsas götürən İslam dini bəşəriyyəti hər cür münasib vasitə ilə yaxşılıq etməyə və insanlara maddi-mənəvi dəstək olmağa dəvət edir. İslam dini ictimai nizam və sabitliyin təmin olunması və qorunması üçün bir çox mənəvi-əxlaqi prinsiplər irəli sürür. Bu prinsiplər zənginlərin kasıbları qorumasını, müxtəlif inanc, etiqad və millətlərdən olan insanların bir-birlərinə qarşı xoşgörü və tolerantlıq münasibəti bəsləmələrini, bir sözlə, cəmiyyətdə dini-mənəvi, sosial-iqtisadi münasibətlərin ədalət meyarına uyğun olaraq tənzimləməyi və beləcə, ictimai sabitliyə zəmin yaratmağı qarşısına məqsəd qoyur.

Müsəlmanların bir-birinin qarşısı olduğunu vurğulayan Müqəddəs Kitabımız Quranla yanaşı, Peyğəmbərimizin ibrətamiz sözləri də bu mənada diqqətəlayiqdir. Belə ki, o, “İnsanların ən xeyirlisi, insanlara ən çox faydalı olanıdır”, - buyuraraq insanları sosial yardımlaşmağa dəvət etmiş və bu əmələ ibadət ruhu qazandırmışdır. Yardımlaşma dindarlıq anlayışının əsas dəyərlərindəndir. Belə bir dəyəri reallaşdırmaq iman etmiş insanın dindarlıq səviyyəsini göstərir.

İslam mal-mülkün, sadəcə, zənginlər arasında dövriyyəsinə xoş qarşılamaq. Bu din sosial-iqtisadi rifahın əldə edilməsinin önünü açaraq sərvət sahiblərini cəmiyyətə xidmət etməyə dəvət edir. Sərvətdən adil və israfə yol vermədən ixtiyari olaraq edəcəkləri müxtəlif yardımlardan əlavə, kasıblar üçün müəyyən bir pay vermələrini tövsiyə edir. Bu dəstəyin adı zəkatdır. Dinimizin zəngin sərvət sahibi olan insanların zəkat verməsini əmr etməsi yoxsulların təbii və maddi ehtiyaclarını qarşılamaq, cə-

miyyəti mənəvi böhrandan, sosial-iqtisadi partlayışlardan qorumaq, sərvətin müəyyən insanların monopoliyasında olmasına mane olmaq və beləcə, sosial-iqtisadi rifahı və ədaləti bərqərar etmək məqsədi daşıyır. Bu mənada, Quranın “əl-Həşr” surəsinin 7 ayəsi diqqətəlayiqdir. “Allah Öz Peyğəmbərinə (fəth olunmuş) məmləkətlərin əhalisindən (dinc yolla) verdiyi qənimət Allaha, Peyğəmbərə, (Mühəmməd əleyhissəlamə yaxın olan) qohum-əqrəbaya, yetimlərə, yoxsullara və (pulu qurtarıb yolda qalan) müsafirə (yolçulara) məxsusdur. Bu ona görədir ki, (həmin mal-dövlət) içərinizdəki zənginlər arasında əldən-ələ dolaşan bir sərvət olmasın (ondan yoxsullar da faydalansın). Peyğəmbər sizə nə verirsə, onu götürün; nəyi qadağan edirsə, ondan əl çəkin. Allahdan qorxun. Həqiqətən, Allahın cəzası çox şiddətlidir”.

Elə isə zəkat cəmiyyətdə sosial-iqtisadi rifahı təmin edən, sosial-iqtisadi və dini sabitliyə zəmin yaradan bir dəyərdir. Zəkat mal-dövlət sahibi, maddi vəziyyəti yüksək olan insanların öz sərvətlərinin bir qismini müəyyən müddət ərzində mütəmadi surətdə yoxsul və ehtiyacı olanlara xərcləməsi və qarşılıqsız verməsi mənasına gəlir. Qurana görə, maddi olaraq ehtiyac içində olan kasıbların və cəmiyyətin yoxsul kəsiminin zəngin insanların sərvətlərində haqqı və payı var. Bununla əlaqədar ayə belədir: “Onların (zənginlərin) mallarında ehtiyacı olanların və (abırına qısılib dilənməyən) yoxsulun haqqı (payı) var”.

Zəkat verən insan haqq sahibinə haqqını ödəməklə həm Allah dərğahında Onun rızasını qazanar, həm də malik olduğu mal-mülk və sərvətin Allaha hesabını vermək təlaşından qurtarar. Zəkat Tanrının insana əmanət olaraq verdiyi malın şükrünü ifadə edir. Zəkatı verilən

sərvətin dünya və axirətdə qat-qat mükafatı olacağına Quranda dəfələrlə qeyd edilməsi onun ictimai bir dəyər olaraq cəmiyyətdə sosial-iqtisadi rifahın təmin olunmasında mühüm rol oynadığını təkidlə deməyə imkan verir. Məsələn, ayələrin birində Uca Tanrı belə buyurur: “(Ya Peyğəmbər!) De: “Həqiqətən, Rəbbim bəndələrindən istədiyinin ruzisini bol edər, (istədiyininkini də) azaldar. (Allah yolunda) nə xərclərsiniz, Allah onun əvəzini verər. O, ruzi verənlərin ən yaxşısıdır!”. Başqa bir ayədə isə belə buyurulur: “Mallarını Allah yolunda sərf edənlərin halı yeddi sünbül verən bir toxuma bənzər ki, bu sünbüllərin hər birində yüz ədəd dən vardır. Allah istədiyi kimsə üçün bunu qat-qat artırır. Allah (lütfü ilə) genişdir”.

Zəkat cəmiyyətdə təkcə sosial-iqtisadi rifahı bərqərar etmir, eyni zamanda onu verənə müəyyən mənəvi-əxlaqi məziyyətlər də qazandırır. Belə ki, zəkat verən insan bu əməli sayəsində dünya malına hərislik və xəsislik xəstəliyindən getdikcə qurtulur, səxavətli, mərhəmətli və xeyirsevər olur. İnsana öz həyatından başqa dəyər qazandırır. Yəni zəkat verən insan yalnız özünü deyil, daim başqalarını, onların həyat şərtlərini və ehtiyaclarını

rını da düşünməyə başlayır. Yoxsulların, təbii və maddi ehtiyaclarını təmin edə bilməyən insanların keçirdiyi hisslərə şərik olur. Belə insan özünü başqalarının yerinə qoymağı bacarır.

Zəkat sərmayənin ətalətdə qalmasının və işsizliyin qarşısının alınmasına maddi imkan yaradır, zəngin ilə yoxsul arasındakı uçurumu ortadan qaldırır, cəmiyyətdə yoxsulluğun azalmasına, sərvətlərin adil şəkildə bölüşdürülməsinə, sosial ədalət və iqtisadi rifaha şərait yaradır ki, bu da öz növbəsində, cəmiyyəti həm sosial-iqtisadi, həm də dini-mənəvi partlayışlardan sığortalayır.

Cəmiyyətdə dini-mənəvi sabitliyin bərqərar edilməsi ilə sosial-iqtisadi rifahın təmin edilməsi arasındakı əlaqəni nəzərə alsaq, şübhəsiz ki, bu mənada zəkatın böyük əhəmiyyət kəsb edən ictimai bir dəyər olduğunu qəbul etmiş olarıq. Allahın insanlara əmanət olaraq verdiyi sərvətlərdən insanların istifadə etmədiyi, maddi ehtiyaclar zəminində təbəqələr arasındakı dərin uçurumlar ortadan qalxmıdığı cəmiyyətlərdə mal-mülk və zənginlik insanlara xoşbəxtlik gətirməz, əksinə, cəmiyyəti ictimai və mənəvi xaosa sürükləyər.

Asaf Qanbarov,
s.f.d., Ail-nin
dekan müavini

Dövlətçilik milli-mənəvi və dini dəyərlərin qorunmasının əsas şərtlərindən biridir. Dövlətçilik dedikdə, hər şeydən əvvəl, ictimai təşkilin ali forması olan dövlət ənənələri və onun tarixi proseslərdəki yeri və rolu nəzərdə tutulur. Bu baxımdan, qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələri olduqca zəngin və dərin tarixi köklərə malikdir. Azərbaycan dövlətçilik ənənələrinin tarixi, təqribən, 5 min il əvvələ gedib çıxır. Belə zəngin və qədim dövlətçilik tariximizdə, dövlətçilik ənənələrinin formalaşması və inkişafı prosesində din ictimai institut kimi mühüm rol oynamışdır. Belə ki, əsasən, qədim dövrlərdə dövlət və din arasındakı əlaqələr üzvi xarakter daşıyır, din dövlətçiliyin yaranmasında, onun sabitliyinin təmin edilməsində və təhlükəsizliyinin qorunmasında əsas amillərdən biri kimi çıxış edirdi. Qədim dövrlərdə din institutu ictimai şüur forması, dövlətin rəsmi ideologiyası, eləcə də dövlətin əsas qanunverici mənbəyi hesab olunurdu.

Tarixi Azərbaycan dövlətlərinin ictimai-siyasi quruluşu və üsul-idarəsində dinin əhəmiyyətli rolu aydın müşahidə edilir. Məsələn, Ərəb xilafətinin dağılmasından sonra Azərbaycanda yaranmış Sa-

DİN VƏ DÖVLƏTÇİLİK

cilər, Şəddadilər, Rəvvadilər, Salarilər, Eldənizlər, Şirvanşahlar dövlətləri zamanında, habelə Orta əsrlərdə Səfəvilər və Azərbaycanın müstəqil xanlıqlar dövründə cəmiyyət həyatının tənzimlənməsinin, dövlətin milli və xarici siyasətinin əsasını İslam dini təşkil edirdi. Müstəqil xanlıqlar dövrünədək, demək olar ki, Azərbaycanda İslam dini ictimai-siyasi həyatda əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır. Belə ki, cəmiyyətin həyatının bütün sahələrində – təhsildə, məhkəmə və qanunvericilikdə, ailə-məişət münasibətlərində İslam dini tənzimləyici rol oynayırdı. Bu vəziyyət Çar Rusiyası Azərbaycanı işğal etdikdən sonra (1800-1828) dəyişməyə başlamışdır.

Qeyd edilməlidir ki, sənayeləşmə, modernləşmə, qloballaşma, liberalizm və millətçilik ideyalarının yayılması və digər müasir tendensiyalar səbəbindən, dinin dövlətdən ayrılması zərurətə çevrilmiş və müasir dünyəvi dövlətlər meydana gəlmişdir. Bu mənada, Azərbaycanda milli dünyəvi dövlətçiliyin əsası Azərbaycan Milli Şurasının tarixi təşəbbüsü ilə 28 may 1918-ci ildə qoyulmuşdur. Bu, həm tarixi zərurət, həm də Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənəsinin inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoyması demək idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün müsəlman Şərqi qurulan ilk parlamentli demokratik respublika kimi adını tarixə yazdırmışdır. Xalq Cümhuriyyəti qadın və kişilərə bərabər seçki hüququ vermək, bütün siyasi partiyaların və Azərbaycanda yaşayan azlıqların parlamentdə bərabər təmsil olunmasını

təmin etmək və bir sıra mühüm qərarlara imza atmışdır. Şübhə yoxdur ki, bu nailiyyətlər Azərbaycan maarifçiləri, ziyalıları və milli burjuaziyasının birgə səyləri nəticəsində meydana gəlmişdir.

Xalq Cümhuriyyətinin, sadəcə, 23 ay davam etməsinə baxmayaraq, Azərbaycan dünyəvi dövlətçiliyin əsasının qoyulması, eyni zamanda, xalqın milli kimliyinin formalaşmasının mühüm mərhələsini təşkil etmişdir. 1991-ci ildə Sovet İttifaqının süqutu nəticəsində dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası məhz 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi və davamçısı olaraq çıxış edir.

Müasir dünyəvi dövlətçilik ənənəsinin inkişafını zəruri edən məsələlərdən biri də ictimai mütəvəziyyətin dini və etnik baxımdan müxtəlifləşməsi hadisəsidir. Belə ki, imperiyalardan fərqli olaraq millət-dövlət siyasi idarəçiliyi, əsasən, milli məfkurə və millətçilik zəminində təşkil olunmaqdadır. Deməli, müxtəlif dinlərə etiqad göstərən cəmiyyətin müəyyən dinin əhəmiyyətinə görə idarə edilməsi və bu üsulla dini tolerantlığın bərqərar edilməsi qeyri-mümkün hala çevrilmişdir.

Görkəmli ingilis filosofu Con Lokk özünün “Tolerantlıq haqqında məktub”unda dünyəvilik məsələsinə ilk dəfə diqqəti cəlb edən, dini etiqad azadlığının və tolerantlığın əhəmiyyətini vurğulayan mütəfəkkirlərdən biri olmuşdur. O, israrla qeyd edirdi ki, üç səbəbdən din dövlət tərəfindən icbari formada qəbul etdirilə bilməz: – birincisi, dünyəvi hakimlər və

dövlət dinlərin həqiqət iddialarını müəyyənləşdirə bilməz, yəni dövlət tərəfindən hansı dinin və ya etiqadın həqiqətə uyğunluğunu müəyyənləşdirmək zorakılığa gətirib çıxara bilər;

– ikincisi, əgər dövlət “həqiqi din”i müəyyənləşdirsə belə, normativ formada xalqı ona inanmağa məcbur etməyə nail ola bilməz. Din səmimi inama əsaslanır; insanların inanmağa məcbur etmək mümkün deyildir;

– üçüncüsü, vahid bir inanca və ya dinə etiqad göstərməyə insanların məcbur etmək sabitlikdən daha çox ictimai münaqişələrə səbəb olacaqdır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, müasir dövlətçiliyin formalaşması və inkişafında dünyəvilik prinsipi mühüm rol oynayır. Dünyəvilik prinsipi müasir dövlətçiliyin din siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir; bu siyasətin əsasını dini etiqad azadlığının təmin edilməsi və ictimai sferada dini tolerantlığın qorunması təşkil edir.

Bununla yanaşı, qeyd olunmalıdır ki, din institutu müasir cəmiyyətdə milli-mənəvi istiqamətin əsas ünsürlərindən biri kimi əhəmiyyətini qorumaqda, hətta milli məfkurənin, milli dövlətçiliyin mühafizəsi və onun ideoloji təhlükəsizliyini təmin etmək vəzifəsini yerinə yetirməkdədir. Bu, hər şeydən əvvəl, müasir qloballaşma şəraitində milli-mənəvi dəyərlər, milli məfkurə, eyni zamanda, milli dövlətçilik üçün təhlükə yaradan mədəni qloballaşma ilə bağlıdır. Mədəni qloballaşma müasir dünyada daha çox vesternizasiya, yəni Qərb dəyərlərinin, mədəniyyətinin, həyat tərzinin və s. aşılınması, geniş təbliğ edilməsi formasında təzahür edir. Buna görə də milli dövlətlər üçün özünəməxsus mədəniyyətin, Ana dilinin, millətçiliyin və milli

kimliyin qorunması üçün yeni çağırışlar meydana gəlmişdir. Şübhə yoxdur ki, yuxarıda qeyd olunanlar milli dövlətçiliyin də əsasını təşkil edir.

Mədəni qloballaşmanın milli dövlətçilik üçün yaratdığı təhlükələr heç də qloballaşmanın digər istiqamətlərinə şamil edilməməlidir. Belə ki, qloballaşmanın iqtisadi və siyasi istiqamətləri təbii, eləcə də zəruri qlobal proseslərdir. Dünya iqtisadi baxımdan getdikcə daha çox vahid iqtisadi sistemə çevrilir, dövlətlərin bir-biri ilə əməkdaşlığı artır. Digər tərəfdən, siyasi baxımdan, milli dövlətlər dünya birliklərində, məsələn, BMT, Avropa İttifaqı, İslam Konfransı Təşkilatı və s. ümumdünya təşkilatlarında təmsil olunur, beynəlxalq hüquq normaları ilə əlaqədar öhdəliklər qəbul olunur, beynəlxalq münasibətlər inkişaf edir. Bütün bunlar həm dünyaya inteqrasiya, həm də ədalətin, rifahın, azadlıqların, insan hüquqlarının təmin edilməsi baxımından vacib addımlardır.

Bununla belə, xüsusi vurğulanmalıdır ki, siyasi-iqtisadi qloballaşma və dünyaya inteqrasiya olunmaq milli mədəniyyət və milli kimlikdən imtina etməyə gətirib çıxarmamalıdır.

Bu mürəkkəb proseslərdə dinin rolu nədən ibarətdir? Müasir qloballaşma şəraitində xalqın etiqad göstərdiyi dini inanclar milli-mənəvi və dini dəyərlərin, milli kimliyin qorunmasını təmin edən əsas ictimai institutlardan biridir. Xüsusilə də Azərbaycan xalqının milli kimliyinin formalaşmasında ənənəvi dinlərin rolu danılmazdır.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının süquta uğraması nəticəsində, yetmişillik əsarətdən qurtularaq müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Respublikası üçün milli-mənəvi dəyərlərə sahib çıxmaqla yanaşı, milli dünyəvi dövlətçiliyin inkişafı əhəmiyyətli məsələyə çevrilmişdir. Müstəqillik təcrübəsini inkişaf etdirməyə çalışan Azərbaycan dövləti dini təhlükəsizliyi milli təhlükəsizlik siyasətinin tərkib his-

səsi kimi nəzərdən keçirib, ölkənin hüquqi, dünyəvi və unitar bir respublikaya çevrilməsində qətiyyətli addımlar atdı. Nəhayət, 1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dövlətin dünyəvilik prinsipinə sadıq qalacağını ümumxalq referendumu ilə təsdiqlədi.

Unutmaq olmaz ki, Azərbaycan xalqı XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Çar Rusiyasının xristianlaşdırma, XX əsrin 1920-ci ilindən sonra isə Sovet Rusiyasının ateizm siyasətinə məruz qalmışdır. Butun bunlara baxmayaraq, Azərbaycan xalqı öz dinini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamışdır. Doğrudur, sovet hakimiyyətinin atesit siyasətinin təsiri altında İslam öz dini rituallarını və ayinlərini olduğu kimi saxlaya bilməsə də, xalq mədəniyyəti, adət-ənənələr, milli mentalitet müstəvisində varlığını davam etdirmişdir. Nəha-

yət, Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini qazandıqdan sonra, dövlətçiliyin hər sahəsində olduğu kimi, din-dövlət münasibətlərində də yenidənqurulmuş prosesi başlandı. Milli-mənəvi dəyərlərinə sahib çıxmaqla yanaşı, ictimai-siyasi cəhətdən sekulyar cəmiyyət modelini nümayiş etdirən cəmiyyətimizdə müstəqillikdən sonra dini dəyərlərin sürətli yayılması heç də təəccüb doğurmadı. Digər tərəfdən, yeni dini cərəyanlar və konfessiyaların təsiri ilə cəmiyyətin dini strukturu getdikcə plüralizmə doğru inkişaf etməyə başladı. Bununla da dinlərarası tolerant münasibətlərin bərqərar edilməsi, milli kimliyin qorunması və s. kimi mühüm məsələlər qarşıya çıxdı.

Müasir dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən din siyasəti məhz bu məqsəddə xidmət edir. Azərbaycanda dinin dövlətdən ayrı ol-

duğu qəbul edilməklə yanaşı, dini dəyərlərin Azərbaycan xalqının tarix boyu formalaşan dəyərlər məcmusundan ibarət olduğu xüsusi vurğulanır. Bu mənada, ulu öndər Heydər Əliyev sözügedən siyasətin əsas istiqamətlərini öz çıxışında aydın ifadə etmişdir:

“Biz öz milli köklərimizi, dini mənsubiyyətimizi qorumuşuq, qoruyacağıq. Heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacağıq və mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq”.¹

Nəticə olaraq qeyd edilməlidir ki, müasir dövrdə din milli-mənəvi dəyərləri, milli və dini mənsubiyyəti qorumaqla, milli dövlətçiliyi möhkəmləndirir, milli kimliyin qorunub saxlanması mühüm rol oynayır, cəmiyyətdə tarixən mövcud olan dəyərlərin tənəzzülünün qarşısını almaqla vacib funksiyaları həyata keçirir.

¹ Abdulla F.A. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlər. Bakı: Qismət, 2007, s. 80.

Sevil Hüseynova,
Ailənin III kurs tələbəsi

Səməvi dinlər ilk insan Adəmin yaradılması mövzusunda eyni inanca sahibdir. Kişinin yaradılış etibarilə qadından üstünlüyü xristian və yəhudi mətnlərinə baxdığımız zaman aydın nəzərə çarpır. Məsələn İslam dini yönündən nəzər saldıqda, qadının yaradılışı ilə bağlı belə bir problem ortaya çıxmır. Əksinə, qadın və kişinin birlikdə yaradılması, onlar arasında heç bir fərqi olmaması barədə məlumat verilir.

Yəhudilikdə qadının yaradılışı

Tövratda Adəmin qabırğa sümüyündən Həvvanın yaradıldığı göstərilir. Mənəvi baxımdan kişidən asılı olan qadın eyni şəkildə fiziki olaraq kişiye xidmət etmək üçün yaradılıb.

Yaradılış bölümündə Tanrı “Adəm tək qalmasın deyə, ona uyğun bir köməkçi yaradacağam”, – söyləyərək Adəmi dərin yuxuya verir. Adəm yatarkən qabırğa sümüyündən birini qoparıb ətlə örtür. Özündən yaradılıb onun ixtiyarına verilənə Adəm belə deyir: “Mənim ətimdən ət, sümüyümdən sümüksən” və ona “qadın” adı verir. Bundan sonra kişinin köməkçisi olaraq ondansonrakı yeri tutur. Müqəddəs mətnlərdə “köməkçi” ifadəsi ilə yola çıxaraq, evlənərək

SƏMƏVİ DİNLƏRDƏ QADIN

həyatlarını birləşdirən kişi və qadının maddi və mənəvi olaraq yardımçı olmaları şəklində öz fikrini irəli sürüb, dəstək, yardımçı olmaları şəklində mənə verilsə də, dəyər problemi baxımından bu, qənaətbəxş deyil.

Kişimərkəzli ayinlərdə “Məni qadın yaratmayan, bizim dünyamızı uca əfəndisi olan Ulu Tanrıya şükürlər olsun” – dua edir. Bu dualardan hər şeyi başa düşmək mümkündür. Tövratda qadına sərgilənmiş neqativ baxış yönündən baxdığımızda, qadının kişiye köməkçi olması ilə yanaşı, onu aldadaraq cənnətdən çıxmasına səbəb olmuşdur. Tanrı “Bağçanın həyatında olan meyvəyə toxunmayın, ondan yeməyin, yoxsa ölərsiniz”, – desə də, iblis qismində olan ilan “Ölməzsəniz”, – söyləyir. Tanrı bilir ki, yesəniz, gözləriniz açılacaq, yaxşı və pisi ayıraraq Tanrı səviyyəsinə yüksələcəksiniz”. Qadın meyvənin cəlbədicisi olduğunu görüb, onu əldə edib yedikdən sonra yanındakı ərinə də verdi (Yaradılış, 3:1-20).

Kişinin günahkarlığının qadından az olduğu, aldadılmasına baxmayaraq, qadının iblisə əlbir olduğu da deyilir. Adəmi aldadan qadın cəza olaraq hər uşaq dünyaya gətirəndə ağırlı doğuma məruz qalır.

İslam inancına görə qadının yaradılışı

İslamda qadın və kişinin üstünlüyünün yalnız təqva olduğu deyilir. “Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və qadından (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-birinizlə tanış olasınız (kimliyinizi biləsiniz deyərək

qəbilə və qövmələrə ayırdıq. Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanıdır. Həqiqətən, Allah hər şeyi biləndir və hər şeydən xəbərdardır (“Hucurat”, 13); “Ey insanlar sizi bir tək kəsdən xəlf edən, ondan zövcəsini (Həvvanı) yaradan, onlardan bir çox kişi və qadınlar törədən Rəbbinizdən qorxun! (“Nisa”, 1); “Sizi bir tək candan (Adəmdən) xəlf edən onunla ünsiyyət etmək üçün özündən (qabırğasından) zövcəsini (Həvvanı) yaratdı (“əl-Əraf”, 7).

Bu ayələrdə ilk yaradılanın Adəm olduğunu görürük, Yəhudilikdə olduğu kimi, xüsusi üstünlükdən söhbət getmir. Digər ayəyə baxdığımızda isə “Kişilər qadınlar üzərində ixtiyar sahibidirlər” (“Nisa”, 34) deyilir.

Burada Allahın onlardan birini digərindən üstün etməsinin əsas səbəbi kişilərin qadınların mallarının qoruyucusu olması, həmçinin ailə rəisliyi baxımından mənalandırılır. Dünyəvi işlərin qoruyucusu dedikdə, Yəhudilikdə olduğu kimi, mənəvi üstünlükdən bəhs edilmir, yəni bu, qadının aşağı səviyyədə olması mənasına gəlmir.

İlk günah ilə bağlı İslamda, digər dinlərdə olduğu kimi, günahkar kişi və qadın deyildir. Şeytan vəsvəyə edərək Adəm və Həvvanı aldatmış, onlara qadağan olunmuş ağacın meyvəsini yemələrini təşviq etmişdir. “Şeytan Adəm və Həvvanın övrət yerlərini özlərinə göstərmək məqsədilə onlara vəsvəyə edib dedi: Rəbbiniz sizə yalnız mələk olmadığınızı, Cənnətdə

əbədi qalmamağınız üçün qadağan edib” (“əl-Əraf”, 20).

Digər bir surədə – “Bəqərə”nin 36-cı ayəsində deyilir: “Seytan onlara buğdadan yedizdirməklə azdırıb, nemətlər içərisində olduqları yerdən uzaqlaşdırdı”.

İlk günahın əsas səbəblərinin tamamilə qadına yükləməyin düzgün olmadığını ayələrdən açıq-aydın şəkildə görürük. Adəmin fərdi məsuliyyətini göstərən digər ayədə “Ey Adəm, sənə meyvəsindən yeyəcəyin təqdirdə, heç vaxt ölməyəcəyin, hər zaman cənnətdə, sənə əbədiyyət ağacını, xarab olmayacaq bir mülk göstərimmi?” (“Taha”, 20) deyir.

Hər ikisi artıq yeməyə başlamışdı. Birdən-birə övrat yerləri açılmağa başlandı, Cənnətin yarpaqlarından yapışdırmağa başladılar. Bununla görə bilərik ki, o ağacın meyvəsindən yeməklə onlar cənnətdə əbədi qalmaq arzularına çatmadılar, əksinə, Həvvə ilə birlikdə yer üzünə endirildilər. Bütün gü-

nahların qadında cəmlənmədiyi, Allaha üsyanın sadəcə qadına xas xüsusiyyət olmadığı anladılır.

Yəhudilikdə evlilik və qadın

Yəhudilikdə ailə qurumunun təsisinə böyük önəm verilir. Evlərinizi tikin, qadınlar alın, oğullar və qızlar atası olun. Oğullarınıza qızlar alın, qızlarınızı ərə verin. Çoxalın ki, azalmayın.

Yəhudilikdə etnik inanc kimi görünən ictimai şəxsiyyətin formalaşdırılmasında, davam etdirilməsində qadın əhəmiyyətli yerə sahibdir. Qadının funksiyası heç bir dini missiya olmadan, sadəcə vasitəçidən başqa bir şey deyildir. Nəslin davamını təmin etmək, ailənin müqəddəsliyi kişidən asılıdır ki, “ata, anasını tərk edib qadından yapışmalıdır və bir bədənəndən ibarət olmalıdırlar” (“Təqvim”, 2-24). Bu baxımdan, qadınlara verilən rol kişilərin üstünlüyünü qəbul etmək, namuslarını qorumaq, oğlan uşağı dünyaya gətirməkdən ibarətdir.

Ana olduqdan sonra qadından əsas gözlənti oğlan uşağı dünyaya gətirməkdir. Oğlu olmayan kişinin adı öz qövmündən silinməklə nəticələnir. Ona görə də qadın üçün də bu, qüsurlu sayılır ki, camaat tərəfindən lənətli hesab edilir. Qadın oğlan uşağı dünyaya gətirdikdə analıq dəyəri artar (“Çıxış”, 20-12).

“Təsniyə” (15-16) ayələrində rast gələ bilərik ki, “Qadın evli olduğu zaman, uşaq dünyaya gətirsə, xüsusilə də İsrailin davamı olacaq oğlan uşağı dünyaya gətirdiyi zaman dəyəri artar”.

Günahkar və qüsurlu qız uşağı doğduğunda ana murdar sayıldığı üçün 66 gün təmizlənməsi gözlənilir. Oğlan uşağı doğduqda bu rəqəm yarıya endirilərək, 33 gün təmizlənməsi gözlənilir. Dinin davamlılığı yönündən ailə önəmli olduğuna görə, “Levillər” və “Təsniyə”nin bir çox bölümündə ailənin dağılmaması üçün əxlaqi nəsihətlər verilir. Ailənin qorunmasına

dair tövsiyələrdən başqa, ər-arvad arasında mübahisə yaranarsa, necə yol tapılacağına dair məlumat yoxdur. Mübahisə yarandıqda, boşanma hüququ yalnız kişiyyə məxsusdur. Evləndiyi qadını sevmədiyində və utandırmaq bir hərəkətini gördükdə boşana bilər. Bu zaman boşanmanın səbəbini göstərən “Get” adlı sənəd hazırlanır və qadın bundan sonra başqa kişi ilə evlənə bilər. Bəzən hər hansı səbəb olmadan da kişi qadını boşaya bilər - bu zaman kişi nə deyərsə-desin, qadın hər zaman ona itaət etməlidir.

İslamda evlilik: qadın

Quranda qadınların ailədəki vəziyyəti və hüquqlarına baxanda hərtərəfli müddəaların olduğunu görürük. Qızların dünyaya gəlməsindən, evlənəndən sonra, boşanma zamanı nə edəcəyini, hətta ananın körpəsinə nə qədər süd verməsi bildirilir. Qadının ailədəki yeri təkcə dünyadakı işlərini tamamlamaq üçün deyil. “Sizin üçün onlarla ünsiyyət edəsiniz deyə, öz cinsinizdən zövcələri xəlf etməsi, aranızda dostluq, sevgi, mərhəmət yaratması onun qüdrət əlamətlərindəndir (“Rum”, 21)”. İnsanlar arasındakı münasibətlərdə ən təmiz, ən güclü olan, sevginin ən ülvə hiss olduğunu düşünsək, qadınlar kişilər üçün maddi deyil, mənəvi cəhətlərinə görə dəyərlidirlər.

Kişilər və qadınların bir-birlərindən üstün olmadığını göstərən digər ayədə “Qadınlar kişilərin, kişilər də qadınların libasıdır” (bir-birinizə həddindən artıq yaxınsınız) (“Bəqərə”, 187) söylənilir. Xoşbəxt həyat yaşamaq üçün bir-birlərinə dəstək olmaları, haram əlaqələrdən qorunmaq, nəslin da-

vamı üçün qarşılıqlı dəstək olmaları vurğulanır.

Həzrət Peyğəmbərin (s.a.s.) hədislərində də buna rast gəlinir ki, evlənən dinin yarısını qorumuş olur. Saleh qadının dünyanın ən yaxşı, ən xeyirli neməti olduğu bildirilir. İslamda evlilik kimi Allah üçün sevimli bir bina inşa olunmamışdır. İmam Sadiqin (ə.s.) belə buyurduğu da nəql olunur ki, evli adamın qıldığı 2 rükət namaz, subay adamın qıldığı 70 rükət namazdan üstündür.

“Kişilər qadınlar üzərində ixtiyar sahibidirlər” (“Nisa”, 34), digər ayədə “Kişilərin qadınlar üzərində haqları olduğu kimi, qadınların da onların üzərində haqları var, ancaq kişilər (daha artıq əziyyətə qatlandıqları üçün) onlardan bir dərəcə üstündürlər” (“Bəqərə”, 228). Bu ayədə kişinin idarəedici olması ilə yanaşı, məsuliyyətindən də danışılır. Kişi öz vəzifəsini layiqli yerinə yetirdiyi zaman, bu deyilənlərə sahibdir. Əks halda, ailənin bütün yükü qadının çiyinlərində olduqda mövqenin dəyişəcəyi gözlənilir. Bununla əlaqədar kişinin idarəçi olması qadının ailədə dəyərsiz olduğu anlamına gəlmir.

İslamın qadına verdiyi əhəmiyyət evliliyin ilk başlanğıcında özünü göstərir. Mehr kişi tərəfindən evlənəcəyi qadına verilir. Mehri verərkən sevə-sevə, gözəl şəkildə bəxş etməsi əmr edilir, qadınhaqqı olan mehr boşanma ortaya çıxdıqda geri alınmaz.

“Əgər bir arvadın yerinə başqa bir arvad almaq istəsəniz, onlardan birinə (birincisinə) çoxlu mal vermiş olsanız da, ondan heç bir şeyi geri almayın!” (“Nisa”, 20).

İslam dinində digər dinlərdə olduğu kimi, boşanma lənətlənmiş-

dir. Həzrət Peyğəmbər (s.a.s.) boşanmanı ən xoşagəlməz hal kimi izah etmişdir. “Talaq” surəsinin ilk ayəsində “Onları açıq-aşkar çirkin iş etmədikləri təqdirdə, yaşadıkları evlərdən çıxarmayın, onlar özləri də çıxmasınlar”.

Ər-arvad arasında yarana biləcək problemlərin həllində daha təcrübəli, müdrik insanların köməyinə ehtiyac olduğu, onların da ağlabatan şəkildə həll etməsi bildirilir. Qadın boşandıqdan sonra 4 ay gözləməlidir. Bu zaman ər-zində düşünmək imkanı olan həyat yoldaşı vəziyyəti yenidən düzəldə bilər. Həzrət Peyğəmbərdən əvvəlki ərəb cəmiyyətində qızlar utanc mənbəyi idilər. “Onlardan birinə qızı olması haqqına müjdə verildikdə qəzəblənib üzü qapqara oldu. Verilən müjdə üzündən tayfasından qaçıb gizləndi. Görəsən, körpəni zillət içərisində saxlayacaq, yoxsa diri-diri torpağa basdıracaq? Bir görün, onlar necə pis mühakimə yürüdürlər, oğlanları özlərinə götürüb, qızları Allaha istinad edirlər (“Nəhl”, 58-59). Qızları sıxıntı səbəbindən öldürənlər Peyğəmbər tərəfindən hər zaman qınanılmışdır. Bu bir ənənəyə çevrilmişdi ki, İslam Peyğəmbəri (s.a.s.) vasitəsilə bunları ortadan qaldırmağa başladı. “Yoxsulluqdan qorxub (Cəhiliyyət dövründə olduğu kimi) qız uşaqlarınızı öldürməyin. Biz onların da sizin də ruzinizi veririk. Onları öldürmək həqiqətən ən böyük günahdır!” (“İsra”, 31).

Həzrət Peyğəmbər əfəndimiz “Qız uşaqlarını xor görməyin”, xor görmək dini bilməməkdən irəli gəlir. Xeyirli övlad istəmək lazımdır. Xeyirli olmadıqdan sonra, qız və ya oğlan olsun, nə fərq edər ki?

Azanə Əhmədova,
Ali-nin II kurs tələbəsi

DİNDƏKİ QADAĞALARIN MAHİYYƏTİ

Ümumbəşəri dinlərdən biri olan İslam cahanşümul bir dindir. İnsanları hər bir mövzuda haqq və ədalətə səsləyir, qoyduğu qadağalarda da insanın ağına önəm veril-məsini tələb edir.

Qadağaların mahiyyətini və insan həyatına olan təsirini şərh etmək üçün ilk olaraq haram və halal fikirlərini izah edək. Bu sözlər dil və mahiyyət etibarilə ərəb-mənşəlidir. Bütün dinlərdə yerinə yetirilməsinə icazə verilən və verilməyən hallar mövcuddur. Bu sözlər fərqlilik təşkil edir. Ümumi mənası edilməsi, yeyilib-içilməsi, istifadə edilməsi və inanılması qadağan olan məfhumlara haram deyilir.

Halal isə bütün bunların əksi deməkdir. Yəni yerinə yetirilməsi dini baxımdan icazə verilən hallardır. Bu qaydalar Allah tərəfindən qoyulub. Haram və halal anlayışları əxlaqi və sosial bir təmələ söykənə bilər, ancaq yenə də burada həmin cəmiyyətin dini inanc sistemi təsirlidir.

Qadağalardan danışanda onun bizə təqdim olunmasındakı mahiyyəti və məqsədini anlamaq lazımdır. İslam dinində, xüsusilə Qurani-Kərimdə oxuduqlarımız onların mahiyyəti barədə insanı düşünməyə sövq edir. Bu baxımdan, “haram” kəlməsi Quranda

müxtəlif mənalarda 83 yerdə keçir. Əsasən, Allahın insanlara haram etdiyi hərəkətlərdən, dini qadağalardan, insanların bəzi halları özlərinə haram etmələrindən bəhs olunur. Haram qadağası hərəkət və davranışlar xaricində əqidənin də düzgün formalaşmasını dizayn edən bir ünsürdür. Düzgün bir düşüncə sahibi olmaq əqidə baxımından müəyyən qadağalara da riayət etməklə mümkündür. Misal olaraq, tabu anlayışını demək olar.

“Tabu” məfhumunun İslam əqidəsi baxımından xüsusiyyətlərinin bilinməsi və sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi, əslində, haram və halal düşüncəsinin formalaşmasına kömək edən bir anlayışdır. Ən önəmli funksiyası təbiətlə insan arasındakı əlaqəni sabit tutmaq üçün müxtəlif sərhədlər tətbiq etməsidir. “Müəyyən edilmiş” və “bəlirlənmiş” mənalara gələn “tabu” sözü insanın qarşılaşdığı hadisələrə reaksiya verilməsi kimi başa düşülür. Tabuya görə bəlli olan şeylər tapdalana bilməz. İnsanlar arasında yayılan şayiəyə görə onu tapdalayıb başqa cür hərəkət edənə bəla gələcəyi fikri var idi. Bu kimi anlayışlar qəbilələrdə və tayfalarda da hökm sürürdü ki, tayfanın və ya qrupun varlığını təhlükəyə atan hər hansı bir feil qadağan hesab olunurdu. Bu kimi tabu sayılan bir çox qadağa vardır.

Çağımızda dinlə bağlı ən başlıca problemlərdən biri İslam dinində olan qadağalar və onların yanlış başa düşülməsidir. Ümumiyyətlə, bu mövzunu daha çox Quranla əlaqələndirirlər. Bu İlahi Kitab oxunması və başa düşülməsi çətin, tətbiqi ondan daha çətin, Quranda olan qadağa və eləcə də

əmərlərin elə üslubda yazıldığını görürük ki, hər hansı insanın bunda çətinlik çəkdiyi fikri yanlış olar. Orada olan ayələr, sadəcə, insandan düşüncə tələb edir. İnsanların yanlış fikrə gəlmələrindəki başlıca faktor dinin təbliğində edilən səhvlərdir. Quran, sadəcə, ənənəvi mərasimlərdə başüstündə tutulan, yas mərasimlərində oxunan və dinlənilən gözəlavazlı bir söz toplusu halına salınıb. Əslində, bu İlahi Kitab Ona iman gətirən hər bir müsəlmanın yolunda mayak kimi yolgöstərən olmalıdır.

Din qadağaları bizdən nəyi tələb edir?

İslam dinini və ya başqa dinləri qəbul edən fərdlər həmin dindəki qadağaları qəbul edərkən bəzi istəklərini tərk edirlər. Məsələn, yeniyetmələrdə rast gəlinən önəmli bir məsələni qeyd edək. Cinsi istəyin təsiri ilə bu arzularını həyata keçirmək istəyən insan dinin ona qoyduğu qadağa ilə bundan imtina edir və qarşılığında cəza çəkəcəyini yada salır. Bu hal dini inancın və biliyin çox və az olmasına görə dəyişə bilər. Həmçinin yenə bilgi çatışmazlığına görə fərddə psixoloji olaraq qarışıqlıq yarana və beyninin içində onunla mübarizə apara bilər. Nəticə olaraq insan dinin qoyduğu qadağanın mənasını anlamadığı zaman onu məntiqsiz hesab edir və qadağanı tərk edib öz arzu və istəyinə uyğun hərəkət edir. Bu zaman o, mənsub olduğu dinin haram və qadağalarına məhəl qoymadan yaşayır.

Halbuki İslam dini və digər səmavi dinlərin varolma səbəbi tövhid (təkAllahlılıq) inancı ilə birlikdə cəmiyyətdə olan əxlaqi

vəziyyəti də bərpa etmək, canlandırmaqdır. Dində olan qadağaların səbəbi də məhz elə insanların rifah dolu həyat yaşamalarını və onların ictimai mühitdə normal münasibətlərə sahib olmalarına nail olmaqdır. Necə ki, Müqəddəs Kitabımız Qurani-Kərim mahiyyət etibarilə üç şəxədə iman, ibadət və əxlaq kimi ana prinsipləri əhatə edir. Kompleks bir din mövqeyindən çıxış edərək, ibadət və əxlaqı iman nənə nəticesi sayır. İman, ibadət və əxlaq – biri digəri ilə paralelliyi gərəkli və sıx əlaqəsi olduğu üçün bir-birini tamamlayan mövzulardır.

Quranda olan əmr və qadağalara qısa baxış

İslam dininin Müqəddəs Kitabı olan Qurani-Kərimdə bir çox əmr vardır ki, insanlar onlardan öz ehtiyaclarına uyğun dərş çıxarmalıdır. Onu da qeyd edək ki, Quranda

olan qadağalar əbədiyyətə qədər keçərlidir və dəyişməzdir. İndi bəzi qadağalara nəzər salaq:

Zina

“Zinaya yaxın durmayın. Çünki o, çox çirkin bir əməl və pis bir yoldur!” (“İsra” surəsi, 32). Qurandakı mənası ilə zina, evlilik xaricində qurulan əlaqəni ifadə edir və çirkin bir iş olduğu bildirilir. Cinsi münasibət halının yalnız evli insanlar arasında halal olduğu ayələrdə qeyd edilir. Həmçinin zina edən kişi və ya qadın, evli, ya da subay olması fərq etmir. Zinanın səbəb olduğu hədislər hamıya məlumdur. Bu çirkin əməl nəticəsində cəmiyyətdə ailələr dağılır və cəmiyyət əxlaqsızlığa doğru irəliləyir. Zinanın nəticəsi ya ölüm, ya da məhv olmuş bir həyatdır. Quranda zina edənlərə qarşı “İnsafli olmayın” - buyurulur. Hər ikisinə

də 100 şallaq vurulması və bunun da möminlərin gözü qarşısında edilməsi əmr edilir ki, digərlərinə dərş olsun.

“Pis qadınlar pis kişilərə, pis kişilər də pis qadınlara, eləcə də təmiz qadınlar təmiz kişilərə, təmiz kişilər də təmiz qadınlara layıqdırlər. Bunlar onların dediklərindən uzaqdır. Onları bağışlanma və tükənməz ruzi gözləyir” (“Nur”, 26).

Ayədə qeyd olunduğu kimi, iftəni qoruya bilməyib zina edənlər bir-birlərinə layıqdırlər. Həmçinin burada onu da vurğulamaq lazımdır ki, zina etmək qadağan olunduğu kimi, zina etməyən iftəli və namuslu olanlara belə bir iftira atmaq zina qədər günah və haramdır.

Qeybət

“Ey iman edənlər! Çox zənnəgüməna qapılmayın. Şübhəsiz ki,

zənnin bəzisi (heç bir əsası olmayan zənn) günahdır. Arayıb-axtarmayın, bir-birinizin qeybətini qırmayın! Sizdən biriniz ölmüş qardaşının ətini yeməyə razı olarmı?! Bu sizdə ikrah hissi oyadır. Allahdan qorxun!” (“Hucurat”, 12). İnsanların arxasından danışmaq möminlər arasında olan bağı zədələyir, insanların bir-birinə olan inancını məhv edir. Qeybət etmək özü qadağan olduğu kimi, qeybət edilən yerdə olmaq, ona qulaq vermək də olmaz. Qeybət edənlə dostluq etmək də insana mənəvi cəhətdən pis təsir edir.

Sələm

“Sələm yeyənlər (faiz) qəbirlərindən, ancaq şeytan toxunmuş kimi qalxarlar. Bunların belə olmaları: “Alış-veriş də sələm kimi bir şeydir!-dedikləri üzündəndir. Halbuki Allah alış-verişi halal, sələmi isə haram etmişdir” (“Bəqərə”, 275). Dövrümüzdə elə bir hal yaranıb ki, hər kəs dindar, ateist, fərq etmədən faizə üz tutur. Allahın açıq bir şəkildə bunu haram etməsinə baxmayaraq, hamıya adi bir hal kimi gəlir. “Ey iman gətirənlər! Əgər doğrudan da iman gətirmisinizsə, Allahdan qorxub sələmdən qalan məbləğdən (faizdən) əl çəkin”. Belə qazancın insanlara fayda verməyəcəyi ifadə

olunur. İnsan faizə üz tutanda elə sanır ki, onda nə isə artıb, ancaq bu belə deyildir. O, özü də bilmədən süquta doğru gedir və faizdən qurtula bilmir. Faiz insanları yoxsulluğa aparır.

Oğurluq

“Oğru kişi ilə oğru qadının gördükləri işin əvəzi kimi Allahdan cəza olaraq əllərini kəsin. Allah yenilməz qüvvət sahibi, hikmət sahibidir. Lakin hər kəs gördüyü haqsız işdən (oğurluqdan) sonra tövbə edib özünü düzəltmə, Allah onun tövbəsini qəbul edir. Həqiqətən, Allah bağışlayandır, rəhm edəndir” (“Maidə”, 38-39). Oğurluq başqasının haqlarını əlindən almaqdır. Bunu müxtəlif cür başa düşmək olar. Quranda olan bu qadağa bəzi insanlara çox ağır gəlir. Bu ayənin tətbiqi ilə bağlı müəyyən qaydalar vardır – oğurluğun dərəcəsi, faili və s. Allah heç zaman ədalətsiz bir qərarı insanlara əmr etməz. Bu kimi qaydalar önəmli ölçüdə oğurluğun qarşısını alır. Oğurluq edəcəyi təqdirdə, bu cəzanı alacağını düşünən insan oğurluğa cəhd etməz.

Gəldiyimiz nəticə ondan ibarətdir ki, həqiqətən də İslam dini bəşər həyatının yolgöstəricisidir. “Bu dində olan qadağalarla insan necə gözəl həyat tərzini yaşaya

bilər?” sulalına cavab verir. Ola bilər ki, bəzi fərdlər üçün bu qadağalar çətin olsun. Düşünən və ibrət çıxaran hər bir insan həmin əmr və qadağaların nə üçün nazil olduğunu və hədəfinin nə olduğunu anlayar. İnsanların səhv nəticəyə gəlməsində cəmiyyətin, ətraf mühitin, dini yanlış anlayın və yaşadanların rolu böyükdür. Buna baxmayaraq, hər bir fərd öz həyatında bu mövzu ilə bağlı az da olsa, tədqiqat aparmalı və doğru nəticəyə çatmalıdır. Onsuz da İslam Peyğəmbəri (s.ə.s.) bizə verilən hökmləri tədqiq etməyi tövsiyə edir.

Digər məsələ ondan ibarətdir ki, haram və halal anlayışları, onların sərhədləri cəmiyyətə doğru çatdırılmalıdır. Dinin bəşər üçün hava, su kimi gərəkli olduğu təbliğ edilməlidir. Bunlar bizim həm də tarixən ənənəmizi təşkil edən mənəvi dəyərlərimizdir. Qurani-Kərimdə müxtəlif qövmlərin dinin gətirdiyi əmr və qadağalara tabe olmadığına görə məhv olduqları qeyd edilir. Bu qövmlərdən Lut və Səhud tayfalarını misal çəkmək olar. Ona görə də İslam dini ilə bağlı məsələləri tarixi süzgecdən keçirərək, ictimai faydalarını götür-qoy etməli, hikmətlərini hərtərəfli düşünməli və onlardan nəticə çıxarmalıyıq.

Ələddin Məlikov,
f.f.d., dos.,
Ail-nin müəllimi

Mühyiddin ibn Ərəbi (ərəbcə: محيى الدين ابن عربي; 1165-1240). adı ilə məşhurlaşan “Əbubəkr Məhəmməd ibn Əli” İslam dünyasında nəzəri irfanın banisidir. Onun künyəsi “Əbu Abdulla” olmuşdur. İspaniyanın Mursiya əyalətində anadan olub. İslam mədəniyyətini ezoterik baxımdan izah edən ilk arif və mütəfəkkirdir. O, şübhəsiz, müsəlman mütəfəkkirlər arasında ən böyük arifdir. Bütün arif və təsəvvüf əhli tarix boyu onun öndərliyini etiraf edib. İbn Ərəbi bəşəriyyətin düşüncə tarixində intellektual zirvəni fəth etmiş dahilərdən biridir. İslam dünyasının tanınmış və görkəmli mütəfəkkiri kimi qəbul edilən İbn Ərəbinin ən böyük elmi işi İslam mistikasını ənənəvi fəlsəfi termin və metodlarla deyil, onun öz reallığını və həqiqətini nəzərə alaraq izah etməsidir. Dahi mütəfəkkirin bu sahədə çoxlu əvəzolunmaz əsərləri var. “Fütuhət əl-Məkkiyyə” və “Füsus əl-Hikəm” adlı iki məşhur əsəri onu müsəlman dünyasının nəzəri irfanının banisi adlandırmağa imkan verir. Onun ailəsi Əndəlüsdə böyük nüfuza malik nəsiləndir. Atası əvvəlcə Mursiyada, sonra isə Sevilyada vəzifəli şəxs olub. İbn Ərəbi ənənəvi müsəlman mədrəsələrində təhsil

alıb. Gənc yaşlarından məşhurlaşmış. İbn Rüşd, hətta onunla tanış olmağa cəhd edib və görüşüb.

İbn Ərəbiyə görə kişilərin yüksəldiyi bütün irfani mərhələlərə qadınlar da yüksələ bilirlər. Qadınlar hətta qütb mərhələsini də kəsb edə bilirlər. İbn Ərəbinin təriqət şeyxlərindən bəziləri qadınlar olub. Nümunə üçün iki rəhbər qadının adını qeyd etmək yerinə düşər: Bunlar Fatimə bint Musənnə və Şəms Ümmül-Füqəradır.

“Fütuhət” fatehi İbn Ərəbi İspaniyanın Mursiya bölgəsində dünyaya göz açsa da, sonralar elm və mədəniyyət mərkəzlərini gəzməyə başlayıb, Sevilyada, Kordovada, Mərakeşdə, Tunisdə, Qahirədə, Məkkədə, Bağdadda və Dəməşqdə olub. Ümumilikdə isə həyatının çox hissəsini Məkkə və Suriyada keçirib. Müsəlman irfan və təsəvvüf tarixini bu görkəmli mütəfəkkirsiz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. O, İslam mədəniyyətini ezoterik baxımdan izah edən ilk alimdir. Elmi yaradıcılığı Şərq mədəniyyətinə, ilahiyyatına, fəlsəfəsinə, poeziyasına və xüsusən, mistik sahələrin müxtəlif aspektlərinə inkaredilməz təsirli izlər buraxıb, orijinal fikirləri neçə əsr davam edən polemikalara təkan və bir çoxlarına da xitam verib.

İbn Ərəbi nəzəri irfanda iki əsas nəzəriyyənin bünövrəsini qoyub: vəhdəti-vücut və kamil insan konsepsiyası. Onun irəli sürdüyü vəhdəti-vücut nəzəriyyəsi panteizm deyil. Zira panteizm kainatı bütövlükdə Tanrı kimi qəbul edən fəlsəfi düşüncəni əks etdirir. İbn Ərəbinin irəli sürdüyü vəhdəti-vücut nəzəriyyəsi Allahın varlığı-

nın zati həqiqətinə əsaslanır. Lakin bu zati həqiqət çoxlu təcəlli və təzahürlərə malikdir. Bu təcəlli və təzahürlər aksidensiyanal çoxluqla müşahidə olunur. Müxtəsər, belə qeyd edə bilərik ki, varlıq həqiqəti və zati etibarlı vəhdətdə və təkdir, amma təcəlli və təzahürlərin aksidensiyanal olması səbəbindən kəsərdədir. Təcəlli və təzahürlər onun varlığının göstəriciləridir.

Bildiyimiz kimi, irfan elmi iki nəzəri və praktiki hissədən ibarətdir. Praktiki irfan Həzrət Peyğəmbərin dövründən başlayaraq, formalaşmış. Lakin nəzəri irfanın banisi İbn Ərəbi sayılır. Onun əsərləri vəhdət əl-vücut nəzəriyyəsinin düzgün təhlilini və bəyanını verməyə, xüsusən, fəlsəfi ideya cəhətdən əsaslandırmağa xidmət edib. İbn Ərəbi nəzəri irfanın banisi, praktiki və ya əməli irfanın üçüncü mərhələsinin kulminasiya nöqtəsi hesab edilir.

İrfanın ilk praktiki mərhələsini Rəbiyyə əl-Ədəviyyə (714-801), Cüneyd Bağdadi (830-910) və Bəyazid Bəstami (804-846) kimi təsəvvüf əhlinin mistik təcrübələri, insan eqosunun öz nəfsindən xilas olması və nicat tapması konsepsiyası təşkil edir. İkinci mərhələ arifin irfani təcrübəsi ilə onun həyat yolunun daha çox İslam rituaları ilə birləşməsindən ibarətdir. Bu dövrdə praktiki irfanla İslam ilahiyyatının qarşılıqlı təsiri aydın görünür. sözügedən mərhələ Əbdülkərim əl-Quşeyri (986-1072), Əbu Talib Məkki (...-986), Əbu Nəsr Sərrac (...-988) kimi ariflərin adları ilə bağlıdır. Üçüncü mərhələdə arifin həyat

yolunun önəmli hadisəsi təkcə təkəllüləliyə sədaqəti ilə yanaşı, mistik vəhdətdədir. Bu həm də irfani dilin əsas obyekti sayılır. Burada prosesləri köklü surətdə transformasiya edən dil böyük rola malik olur. Subyekt və obyektin normal, adi dualizmi tam vəhdətdə qovuşur, birlik və ya ittifaq meydana gətirir. Bəşəri və ilahi, mən və sən kimi anlayışlar sarsılır. Bütünlükdə vahid varlıq formalaşır. Bəşəri və ya mən, ilahi və səndə məhv olur. Bu düşüncənin zirvəsi İbn Ərəbidir.

İbn Ərəbinin həmişə yaşar düşüncələri tarix boyu öz təsirini göstərmiş. Ona görə mütələq reallıq bütün adlardan (əsmadan) və məntiqi kateqoriyalardan üstündür. Mütələq reallığın obyekt subyektin dərk etdiyi kimi dualistik idrak etmək olmaz. İnsan şüuru həm prizma, həm də güzgüdür. Mütələq reallıq özünü təzahür etdirir, özünü atributlara ayırır.

İbn Ərəbiyə görə, insan eqosunun itməsi məqamında mütələq reallığı üzə çıxarır. Mütələq reallıqda olan transcendent mahiyyət ağa və qul, ilahi və qeyri-ilahi qütbləşmələrdən yüksəkdədir. Mütələq reallıq daimi dinamik və ziddiyyətli prosesdir. Onu anlamaq, ancaq o şəxslərə xasdır ki, həmin şəxslər dərk edilənin özünün vəziyyətinin daimi sinxron dəyişməsi vəziyyətində olsun.

İbn Ərəbi həyatının son illərini Dəməşq şəhərində keçirib. Miladi 1240-cı ildə Dəməşq şəhərində dünyasını dəyişib və orada da dəfn olunub. Məqbərəsi hal-hazırda Dəməşqdəki Kasyon dağında yerləşir.

İbn Ərəbi zirvəsi haqqında müasir tədqiqatçıların fikirləri

1. Seyid Hüseyin Nəsr “Üç müsəlman müdrik” kitabının “İbn Ərəbi” bölməsində qeyd edir ki, “Onun yazdığı əsərlərdə metafizik ilhamın olmasına yetərli qədər dəlilin olduğu qənaətdədir. İbn Ərəbinin təkcə təsəvvüf deyil, fiqh, hədis, təfsir, tarix və sair mövzularda yazdığı yüzlərlə əsəri vardır. Mənbələrdə İbn Ərəbiyə aid əsərlərin sayının 500-dən çox olduğu vurğulanır. Əfsuslar olsun ki, 300-dən çox əsər bu gün bizə çatmamışdır. Hazırda 200-dən bir qədər artıq əsərin əldə olduğu mümkün olmuşdur. Bu əsərlərin əksəriyyəti hələ də əlyazma şəklindədir”.

2. Mürtəza Mütəhhəri “İslam elmləri ilə tanışlıq” kitabında İbn Ərəbinin yüksək elmi məqamı haqqında belə qeyd edir: “Mühyiddin İbn Ərəbi təriqətinin silsiləsi bir vasitə ilə Şeyx Əbdülqadir Gilaniyə gedib çatır. İbn Ərəbi adı ilə

tanınan Mühyiddin İslam dünyasında ən böyük arifdir. Nə ondan əvvəl, nə də ondan sonra heç kəs onun səviyyəsinə çatıb bilməmişdir. Məhz bu səbəbdən ona “Şeyx Əkbər” ləqəbi verilmişdir.

İslamda irfan yarandığı dövrdən başlayaraq, həmişə inkişafda olmuşdur. Hər əsrdə böyük ariflər yetişərək, irfan sahəsini də təkmilləşdirmiş və zənginləşdirmişlər. Bu inkişaf həmişə təcridən olmuşdur. XIII əsrdə isə İbn Ərəbinin meydana çıxması ilə irfanda sıçrayış yarandı və irfan öz təkamülünün zirvəsinə yüksəldi. İbn Ərəbi irfanda yeni mərhələ yaratdı. İrfanın ikinci bölməsi, yəni fəlsəfi xarakter daşıyan nəzəri irfan İbn Ərəbi tərəfindən təsis edildi. İbn Ərəbidən sonra gələn ariflər bir qayda olaraq, “onun süfrəsindən qidalanmışlar”. İbn Ərəbi irfanda yeni mərhələ yaratmaqdan əlavə, həm də zəmanənin möcüzələrindən biri sayılır. Buna görə də onun haqqında ziddiyyətli fikirlər yürüdülmüşdür. Bəziləri

onu kamil övliyə və qütblər qütbü, digərləri isə kafir səviyyəsinə endirir, mumituddin (dini öldürən) və ya mahiddin (dini məhv edən) hesab etmişlər. İslam dünyasının dühası və görkəmli filosof Sədrəddin Şirazi onu son dərəcə hörmətlə xatırlayır və İbn Sinadan və Əbu Nəsr Farabidən üstün şəxsiyyət hesab edir”.

3. Möhsün Cahangiri “Müh-yiddin ibn Ərəbi İslam irfanının görkəmli nümayəndəsi” əsərində İbn Ərəbini kəşf və şühud məqamı ilə bərabər, məntiq və fəlsəfi sahələrdə də təsirli olduğunu göstərir. Məhz bu üstünlüklərinə görə idi ki, keçmişdə pərakəndə olan irfani fikirləri öz təcrübələri ilə birləşdirərək, nəzəri irfanın bünövrəsini qoydu. Onları tənzimləyərək vahid elmi üsluba saldı, onun üçün tərif, metod, mərhələ yaratdı. Bu səbəbdən istisnasız özündən sonra gələn bütün ariflər ondan təsirlənmişlər.

4. Keklik Nihat “Muhyiddin ibni Arabi Hayatı və Çevresi” əsərində qeyd edir: “Şeyhi-Ekber lakabıyla anılan və gerek hayatı gerekse felsefesi bakımından tasavvufun ən önəmli isimlerinden sayılan Muhyiddin İbni Arabi, geçmişte ve günümüzde sadece İslâm alimlerinin değil, Avrupalı ünlü araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur. Günümüzde yabancı araştırmacıların en çok ilgilendiği isimlerin başında gelir. Hakkında en çok çalışma yapılan isimdir”.

İbn Ərəbi irsi hazırkı dövrdə

1. İbn Ərəbini R. Nikolsonun (1868-1945) tövsiyəsi ilə İkinci dünya müharibəsinin başlanmasına bir neçə il qalmış oxumağa başlayan və 1939-cu ildə Kembriçdə indiyədək dəyərini itirməmiş “Müh-yiddin ibn əl-Ərəbinin mistik fə-

səfəsi” adlı əsərini nəşr etdirən misirli araşdırıcı Əbül-Əla Əfifi (1897-1966) heyratlənirmiş ki, başlanğıcda müəlliminin tapşırığı ilə “Füsus”u və həmin kitaba Kaşaninin yazdığı şərhini bir neçə dəfə oxuyandan sonra heç nə başa düşməyibmiş və Əfifi ustadı Nikolsona etiraf edib ki, “Birinci dəfədir ki, ərəbcə yazılmış bir kitabı anlamaqda bu qədər əziyyət çəkirməm”.

2. 1977-ci ildən İngiltərənin Oksford Universitetində beynəlxalq “Müh-yiddin ibn Ərəbi Cəmiyyəti” fəaliyyət göstərir. Bu beynəlxalq cəmiyyət bütün dünyanı İbn Ərəbi irsini mənimsəməyə, qorumağa və təbliğ etməyə, onun tərəfdarlarının yaradıcılığını daha dərindən mənimsəməyə və başa düşməyə səsləyir. Cəmiyyət həm də ABŞ-da qeydiyyatdan keçmiş və San-Fransisko körfəz sahəsində bir filialı olan beynəlxalq assosiasiyadır. Əldə edilən məlumatlara əsasən beynəlxalq Oksford “Müh-yiddin ibn Ərəbi Cəmiyyəti”nin Azərbaycandan olan üzvləri Səlahəddin Xəlilov və Könül Bünyadzadədir.

3. 2008-ci ilin 13-16 dekabr tarixləri arasında İbn Ərəbi irsi istiqamətində müqayisəli tədqiqatlar aparılıb və beynəlxalq konfrans təşkil olunub. Konfrans Misir Mədəniyyət Nazirliyi, “əl-Əzhər” Universiteti, Oksford Universitetinin “İbn Ərəbi Cəmiyyəti” və Misirdəki İspaniya Səfirliyinin əməkdaşlığı ilə Misir Ərəb Respublikasının paytaxtı Qahirə şəhərində keçirilib. Dünyanın dörd tərəfindən məşhur mütəxəssislərin dəvət edildiyi konfransda İbn Ərəbinin təfəkkür sistemi təhlil olunub və müxtəlif mövzularla bağlı “beyin fırtınası” adlandıracağımız ciddi müzakirələr aparılıb. Konfransda Misir Mədəniyyət Nazirliyinin dəvəti ilə Azərbaycan tərəfindən

görkəmli şərqşünas-alim Aida İmanquliyeva, irsin və təsəvvüf fəlsəfəsinin tədqiqatçısı, f.e.n. Afaq Əsədova iştirak ediblər.

4. İbn Ərəbi barədə son zamanlar Azərbaycanda araşdırmaçı yazar Qadir Səfərov çox dəyərli işlər görüb. O, 2012-ci ildə “İbn Ərəbinin dini-fəlsəfi görüşləri” adlı fəlsəfə doktoru dissertasiyasını müdafiə edib və hazırda “İbn Ərəbinin “əyani- sabitəsi” İslam metafizik fikrində yeni mərhələ kimi” adlı çalışma üzərində tədqiqatlar aparır.

İbn Ərəbinin məşhur əsərləri

Onun əldə olunan əlyazmalarından, təxminən, otuz kitab nəşr edilib.

“Fütuhət əl-Məkkiyyə” əsəri

İbn Ərəbi Məkkədə ən məşhur əsəri olan “Fütuhət əl-Məkkiyyə”ni yazmağa başlayıb və kitabı Suriyada tamamlayıb. 560 fəsildən ibarət olan bu məşhur əsər irfan və mistika sahəsində əhəmiyyətli məlumatları ehtiva etdiyindən, ensiklopedik mahiyyət daşıyır. Ümumiyyətlə, İbn Ərəbi məşhur “Fütuhət əl-Məkkiyyə” kitabında mistikanın təcrübədən keçirdiyi bütün sahələri geniş formada araşdırıb.

“Füsus əl-Hikəm” əsəri

Bu əsər qısa olmasına baxmayaraq, ən dəqiq və ən dərin irfani mətnləri özündə ehtiva edir. “Fusus əl-Hikəm”ə çoxlu şərh yazılıb. Bəlkə də hər əsrdə iki-üç nəfər tapmaq olar ki, bu dərin irfani mətni tam başa düşə bilsin.

Mütəfəkkir alimin “İbn Ərəbi divanı”; “Tərcümanul-Əşvaq”; “Kitab əl-Əsfar”; “əl-Yəqin”; “Kitab əl-Ədəb”; “Təfsir İbn Ərəbi”; “Kitab Şəcərətul-Kovn”; “Rəsail İbn Ərəbi”; “Kitab əl-Vəcd” adlı və digər kitabları mövcuddur.

**Nərgizxatun
Həsənova,**

**Ailənin Dinşünaslıq
ixtisası üzrə doktorantı**

Hər bir sahənin özünəməxsus xüsusiyyətləri, çətinlikləri, müsbət və ya mənfi təsirləri vardır. Ədəbiyyat sahəsi isə sanki insanın zövqünü oxşayır, ruhunu dinləndirir. Xüsusilə Azərbaycan klassik ədəbiyyatı nümayəndələrini oxumaq, onların sirli dünyalarının xəyallarına dalmaq insanın mənəviyyatını zənginləşdirir, dünyagörüşünü artırır.

Azərbaycan torpağı dahilər diyarıdır. Bu bərəkətli torpaq özəmətli şəxsiyyətlər, Nəsimilər, Füzulilər, Nizamilər yetişdirmişdir. Klassik ədəbiyyatımızda hər bir mütəfəkkirin özünəməxsus müstəsna yeri vardır.

Tarixinə, keçmişinə dəyər verən, onu yüksək tutan və unutmayan xalqımız həmişə ədəbi-mədəni dəyərlərinə sahib çıxmışdır. Bunun göstəricisidir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 5 yanvar 2021-ci il Sərəncamına əsasən 2021-ci il “Nizami Gəncəvi İli” elan edildi. Eyni zamanda, hörmətli Prezidentimiz bu məqsədlə müxtəlif tədbirlər planının hazırlanmasına və 2021-ci il çərçivəsində yerinə yetirilməsinə göstəriş verdi.

Təsədüfi deyildir ki, dahi şairimizin adını əbədləşdirmək və daim yaddaşlarda saxlamaq məq-

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı “Xosrov və Şirin” poemasının nümunəsində

Azərbaycana, Azərbaycan xalqına təkcə Nizami Gəncəvi kimi dahi bir şəxsiyyət bağışladığına görə Gəncə torpağı, Gəncə xalqı, gəncəlilər əbədi minnətdarlığa layiqdirlər.

Heydər Əliyev

sədilə ölkəmizin bir çox əhəmiyyətli struktur və müəssisələri məhz Nizami Gəncəvinin adını daşıyır. Bakı Metropolitinin stansiyası, Bakı şəhərinin Nizami rayonu, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutu və Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Nizami adına kino-teatr və s. buna misaldır. Bütün bunlar qədərbilən dövlətimizin və xalqımızın öz elmi-ədəbi irsinə, mədəni-maarifçilik dəyərlərinə necə layiqincə dəyər verib, qoruduğunun sübutudur.

Əsl adı İlyas olan görkəmli dahi söz ustası, elm çeşməsi Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə Azərbaycanın paytaxt şəhərlərindən olan qədim və zəngin tarixi irsə malik Gəncə şəhərində dünyaya göz açıb. Son nəfəsinə qədər bu şəhərdə yaşayıb, dünya ədəbiyyatına əvəzsiz mənbə və nümunə olacaq mötəbər əsərlər ərsəyə gətirib. Dahi şair 1209-cu ildə elə Gəncə şəhərində vəfat edib. O, türk dili ilə yanaşı, ərəb, fars və yunan dillərini də mükəmməl bilmiş, yunan tarixini, fəlsəfəsini və digər elmləri dərinlən mənimsəmişdir.

Şair əsərlərini fars dilində yazıb. N.Gəncəviyə dövrünün hökmdarları tərəfindən dəfələrlə sarayda yaşayıb, orada yaradıcılıqla məşğul olmaq fikri təklif olunsada, o, bu təkliflə razılaşmayıb, sadə və halal zəhmətlə ömür sürməyi üstün tutub.

Dahi Nizami əsərlərində daha çox saf sevgi və məhəbbət, ali in-

sani duyğuları və xüsusiyyətləri yüksək sənətkarlıqla işləyib. Azərbaycanın sovet dövrü yazıçısı Mirzə İbrahimov bu barədə belə yazıb: “Nizami yaradıcılığının mərkəzində insan durur. İnsanın həyatı, mənəvi aləmi, ictimai vəziyyəti, sevinci və iztirabları, zülmə, ədalətsizliyə nifrət şairin əsərlərində öz geniş əksini tapmışdır”. Bu, həqiqətdən də belədir. İnsanı ən ali varlıq olaraq qələmə alan dahi mütəfəkkir onun hər anını, hiss və duyğularını, düşüncə və fikirlərini böyük ustalığa və incə detallarla qələmə alıb.

Dahi şairin yaradıcılığında tolerantlıq, humanizm və beynəlmiləl xüsusiyyətlərin göstəriciləri nəzərəcarpacaq qədər çoxdur. O, əsərlərində təkcə öz xalqının nümayəndələrinə deyil, digər dinlərə və millətlərə mənsub olan baş qəhrəmanlara da yer verib. Bu baxımdan, N.Gəncəvinin yaradıcılığının təkcə Azərbaycan ədəbiyyatına deyil, ümumilikdə, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının, həmçinin Qərbi Avropa ədəblərinin də ədəbi yaradıcılıqlarına böyük və danılmaz təsiri olub. Təsədüfi deyildir ki, rus yazıçısı Nikolay Semyonoviç Tixonov dahi şairimiz haqqında “Nizaminin səsi səkkiz əsrdən bəri eşidilir və biz indi elə hiss edirik ki, şair sanki bizim arxamızdadır”, – deyər qeyd edib. Dahi alman şairi Yohan Volfqanq Höte isə belə deyir: “İnsana məhəbbət hissi Nizaminin əsərlərində dahiyanə ifadə olunmuşdur”. Şairin əsərləri

bir çox dillərə tərcümə olunub, dünya ədəbiyyatı mədəniyyətinin nümunələri siyahısına daxil edilib. Onun yaradıcılığına maraq təkcə ölkəmizdə deyil, dünyanın bir çox yerlərində hələ də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Nizami Gəncəvi dünyası dedikdə, şübhəsiz, yada dahinin “Xəmsə”si düşür. Məsnəvi formasında qələmə aldığı “Xəmsə” 5 poemadan ibarətdir. Bunlardan birincisi, şairin 1177-ci ildə tamamladığı və dilimizə “Sirlər xəzinəsi” olaraq tərcümə olunan “Məxzənül-Əsrar” poemasıdır. Haqqında danışacağımız “Xosrov və Şirin” poemasını isə 1180-ci ildə bitirmiş və Məhəmməd Cahan Pəhləvana hədiyyə etmişdir. N.Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasını 1188-ci ildə, “Yeddi gözəl” poemasını isə 1196-cı ildə qələmə alıb. Ömrünün sonlarına yaxın “Xəmsə”nin sonuncu poeması və yaradıcılığının zirvəsi hesab olunan “İsgəndərnamə” poemasını yazıb. “Xəmsə” haqqında istər milli, istərsə də xarici şəxsiyyətlər tərəfindən qeyd olunan fikirlər arasında görkəmli mütəfəkkirimiz Abasqulu ağa Bakıxanovun dedikləri diqqətəlayiqdir: “İnsanın qəlbini təlatümə gətirən Nizami lirikası, dünya şöhrəti qazanan “Xəmsə” şairin məsnəvi dünyasına misilsiz nümunədir, öyrənilməsi zəruri olan zəngin bədii xəzinədir. Bütün şairlər onun ustalığını etiraf etmişdir”. Mütəfəkkirin əsərlərinin bir sıra əlyazma nüsxələri dünyanın müxtəlif şəhərlərinin kitabxanalarında, “Xəmsə”nin 1539-1543-cü illərə aid əlyazması isə Britaniya muzeyində saxlanılır.

“Xəmsə”nin ikinci poeması olan “Xosrov və Şirin” əsərində N.Gəncəvi ülvî eşqin qüdrətini və dəyərini göstərib. Poema Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk mənzum roman hesab olunur. 1180-ci ildə Nizami Yaxın Şərqdə ilk romantik poema sayılan “Xosrov və Şirin”i bitirib Məhəmməd

lənir. Hamı tərəfindən dillərdə əzbər olan bu iki misra da məhz “Xosrov və Şirin” poemasındandır:

*Eşqdır mehrabı uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin?*

“Xosrov və Şirin” əsərini 1947-ci ildə Azərbaycanın Xalq Şairi Rəsul Rza tərcümə edib və sonralar tərcüməsini yenidən işləyib təkmilləşdirərək nəşr etdirib. Hal-hazırda M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında mövcud olan nəşrlər isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə nəşr olunaraq, ölkə kitabxanalarına hədiyyə olunub. Həmin nəşrdə yer alan beytlərdəki qəliz sözlərin izahı isə Məmmədağa Sultanova məxsusdur. “Xosrov və Şirin” poeması Tanrıya “Kömək qapısını aç, ey Yaradan!” nidası ilə başlayır:

*Kömək qapısını aç, ey
Yaradan!*

*Göstər Nizamiyə düz yolu
hər an!*

*Səni tanıyan bir könül ver ona!
Tərifini deyən bir dil ver ona!
Yol vermə ki, pislik qəlbimə
dolsun,*

*Əlim yamanlıqdan qoy uzaq
olsun.*

*Könlümün evini nurunla bəzət!
Sənin tərifinə dilimi öyrət!*

Bundan sonra ənənəvi qaydada “Yaradının təkliyi haqqında”, “Yaradılışı dərk etmək haqqında

Cahan Pəhləvana hədiyyə göndərir. Poemanın əsas məzmunu isə Sasani şahı Xosrov Pərvizlə Bərdə hakiminin vəliəhdi, gözəllər-gözəli Şirin arasında baş verən məhəbbət haqqındadır. N.Gəncəvinin əsərlərində qələmə aldığı məhəbbət alidir, insanı saflaşdırmağa, kamilləşdirməyə, doğru yola aparan bir nurdur. Poemada iki gənc arasında tərənnüm edilən eşq də məhz bu qəbildəndir. Şirinin məhəbbəti sayəsində Xosrov bir çox mənfi aludəçiliklərindən qurtulub müsbət insani keyfiyyətlərə yiyə-

söz”, “Minacat” və “Peyğəbmərin tərəfi” kimi hissələr ilə davam edir. Bu hissələr həmçinin dahi şairin İslam dəyərlərinə böyük diqqət yetirdiyinin ən bariz dəlillərindən biridir.

Bildiyimiz kimi, “Xosrov və Şirin” poemasının qəhrəmanları tarixi şəxsiyyətlər olub. Buna baxmayaraq, dahi mütəfəkkir məhz bu poemada Şərq ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq məhəbbəti yüksək insani keyfiyyət olaraq fəlsəfi baxımdan tərənnüm edib. Poemanın baş qəhrəmanlarından biri olan Şirin obrazına nəzər saldıqda görürük ki, şair bu obrazın timsalında nümunəvi qadın tərənnüm edib. Mərd, dürüstlük, ədalət, mehribanlıq, əxlaq, səbir, vəfa, sadıqlıq, fədakarlıq, elm və biliyə rəğbətli olmaq və s. kimi müsbət xüsusiyyətlərə sahib olan gözəllər-gözəli Şirin böyük şairin ideal qadın obrazlarından biridir. Xosrov isə Şirinin məhz saf və ibrətamiz sevgisindən ali keyfiyyətlər qazanaraq həyatın mənasını dərk edir. Ömrünün ilkin illərində bir çox səhvlərə yol verən Xosrov nəticədə həqiqi mənanı qavrayır və beləliklə, nümunəvi bir insana çevrilir. Şair özünün söz ustalığından məharətlə istifadə edərək, Xosrov obrazı ilə dövrünün dövlət nümayəndələrinə və gənclərinə misallar çəkir, onlara doğru düzgün yolu aşılayır.

İndi isə poemada yer alan nəsihət xarakterli ibrətamiz beytlərə birlikdə nəzər salaq. Poemanın “Məhin Banunun Şirinə nəsihət etməsi” adlı hissəsində olan ibrətamiz nəsihətlər diqqəti gənclərə doğru yönəldir. Məhin Banunun Şirinə müraciət edərək söylədiyi fikirlər təkcə poemanın yazıldığı dövrün gənclərinə deyil, sanki müasir əsrimizdə yaşayan bir çox insanlara edilən tövsiyə və müraciətdir. İnsanlara yüksək ali keyfiyyətləri, məsələn, zəhmətlə do-

lanmağı, əxlaqı, insanlarla mehriban və ədalətli davranmağı, dürüstlüyü və qəhrəmanlığı aşılayır. Aşağıdakı misralarda bunu aydın şəkildə görə bilərik:

*Doğru yazmağa var madam ki,
imkan,
Nə üçün gəlməlidir ortaya yalan!
Sözün qiymətini saldı yalanlar,
Doğrunu danışan hörmətli olar.*
(Xosrov və Şirin)

*Zəhmətlə açarsan bağlı tilsimi,
Acdın, xəzinə çıxar aydın
gün kimi.*
(Xosrov və Şirin)

Dahi şair Məhinbanunun timsalında dövlətin ədalətlə idarə olunmasını, həmçinin xalqla mərhəmət və mehribanlıqla davranılmasını dövrünün əyan və hökmdarlarına nümunə göstərir. Şair bir çox yerlərdə bu fikri insanlara çatdırmağa çalışır. Beləliklə, N.Gəncəvi bu üsulla, dolayısı yolla olsa da, ictimai-siyasi məsələlərə diqqət çəkib:

*Əziyyət əyləsən, cəfa görərsən,
Mehribanlıq etsən, səfa
sürərsən.*
(Xosrov və Şirin)

*Yamanlıq etməkdən uzaq ol,
uzaq,
Pisliyin əvəzi pislik olacaq.*
(Xosrov və Şirin)

*Dünyanın işini yaxşı düşün sən,
Nə əksən, onu da sən
biçəcəksən.*
*Yaxşı iş də görsən, pis iş də,
inan,
Unutmaz onları bu qoca dövrən.*
(Xosrov və Şirin)

Poemada keçən aşağıdakı misralarda dahi şair əməyin, zəhmətin vacibliyini və uğur qazanmağın əsas yolunun məhz zəhmətdə ol-

duğunu vurğulayır. Dahi Nizami bu misralarda hər bir nailiyyətin böyük zəhmətlər hesabına başa gəldiyini bildirir. Bunun üçün də hər kim həyatda uğur qazanmaq istəyirsə, mütləq əziyyət çəkməli və müxtəlif iztirablara qatlaşmalıdır:

*Düzəltmək istəsə, bir işi fəlak
Əvvəlcə min oyun çıxarsın
gərək.*
*Xəzinə vermiş olsa, bir əkinçiyə
Gərək o əkinçi əvvəl inciyə.*
*Həyatın yolunda olmasa tikən
Olarını güllərin qədrini bilən?*
(Xosrov və Şirin)

Hər bir uğur təsadüf nəticəsində baş vermir. Əksinə, qazanılan hər bir nailiyyət çəkilən zəhmətlər nəticəsində hasil olur. Elə bu səbəbdəndir ki, həmin çətinlik hesabına əldə olunan hər bir şeyin dəyəri və qiyməti də yüksək olur. Yuxarıda qeyd olunan misralarda, uğurdan, səadətdən əvvəl mütləq bir çətinliyin, məşəqqətin yaşanmasının vacibliyinə diqqət çəkilir. Fikrimcə, bu məşam müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimin “əl-İnşirah” surəsinin 5 və 6-cı ayələrinin mənasına tamamilə uyğundur. Adıçəkilən ayədə belə buyrulur: “(Bil ki,) şübhəsiz, hər bir çətinliklə yanaşı, bir asanlıq var. Bəli, hər bir çətinlikdən sonra bir asanlıq vardır!”. Aşağıda qeyd olunan digər bir beytdə dahi mütəfəkkir eyni məzmunu insanlara, ələlxüsus gənclərə nəsihət edir:

*Bu dərya yolunda vardır çox
zəhər,
Əziyyət çəkənlər dürr əldə edər.*
(Xosrov və Şirin)

Sonralar “Xosrov və Şirin” poemasının süjet xətti əsasında maestro Niyazi Eyniadlı operanı, rus bəstəkar B.V.Asafyev isə “Slavyan gözü” operasını ərsəyə gətiriblər.

Tural Türksoy,
ilahiyyatçı

Azərbaycan maarifçilik tarixinin parlaq simalarından olan ağdaşlı müəllim Muxtar əfəndi Əfəndizadənin (1880–1975)

“Şərayiül-İslam” (ərəbcə izafət olub, “İslam şəriəti” deməkdir) adlı elmihalı 1911-ci ildə Bakıda “Məktəb” jurnalının “Elektrik” mətbəəsində çap olunub. İbtidai məktəb dərsləri səciyyəsi daşıyan, 24 səhifədən ibarət bu müxtəsər risalə hənəfi məzhəbinin görüşləri əsasında Ana dilimizdə, əski əlifbada sual-cavab şəklində tərtib edilib. Risaləyə bəsmələ (Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim) ilə başlayan müəllif 68 sual-cavabın 22-ni iman əsaslarını, 10-nu namazın şərtlərini, 13-nü təyəmmümün fərzlərini, 8-ni namazın vaxtlarını, 1-ni namazın rüknlərini və nəhayət, 14-nü İslamın şərtlərini icmal şəklində açıqlamağa ayıraraq, elmihalı “Salavati-şərifə” və “Qunut” duası ilə bitirib.

Risaləni əski əlifbadan latınqrafikalı hazırkı əlifbamıza transliterasiya edərkən mətnin quruluşunu saxlamaqla yanaşı, arxaizmlərin mənalarını mötərizədə qeyd edib, terminlərin izahını və ərəbcə duaların tərcüməsini istinadlı altqeyd şəklində verib, sözləri müasir dilimizin orfoqrafiyasına uyğunlaşdırıb, texniki xətalara təshih edib, silinmiş sözlərin yerinə üç nöqtə qoyduq.

Qeyd edim ki, keçən əsrin əvvəllərində əski əlifbada yazılmış dini dərsliklərimizin transliterasiyası olduqca mühümdür. Arxivlərin daha geniş müstəvidə araşdırıldığı bu dövrdə milli irsimizin tədqiq edilməsi lazım olan bir sıra əsərlər mövcuddur. Onları tarixin tozlu rəflərindən endirərək, indiki nəslin idrakına təqdim etmək vaxtı gəlib çatmışdır. O cümlədən, Muxtar Əfəndizadənin ibtidai dini dərslik möhtəvasında hazırladığı bu əsərin transliterasiyası həm də elmi dövriyyə üçün yeni töhfə olacaq.

Muxtar Əfəndizadənin

“ŞƏRAYİÜL-İSLAM”

əsəri haqqında

ŞƏRAYİÜL-İSLAM

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

Sual: Bu aləm yox idi, onu kim yaratdı?

Cavab: Bu aləm yox idi, onu Allah-Taala yaratdı.

S: Aləm nədir?

C: Aləm yer, göy və bunların içində olan şeylərdir.

S: Müsəlman olan əvvəlcə neçə şeyə inanmalıdır?

C: Müsəlman olan əvvəlcə altı şeyə inanmalıdır ki, bunlar aşağıdakılardır: Allaha, peyğəmbərlərə, mələklərə, kitablara, qiyamət gününə və bir də dünyada törəyən bütün işlərin Allah-Taalanın yaratması ilə olduğuna.

S: Allah-Taalanı nə cür bilirsən?

C: Allah-Taala vardır, birdir, şəriki yoxdur, heç şeyə bənzəməz, istədiyini öldürür, hər şeyə gücü çatır, zamana möhtac deyildir.

S: Mələk nədir?

C: Mələklər Allah-Taalanın nurdan yaranmış məxluqlarıdır; yeməzlər, içməzlər, daim Allah-Taalaya ibadət edirlər, erkək və dişiləri yoxdur, Allah-Taalanın əmrindən əsla çıxmazlar.

S: Kitablar nədir?

C: Kitablar Allah-Taala tərəfindən peyğəmbərlərə göndərilmişdir ki, peyğəmbərlər dünya və axirət işlərini bilib, hər biri öz ümmətlərinə öyrətsinlər.

S: O kitablar peyğəmbərlərdən sonra necə olur?

C: Kitablar peyğəmbərlərdən sonra hər peyğəmbərin öz ümmətinin əlində qalır ki, o ümmət peyğəmbərindən öyrəndiklərini unutsa, öyrənsin.

S: Bizim də kitabımız varmı?

C: Bizim də kitabımız vardır, həm də ən böyük kitabımız vardır ki, onun adı Qurani-Əzimüşşandır, özünü də peyğəmbərimiz Məhəmməd (ə.s.) bizə yadigar qoymuşdur.

S: Allah-Taala tərəfindən peyğəmbərlərə neçə kitab göndərilmişdir?

C: Allah-Taala tərəfindən dörd böyük peyğəmbərlərə dörd kitab göndərilmişdir.

S: Peyğəmbərlər kimlərdir?

C: Peyğəmbər Allah-Taala tərəfindən təyin olunmuş bir zəttir ki, doğru, zərək, cəsur və mübəlləğdir.

S: Dünyaya nə qədər peyğəmbər gəlib keçmişdir?

C: Dünyaya çox peyğəmbər gəlib keçmişdir, onların sayı bəlli deyildir; yalnız 25-nin ismini Allah-Taala Qurani-Kərimdə bizə bildirmişdir.

S: Qurani-Kərimdə adları bildirilən peyğəmbərlər kimlərdir?

C: Qurani-Kərimdə adları bildirilən peyğəmbərlər bunlardır: Adəm, İdris, Nuh, Hud, Saleh, İbrahim, İsmayıl, İshaq, Lut, Yaqub, Yusif, Şüeyb, Musa, Harun, Davud, Süleyman, Əlyəsə, Zülkifl, Zəkəriyyə, Yəhya, Yunis, İsa və bizim peyğəmbərimiz Hz.Məhəmməddir (ə.s.).

S: Qiyamət günü nədir?

C: Bütün insanlar öldükdən sonra Allahın əmri ilə təzədən dirilib, bir yerə yığılaçaqlar, cümləsinin əməl dəftərləri əllərinə veriləcək, günah və savabları tərzəzi ilə çəkiləcək və sonra Sirat körpüsündən keçəcək; layiq olanlar cənnətə, layiq olanlar cəhənnəmə gedəcəklər. Bugünün adı qiyamət günüdür.

S: Ölənlər çürüyür; çürümüş insan da dirilərmə?

C: İnsanları yoxdan yarada bilən Allah çürük insanı diriltməyi daha asan bacarar.

S: “Dünyada törəyən bütün işlər Allah-Taala tərəfindəndir” nə deməkdir?

C: Dünyada nə qədər xeyir iş və nə qədər şər iş vücuda gəlsə, hamısını yaradan Allah-Taaladır.

S: Bir kimsə bu altı şeydən birinə inanmazsa, nə olur?

C: Bir kimsə bu altı şeydən birinə inanmazsa, nəzübillah, kafir olur.

Namazın fərzləri

S: Namazın fərzləri neçədir?

C: Namazın fərzləri on ikidir; yeddisi namazdan əvvəl və beşi namazın içində.

S: Namazdan əvvəl olan fərzlərə nə deyirlər?

C: Namazdan əvvəl olan fərzlərə şərt deyirlər.

S: Namazın içində olan fərzlərə nə deyirlər?

C: Namazın içində olan fərzlərə rükn deyirlər.

S: Namazın şərtləri hansılardır?

C: Namazın şərtləri bunlardır:

- 1) hədəsdən təharət;
- 2) nəcasətdən təharət;
- 3) sətri-övrət;
- 4) istiqbali-qible;
- 5) vaxt;
- 6) niyyət;
- 7) iftitah təkbiri.

S: Hədəsdən təharət nə deməkdir?

C: Hədəsdən təharət abdesti olmayanlar abdest almaq, olanlar qüsl etmək, su tapmayanlar təyəmmüm etmək deməkdir.

S: Abdəstin fərzləri neçədir?

C: Abdəstin fərzləri dördü:

- 1) üzünü yumaq;
- 2) əllərini dirsəkləri ilə belə yumaq;
- 3) başın dörddəbirinə məsh etmək;
- 4) ayaqlarını topuqları ilə bərabər yumaq.

S: Abdəstin sünnətləri hansılardır?

C: Abdəstin sünnətləri:

- 1) əllərini biləklərinə qədər yumaq;
- 2) ağzına üç kərə su almaq;
- 3) burnuna üç kərə su almaq;
- 4) “Niyyət etdim dəstəmaz almağa” demək;
- 5) üzünü, qollarını və ayaqlarını üç kərə yumaq;
- 6) hər yerini yuduqda bir dua oxumaq.

S: Abdəstin duaları necədir?

C: Əllərini yuduqda:

بِسْمِ اللَّهِ الْعَظِيمِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَىٰ دِينِ الْإِسْلَامِ

¹ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Bismillahir-əzim vəl-həmdü lillahi əla dinil-islam!”, “Böyük Allahın adıyla. İslam dininə görə Allaha həmd olsun!”.

Ağzını yuduqda:

اللَّهُمَّ اغْنِنِي عَلَى تِلَاوَةِ ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ²

Burnuna su verdikdə:

اللَّهُمَّ ارْحَنِي مِنْ زَانِحَةِ الْحُجَّةِ³

Abdöst...:

تَوَيْتُ لَكَ أَوْضَاعًا لِرَفْعِ الْخَنْدَثِ وَاسْتِيبَاحَةِ الصَّلَاةِ⁴

Üzünü yuduqda:

اللَّهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِي بِبُورِكَ يَوْمَ تَبْيَضُّ وَجُوهُ

أَوْلِيَاكَ وَلَا تَسْوَدْ وَجْهِي بِسُودِ يَوْمَ تَسْوَدُ

وَجُوهُ أَغْدَانِكَ⁵

Sağ qolunu yuduqda:

اللَّهُمَّ اُعْطِنِي كِتَابِي بِيَمِينِي وَخَاتَمِي

جَنَابًا يَسِيرًا⁶

Sol qolunu yuduqda:

اللَّهُمَّ لَا تُعْطِنِي كِتَابِي بِشِمَالِي وَلَا مِنْ وَرَائِهِ

ظَهْرِي وَلَا تُخَاتِمْنِي جَنَابًا قَتِيدًا⁷

Başına məsh etdikdə:

اللَّهُمَّ خَرِّمْ رَأْسِي وَشَعْرِي وَلَحْمِي وَعَظْمِي

عَلَى الشَّرِّ⁸

Ayaqlarını yuduqda:

اللَّهُمَّ ثَبِّتْ قَدَمَيَّ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَرُلُ فِيهِ

الْأَقْدَامُ⁹

S: Qüslün fərzləri neçədir?

C: Qüslün fərzləri üçdür:

- 1) ağzını tamamilə yumaq;
- 2) burnunu tamamilə yumaq;
- 3) cəmiyi-bədənini yumaq.

S: Qüslün sünnətləri hansılardır?

C: Qüslün sünnətləri:

- 1) abdöst almaq;
- 2) "Niyyət etdim təmiz olmaq üçün çimməyə" demək;

3) üç dəfə başına su tökmək;

4) üç dəfə sağ çiynindən su tökmək;

5) üç dəfə sol çiynindən su tökmək;

6) qurtardıqdan sonra ayaqlarını yumaq.

Təyəmmümün fərzləri

S: Təyəmmümün fərzləri neçədir?

C: Təyəmmümün fərzləri üçdür.

1) "Niyyət etdim təyəmmüm etməyə" demək;

2) əlini təmiz torpağa və yaxud torpaq cinsindən olan şeyə vurub üzünə sürtmək;

3) əllərini yenə təmiz torpağa vurub sol əlilə sağ qolunu və sağ əlilə sol qolunu dirsəklərilə bərabər məsh etmək.

S: Təyəmmüm nə vaxt caiz olur?

C: Təyəmmüm su bulunmadığı, yaxud su olub da istemalı (istifadəsi) mümkün olmadığı vaxtda caiz olur.

S: Abdöst alınmaqla cənazə və bayram namazları fəvt olacağı (qaçırılacağı) vaxt təyəmmümlə qılmaq caizmidir?

C: Abdöst alınmaqla cənazə və bayram namazları fəvt olacaq olarsa, təyəmmümlə qılmaq caizdir.

S: Nəcasətdən təharət nə deməkdir?

C: Nəcasətdən təharət bədənini, libasını və namaz qıldığı yeri nəcisdən təmizləmək deməkdir.

S: Sətri-övrət nə deməkdir?

C: Sətri-övrət övrət yerini örtmək deməkdir.

S: Kişilərin övrət yeri harasıdır?

C: Kişilərin övrət yeri göbəyindən dizinə qədərdir.

S: Qadınların övrət yeri harasıdır?

C: Qadınların biləklərinə qədər əlindən və üzündən başqa hər yeri övrət yeridir; örtmək lazımdır.

S: Bir insan örtünmək üçün bir şey tapmazsa, nə etməlidir?

C: Bir insan örtünəcək şey tapmazsa, oturub namazını qılar.

S: İstiqbali-qiblə nə deməkdir?

C: İstiqbali-qiblə qibləyə yönəlmək deməkdir.

S: Qiblə hardadır?

C: Qiblə Məkkəyi-Mükərrəmə şəhərindəki Kəbəyi-Müəzzəmədir.

C: Bir adam qiblə nə tərəfdə olduğunu bilməzsə və öyrənməyə də adam tapmazsa, təhərri ilə namazını qılar.¹⁰

² Transliterasiyası və tərcüməsi: "Allahummə əinni əla tilavəti zikrikə və şükrik!", "Allahım, Zikrini (Quranını) oxumaqda və Sənə şükür etməkdə mənə yardım elə!".

³ Transliterasiyası və tərcüməsi: "Allahummə ərihni min rayihətil-cənnət!", "Allahım, mənə cənnəti qoxulat!".

⁴ Transliterasiyası və tərcüməsi: "Nəveytə ən ətəvəzzə lirəfil-hədəsi və istibahəti-səlat", "Hədəsi aradan qaldırmaq və namaz qılmağın caizliyini təmin etmək üçün dəstəmaz almağa niyyət edirəm".

⁵ Transliterasiyası və tərcüməsi: "Allahummə beyyiz vəchi binurikə yövmə təbyəzzu vücuhü övliyaikə və la tüşəvvəd vəchi bizünubi yövmə təsvəddü vücuhü ədaik!", "Allahım, dostlarının üzləri ağaracağı, düşmənlərininsə üzləri qaralacağı gün üzümü nurunla ağart, günahlarımla qaraltma!".

⁶ Transliterasiyası və tərcüməsi: "Allahummə ətini kitabi biyəmini və hasibni hesabən yəsirən!", "Allahım, (əməl) kitabımı sağımdan ver və məni asan şəkildə hesaba çək!".

⁷ Transliterasiyası və tərcüməsi: "Allahummə la tutini kitabi bişimali və la min vərai-zəhri və la tühəsibni hesabən şədidən!", "Allahım, (əməl) kitabımı solumdan və ya arxamdan vermə və məni sərt şəkildə hesaba çəkmə!".

⁸ Transliterasiyası və tərcüməsi: "Allahummə hərrim rəsi və şəəri və ləhmi və əzmi ələn-nar!", "Allahım, başıma, saçıma, ətimə və sümüklərimə cəhənnəm odunu haram qıl!".

⁹ Transliterasiyası və tərcüməsi: "Allahummə səbbit qədəmeyyə ələs-sirat yövmə təzillü fihil-əqdam!", "Allahım, ayaqlar sıratda bürəyəcəyi gün məni orda sabitqədəm elə!".

¹⁰ Görünür, müəllif bu cavabın sualını qeyd etməyi unudub.

S: Təhərri nə deməkdir?

C: Təhərri çox araşdırdıqdan sonra zənlə bir tərəfi qiblə hesab etmək deməkdir.¹¹

S: Bir insanın namaz qıldığı vaxt qabağından adam keçməsi ehtimalı olsa, nə etməlidir?

C: Bir insanın namaz qıldığı vaxt qabağından adam keçmək ehtimalı olsa, qabağına bir barmaq qalınlığında və bir arşın¹² uzunluğunda bir şey qoymaq lazımdır.

Vaxt

S: Vaxt nədir?

C: Vaxt hər namaz üçün təyin olunan zamandır.

S: Sabah namazının vaxtı nə zamandır?

C: Sabah namazının vaxtı dan yeri ağardıqdan gün doğana qədərdir.

S: Günorta namazının vaxtı nə zamandır?

C: Günorta namazının vaxtı zəval kölgəsindən¹³ başqa hər şeyin kölgəsi iki özü miqdarda oluncaya qədərdir.

S: İkinci namazının vaxtı nə zamandır?

C: İkinci namazının vaxtı günortanın axırından gün batıncaya qədərdir.

S: Axşam namazının vaxtı nə zamandır?

C: Axşam namazının vaxtı gün batandan qərb tərəfdəki qırmızılıq gedincəyə qədərdir.

S: Yatsı namazının vaxtı nə zamandır?

C: Yatsı namazının vaxtı qərb tərəfdəki qızartı və saraltı getdikdən sonra dan yeri ağarıncaya qədərdir.

S: Namaz qılmaq caiz olmayan vaxtlar hansılardır?

C: Namaz caiz olmayan vaxtlar: gün doğarkən, zəvalda ikən və bətarkən. Bu üç vaxtda namaz caiz olmaz.

S: Niyyət nə deməkdir?

C: Niyyət namaz qılarkən hansı namazı qıldığını ürəyində qəsd etməkdir.

Namazın rüknləri

S: Namazın rüknləri nəcedir?

C: Namazın rüknləri beşdir:

- 1) Qiyam: ayaqüzrə durmaq;
- 2) Qiraət: Qurani-Kərimdən üç gödək, yaxud bir uzun ayə oxumaq;
- 3) Rükü: belini əymək;
- 4) Sücud: başını iki əllərinin arasında yerə qoymaq;
- 5) “Təşəhhüd” miqdarı oturmaq: axırıncı oturuşda “Ət-təhiyyatu” və “Əşhədü” oxuyacaq miqdarı oturmaq.

الْحَيَاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَاةُ وَالطَّيِّبَاتُ الْمَلَامُ
عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ الْمَلَامُ
عَلَيْكَ وَ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ
أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا
عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ¹⁴

İslamın şərtləri

S: İslamın şərtləri nəcedir?

C: İslamın şərtləri beşdir:

- 1) beş vaxt namaz qılmaq;
- 2) ramazan ayında tamamilən oruc tutmaq;
- 3) əkindən hasil olan malın on-dabirini, alış-verişdə və ...yaxud qalan qızıl, gümüş və sair malların hər ildə bir dəfə qırx-dabirini zəkat vermək;
- 4) qüdrəti olan adam ömründə bir dəfə Həccə getmək;
- 5) kəlməyi-şəhadət gətirmək və mənasını bilmək.

S: Zəkat kimlərə verilir?

C: Zəkat əvvəldən səkkiz cür adama verilirdi, sonradan yeddi cür adama verilmək lazım gəldi.¹⁵

S: Əvvəldən verilib, indi verilməyən necə adamlardır?

C: Əvvəldən verilib, indi verilməyən adamlar o kafirlərdir ki, müsəlman olmağa meyillənmişlər.

S: Qalan yeddi cür adamlar hansılardır?

C: Qalan yeddi cür adamlardan birincisi fəqir, ikincisi miskin, üçüncüsü amil, dördüncüsü rıqab, beşincisi qarım, altıncısı ibnüssəbil, yeddincisi mücahid.

S: Fəqir kimdir?

C: Fəqir birgünlükdən ziyadə yeyəcəyi olmayandır.

¹¹ Ətraflı bax: www.sorularlailamiet.com, “Kible yönünü bilmeyən kimse namazını nasıl kılmalıdır?” (<https://sorularlailamiet.com/kaynak/kible-yonunu-bilmeyen-kimse-namazini-nasil-kilmalidir>).

¹² Təxminən, 70 sm.-ə bərabər keçmiş uzunluq vahidi. Ətraflı bax: Mehmet Erkal, “Arşın”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c. 3, səh. 411–413 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/arsin>).

¹³ Günəş zenitə qalxınca yaranan kölgə. Fiqhdə buna feyi-zəval deyilir. Ətraflı bax: Hamdi Döndüren, “Delilləriylə İslam İlmihali”, İstanbul, 1991, səh. 206–207 və 232–234 (<https://sorularlailamiet.com/kaynak/zeval-vakti>).

¹⁴ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Ət-təhiyyatu lillahi vəs-sələvatu vət-teyyibat. Əssəlamu əleykə eyyuhən-nəbiyyü və rəhmətullahi və bərəkətu. Əssəlamu əleyinə və əla ibadillahis-salihin. Əşhədü ən la ilahə illəllah və əşhədü ənne Muhəmmədən əbdühü və rəsuluh”, “Salamlar, salavatlar və gözəlliklər Allaha məxsusdur. Salam, Allahın rəhmət və bərəkəti olsun sənə, ey Peyğəmbər! Salam olsun bizə və Allahın saleh qullarına! Şahidəm ki, Allahdan başqa tanrı yoxdur və şahidəm ki, Muhəmməd Onun qulu və peyğəmbəridir!”.

¹⁵ Ətraflı bax: Cengiz Kallek, “Müellefe-i kulub”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006, c. 31, səh. 475–476 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/muellefe-i-kulub>).

S: Miskin kimdir?

C: Miskin birgünlük də yeyəcəyi olmayandır.

S: Amil kimdir?

C: Amil zəkatları toplamaq üçün çalışıb, başqa kəsb eləyə bilməyən adamdır.

S: Riqab kimdir?

C: Riqab bir quldur ki, ağası ona bir qədər pul versə, azadlıq verəcəyini vəd etmişdir, halbuki o qul o pulu tez bir zamanda qazanıb azad olmaqdan acizdir.

S: Qarim kimdir?

C: Qarim borcu əlində olan dövlətindən (sərvətindən, pulundan) ziyadə olan adamdır.

S: İbnüssəbil kimdir?

C: İbnüssəbil öz vətəninə dövlətli olub, qərrib məmləkətdə pul, malı qurtaran adamdır.

S: Mücahid kimdir?

C: Mücahid dini – İslam uğrunda müharibəyə gedən zəttir.

S: Zəkatın fərzi neçədir?

C: Zəkatın fərzi birdir ki, o da niyyət edib verməkdir. Niyyət etmədən verilən şeyləri sonradan zəkat hesab etmək olmaz.

S: Orucun fərzləri neçədir?

C: Orucun fərzləri üçdür:

- 1) niyyət etmək;
- 2) orucun əvvəl və axır vaxtını bilmək;
- 3) səhərdən-axşama qədər yeməkdən, içməkdən və cimadan¹⁶ özünü saxlamaq.

S: Həccin fərzləri neçədir?

C: Həccin fərzləri üçdür:

- 1) ehramdır¹⁷ ki, niyyət edib

نَبِيَّكَ اللَّهُمَّ نَبِيَّكَ، نَبِيَّكَ لَا شَرِيكَ لَكَ نَبِيَّكَ، إِنَّ
الْحَقَّ وَالنَّجْمَةَ لَكَ وَالْمَلَكُ، لَا شَرِيكَ لَكَ نَبِيَّكَ¹⁸

demək.

2) Ərəfə günündə¹⁹ Ərəfatda²⁰ olmaq;

3) Ərəfə günündən sonra Qurban günlərində Kəbəni təvaf etməkdir.

Salavati-şərifə

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ
كَمَا صَلَّيْتَ وَسَلَّمْتَ وَرَحِمْتَ وَنَزَّلْتَ عَلَى
إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ²¹

Qunut duası

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَغِيثُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنَسْأَلُكَ
وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنُؤْتِيكَ وَنُؤْتِيكَ وَنُؤْتِيكَ
وَنُؤْتِيكَ عَلَيْكَ الْخَيْرَ كُلَّهُ نَسْأَلُكَ وَلَا نَكْفُرُكَ
اللَّهُمَّ يَا كَرِيمُ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ
وَالْإِكْرَامِ نَسْأَلُكَ نَسْأَلُكَ نَسْأَلُكَ
وَنُؤْمِنُ بِكَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ²²

¹⁶ Fiqhdə məşru/qanuni cinsi münasibətə cima deyilir. Ətraflı bax: Salim Ögüt, “Cima”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c. 8, səh. 2–3 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/cima>).

¹⁷ Başqa vaxt halal olan bəzi davranışların həcc və ya ümrədə haram qılınmasına ehram deyilir. Ətraflı bax: Salim Ögüt, “İhram”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, c. 21, səh. 539–542 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ihram>).

¹⁸ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Ləbbeyk Allahummə ləbbeyk! Ləbbeykə la şərikə ləkə ləbbeyk! İnnə-l-həmdə və-n-nimətə ləkə və-l-mülk. La şərikə ləkə ləbbeyk!”, “Budur, hüzurundayam, Allahım! Sənin şərikin yoxdur! Həmd, nemət və hakimiyyət Sənə məxsusdur! Sənin şərikin yoxdur!” Bu cümləyə təlbiyə deyilir. Ətraflı bax: Salim Ögüt, “Telbiye”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2011, c. 40, səh. 396–397 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/telbiye>).

¹⁹ Qurban bayramından öncəki günə ərəfə günü deyilir. Ətraflı bax: M.Özgü Aras, “Arefe”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c. 3, səh. 351–352 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/arefe>).

²⁰ Məkkədən 21 km. şərqdə yerləşən, həcc əməllərindən olan vəqfənin həyata keçirildiyi ovalıq. Ətraflı bax: Abdullah A.Boks, “Arafat”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c. 3, səh. 261–263 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/arafat>) və Menderes Gürkan, “Vakfe”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2012, c. 42, səh. 463–465 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/vakfe>).

²¹ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə səlli əla Muhəmmədin və əla ali Muhəmmədin və səllim! Kəmə səlleytə və səlləmtə və rəhimtə və tərəhhəmtə əla İbrahimə və əla ali-İbrahim. İnnəkə həmidün məcid”, “Allahım, İbrahimə və İbrahimin ailəsinə salam-salavat göndərdiyin və rəhm etdiyin kimi, Muhəmmədə və Muhəmmədin ailəsinə də salam-salavat göndər! Əlbəttə, Sən tərəfəlayiqsən, şanlısan!”.

²² Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə innə nəstəinükə və nəstəğfirukə və nəstəhdikə və numinu bikə və nə-tubu ileykə və nətəvəkkəlū əleykə və nüsi əleykəl-xeyrə külləh. Nəşkurukə vələ nəkfuruk. Allahummə iyyakə nəbudu və ləkə nüsəlli və nəscüdū və ileykə nəsa və nəhfəd. Nərcu rəhmətəkə və nəxşa əzabək. İnnə əzabəkə bil-küffari mülhiq”, “Allahım, biz Səndən yardım, əfv və hidayət diləyir, Sənə iman gətirir, tövbə edir, güvənir və şükür edir, Səni xeyirlə öyür və inkar etmirik! Allahım, biz yalnız Sənə ibadət edir, namaz qılır, səcdə edir və can atır, rəhmətini umur, əzabından qorxub-çəkinirik. (Çünki bilirik ki) Sənin əzabın kafirləri yaxalayandır!”.

Zərifə Əliyeva,
Aİİ-nin Tədris
şöbəsinin müdiri

Müasir müəllimin fəaliyyətində yaradıcılıq amili

Müasir təhsilin qarşıya qoyduğu tələblərdən ən önəmlisi keyfiyyətli təhsildir. Təhsil sisteminin keyfiyyəti isə birbaşa müəllimlərin peşəkarlıq, ustalıq səviyyəsi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, müəllimlər yeni beynlərin formalaşmasında aparıcı rol oynayır, gələcək nəsillərdə qloballaşan dünyada baş verən radikal dəyişikliklərlə yaranan biləcək problemlərdən baş çıxarmaq kimi bacarıqları formalaşdırır və inkişaf etdirir.

Məhz bu səbəbdən, “Bu gün müasir bir müəllim necə və hansı bilik, bacarıq, keyfiyyət və səriştələrə sahib olmalıdır?” sualları daha çox müzakirə olunur. Müasir müəllimin peşəkar fəaliyyətində tələb olunan bir çox önəmli keyfiyyətlərlə yanaşı, tez-tez onun pedaqoji fəaliyyətinə qarşı olan yaradıcı yanaşması, keyfiyyəti də qeyd olunur. Buna görə, ali təhsil müəssisələrində gələcək pedaqoji kadrların hazırlanmasında qeyri-adi, orijinal ideya və fikirləri irəli sürə biləcək çevik, məhsuldar düşüncəyə malik yaradıcı şəxsiyyətlərin formalaşdırılması olduqca zəruridir.

Ümumiyyətlə, yaradıcılıq amili insan fəaliyyətinin mahiyyəti hesab edilir, özünü insanın dünyaya, hadisələrə, obyektlərə müxtəlif is-

tiqamətlərdə baxmaq bacarığının mövcudluğunda bürüzə verir. Yaradıcılıq fəaliyyəti isə mürəkkəb bir anlayışdır, idrakın ən yüksək səviyyəsi kimi təyin olunur.

Müəllim pedaqoji fəaliyyəti və yaradıcılığı sayəsində tələbənin tam potensialını üzə çıxarır, təkrarsız şəxsiyyətin formalaşmasına və inkişafına şərait yaradır. Bu da müasir təhsil müəssisələrinin qarşısına qoyulan ən başlıca tələblərdən biridir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, pedaqoji fəaliyyətin yaradıcı olması yalnız müəyyən obyektiv və subyektiv şərtlərin olduğu halda mümkündür. Müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin yaradıcı təbiəti özünü müəllimin və təhsil alanın şəxsi yaradıcı inkişafında əksini tapır. Müəllimin şəxsi yaradıcı inkişafı dedikdə isə improvizə etmək, hər hansı bir biliyi, metodikanı və s. həmkarlarının təcrübəsindən istifadə edərək, yeni, özünəməxsus şəkildə öz nəzəriyyə və təcrübəsinə daxil etmək və digər bacarıqlar nəzərdə tutulur. Bunun üçün müəllimin ümumi mədəni səviyyəsi, psixoloji, pedaqoji savadlılığı və elmi erudisiyası böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müəllimin fəaliyyətindəki yaradıcılığın əhatə dairəsi olduqca genişdir. Özünü tələbəyə, tədris etdiyi fənnə, mövzuya yanaşmasında, tədris materialının təqdimatında, təlim və tərbiyə metodları vasitələrinin və s. seçimində göstərir. Dərsin qurulmasına, eləcə də dərs materiallarının seçilməsinə yaradıcı yanaşma tətbiq olunduqda bu, təhsilalanların lazımi bilik və bacarıqlarının əldə olunmasına,

dərsin mənimsənilməsinə müsbət təsir göstərir, dərsin səmərəliliyini, təhsilalanların fəaliyyətini və motivasiyasını artırır. Qeyd etmək lazımdır ki, müəllimin yaradıcı fəaliyyəti mütləq təhsilalanın da yaradıcı fəaliyyətinə təkan verir, stimullaşdırır. Yaradıcı müəllimlər tələbələrə hazırlıq səviyyəsindən, psixoloji xüsusiyyətlərindən və digər amillərdən asılı olaraq, tədris edilən eyni materialı onlara müxtəlif yollarla izah etdikləri üçün həmin fənn üzrə nəticələr bir qayda olaraq yüksək səviyyədə olur. Belə müəllimlər təlim metodlarını seçərkən yalnız təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini deyil, eyni zamanda, öz zəif və güclü tərəflərini də nəzərə alırlar. Yaradıcı müəllimlərin digər ən önəmli keyfiyyətlərindən biri də odur ki, təqdim etdiyi materialı yalnız öz mövqeyindən deyil, həm də tələbə tərəfindən görərək anlayır ki, özünə aydın olan bir şey tələbə üçün tamamilə anlaşılmayan ola bilər.

Pedaqoji yaradıcılığın meyarları aşağıdakılar hesab edilir:

- * dərin və hərtərəfli biliklərin mövcudluğu və onların tənqidi işlənməsi və dərk edilməsi;
- * nəzəri və metodiki bilikləri yaradıcı şəkildə tətbiq etmək bacarığı;
- * yeni metodika, metod, üsulların hazırlanması və onların orijinal şəkildə tətbiqi;
- * özünüinkişaf etdirmək bacarığı və ömürboyu təhsil;
- * mövcud olan təcrübəni yeni şəraitdə tətbiq etmək bacarığı;
- * öz fəaliyyətini və nəticələrini refleksiv qiymətləndirmək bacarığı;

* bilik və intuisiyaya əsaslanan improvizə etmək bacarığı və s.

Bəs yaradıcı müəllim hansı keyfiyyətlərə sahib olmalıdır?

Yaradıcı müəllim pedaqoji problemləri görməyi və həll etməyi, fəaliyyətini dəyişən sosial və digər şərtləri nəzərə almaqla qurmağı, tələbələrinin fərdi qabiliyyət və bacarıqlarını müəyyən edib inkişaf etdirməyi bilməlidir. Eyni zamanda, daim öz üzərində işləyib, özünütərbiyə ilə məşğul olmalı və fərdi yaradıcılıq səviyyəsini artırmalıdır. Ümumiyyətlə, yaradıcı şəxs qeyri-adi, orijinal düşüncə qabiliyyətinə malikdir, yaxşı bildiyi bir şeyə və ya hadisəyə qeyri-standart baxıb, başqa tərəfdən görərək onlarda yeni, digərlərinin görmədiyi, fərqi nə varmadığı tərəfləri görür.

Müəllimin yaradıcı fəaliyyətinin üç sahəsi mövcuddur:

1. Metodik yaradıcılıq - yaranan biləcək pedaqoji problemləri təhlil etmək bacarığı, düzgün metodikanı seçib tətbiq etmək, aparıcı pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi və öz fəaliyyətində tətbiqidir.

2. Kommunikativ yaradıcılıq - müəllimin təhsilənlər, valideynlər, rəhbərlik, həmkarlar və digərləri ilə effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığıdır.

3. Yaradıcı özünütərbiyə - özünü konkret yaradıcı fərd kimi dərk etmə, peşəkar-fərdi keyfiyyətlərin fərqi nə varmaq və inkişafı üzərində çalışmaq bacarıqlarıdır.

Burada müəllimin kommunikativ bacarığını xüsusilə qeyd etmək istəyirəm, çünki müəllim-tələbə zəncirində məhz bu keyfiyyət xüsusi yer tutur. "Kommunikativ bacarıq" anlayışı özündə təkcə həmsöhbətin qiymətləndirilməsini deyil, həm də dostluq atmosferi

yaratmaq, həmsöhbətinin problemlərini anlamaq bacarığını birləşdirir.

Müəllimin tələbələri ilə ünsiyyət qurma qabiliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

- * empatiya qurmaq bacarığı;
- * tələbənin mənəvi dünyasını görmək, hiss etmək bacarığı;
- * tələbənin ruh halını (mövcud vəziyyətini) hiss etmək bacarığı;
- * həm öyrətdiyi mövzunun məzmununu, həm də öz hisslərini və əhval-ruhiyyəsini aydın və səlis şəkildə ifadə etmək bacarığı;
- * səmimiyyət, duyğusalıq, zəngin və düzgün intonasiya, ifadəli, lakin mülayim jestlər, mimika və s.

Psixoloji məzmununa görə müəllim və təhsilənlər arasındakı ünsiyyət prosesi üç üslubda 1) avtoritar; 2) dialoq; 3) anarxik ola bilər.

Avtoritar ünsiyyətlə müəllim həm bütün sinfin, həm də hər bir təhsilənlənin fəaliyyəti ilə bağlı məsələləri şəxsən özü həll edir. Öz münasibətlərinə əsaslanaraq qarşılıqlı fəaliyyətin mövqeyini və hədəflərini müəyyənləşdirir, fəaliyyət nəticələrini subyektiv olaraq qiymətləndirir. Avtoritar ünsiyyət üslubu diktatura və qəyyumluq taktikaləri üzərində qurulduğuna görə, adətən, sinifdə müxtəlif münasibətlərin yaranmasına səbəb olur.

Bu ünsiyyət növünə üstünlük verən müəllimlər tələbələrin müstəqilliyinə və təşəbbüskarlığına şərait yaratmır. Bir qayda olaraq tələbələri başa düşmür, yalnız tələbələrin performanslarına və qiymətlərinə görə onlar haqqında ümumi fikir formalaşdırırlar. Avtoritar müəllim təhsilənlənin mənfi, xoşagəlməz hərəkət və davranışlarına diqqət yetirir, lakin buna sə-

bəb olan motivləri araşdırmır, nəzərə almır. Bu tip müəllimlərin sinfində nizam-intizam yüksək səviyyədə olur, lakin öyrətmə və öyrənmə üçün tamamilə əlverişsiz sosial-psixoloji mühit hökm sürür.

Müəllim **dialoq ünsiyyət** üslubu ilə təhsilənlənin qarşılıqlı fəaliyyətdəki rolunu artırır, bütün tələbələrin ümumi işlərin həllinə cəlb edilmələrinə nail olur. Bu üsluba üstünlük verən müəllimlər tələbələrə qarşı müsbət münasibət qurur, onların bacarıq, uğur və uğursuzluqlarını adekvat qiymətləndirir, tələbələrin davranışlarını, məqsəd və motivlərini bilir və s. Avtoritar üsluba üstünlük verən müəllimlərdən fərqli olaraq, belə müəllimlərin sinfində müsbət sosial-psixoloji iqlim hökm sürür.

Anarxik ünsiyyət üslubu onunla səciyyələnir ki, müəllim tədris fəaliyyətinə minimal səviyyədə cəlb olunur və təlim nəticələrinə görə özünü məsuliyyətdən kənarlaşdırmış olur. Bu cür müəllimlər öz funksional vəzifələrini formal olaraq yerinə yetirir, özlərini yalnız tədrislə məhdudlaşdırırlar. Bu ünsiyyət tərzini müəllimin həm cəlb olunduğu təhsil müəssisəsinə, həm də tələbələrinin problemlərinə laqeyd yanaşması ilə xarakterizə olunur. Belə müəllimlərin siniflərindəki akademik fəaliyyət və nizam-intizam, ümumiyyətlə, qənaətbəxş hesab olunmur.

Məlumdur ki, bir qayda olaraq, tədris prosesində müəllim tələbəsinə özünün bir hissəsini və bir çox hallarda bütövlükdə özünü ötürür. Buna görə müəllim nə qədər böyük, dahi şəxsiyyət olarsa, bir o qədər təhsilənlənin bütöv şəxsiyyət kimi formalaşmasına müsbət təsir göstərə bilər.

Elat Abdurəhmanov,
Ali-nin II kurs tələbəsi

Dinin və elmin insan həyatında mühüm rolu var. İnsan dini biliklərini artırmaqla, maariflənməklə cahillikdən qurtulub, cəmiyyətdə öz yerini tapır. Buna misal olaraq, insanın kitab oxumasını, mütaliə etməsini qeyd etmək mümkündür. Bu onun gələcək hədəflərinə böyük təsir edir. İnsanın elmi olması onun ailədə, cəmiyyətdə özünü aparmasına, danışığına, hərəkətlərinə, düşüncələrinə təsir edir, həyatında qarşısına çıxan problemlərin həll edilməsində böyük rol oynayır. Zaman-zaman cəmiyyətlər də elmsizliklə və geri qalmışlıqla xarakterizə edilə bilər. Xüsusilə dini savadlılıq məsələsində cəmiyyətlərin həyatında enişlər və çıxışlar müşahidə olunur. XIX-XX əsrlərin müəyyən dövrlərində dini maarifçilik baxımından Azərbaycan cəmiyyətində də enişli dövrlər olmuşdur. Bu dövrdə ölkə ziyalıları cəmiyyətin maariflənməsində mühüm rol oynamışlar. XX əsr şairlərimiz, yazıçılarımız bu mövzu əsasında müəyyən əsərlər, şeirlər yazmışlar. Şamaxı rayonunda anadan olmuş, təxəllüsü “Mirzə Sabir” olan Ələkbər Zeynalabdin oğlu Tahirzadə öz satirik şeirləri ilə insanları maarifləndirməyə çalışırdı.

Bildiyimiz kimi o, ailəsini sabun satmaqla dolandırır. Ondan niyə

XX əsrdə din və maarifçilik

sabun satmasının səbəbini soruşanda cavabında belə deyirdi: “İnsanları maarifləndirməkdən ötrü neçə il içlərində olan pisliyi təmizləmək üçün çalışdım, ancaq gördüm ki, baş açə bilmirəm. Ona görə də qərara gəldim ki, onların bədənlərində olan kiri təmizləyim və sabun satmağa başladım”.

Cəmiyyətin maariflənməsində Hacı Zeynalabdin Tağıyevin böyük rolu olmuşdur. O, təhsilə böyük önəm vermişdir. Tağıyev Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması məqsədilə külli miqdarda vəsait ödəmişdir. Azərbaycan Respublikasının dövlət vəsaiti hesabına 100 nəfəri xarici ölkələrə oxumağa göndərmişdir. Onlardan 10 nəfəri İngiltərəyə, 23 nəfəri İtaliyaya, 45 nəfəri Fransaya, 9 nəfəri Türkiyəyə, 13 nəfəri isə Almaniyaya və Rusiyaya getmişdi. H.Z. Tağıyev həmin tələbələrə maddi yardım göstərmişdir. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 1901-ci ildə 300 min

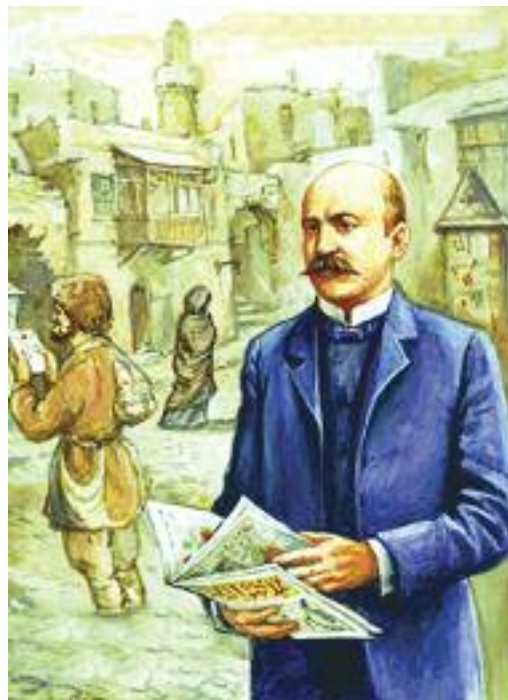
manatlıq vəsait sərf edərək, Bakıda ilk Qızlar Məktəbi təsis etməsi maarifləndirmə hərəkətinə bariz nümunədir. O dövrdə elm inkişaf etmədiyi üçün insanlar xurafata çox inanırdılar. Bu dövrün insanların Peyğəmbərlik dönmindən əvvəl olan Cahiliyyə dövrü ilə müqayisə etmək olar. O insanlar dini düzgün bilmədikləri üçün xurafata çox inanır və dinə zidd hərəkətlər, qeyri-əxlaqi davranışlar edirdilər. Özlərini din xadimi adlandıran bəzi şəxslərin çıxışlarına, danışdığı yalanlara insanlar inanırdılar. Məsələn, o şəxslər məktəb oxumağı, maariflənməyi kafirlik adlandırırdılar. Buna görə də öz söhbətlərində daim elm, təhsil ardınca gedən insanlara qarşı çıxırdılar. Bu tip xurafatçıları Mirzə Ələkbər Sabir yumorla tənqid edirdi. Onların nə qədər gülünc vəziyyətdə olduqlarını şeirlərində ifşa edirdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalı buna bariz nümunədir. Molla

Nəsrəddin ədəbi məktəbinin banisi və ideya rəhbəri, öz əsərləri ilə insanları vəsf edən dramaturq Cəlil Məmmədquluzadə qələmə aldığı “Poçt qutusu” hekayəsində insanların qəflət yuxusundan oyanmadığını, cahilliyini incə yumor hissi ilə tənqid edib. Əsərlərində dövründəki savadsızlığa və dini xurafata qarşı kəskin tənqidi fikirlər söyləyib.

Dövrünün insanların maariflənməsində mühüm rol oynayan, milləti qəflət yuxusundan ayılmağa çalışan Mirzə Ələkbər Sabirin satiralarında şair zamanəsinin eybəcərliklərini tənqid atəsinə tutub. O, gördüklərinə və ətrafda baş verənlərə biganə qalmamış, böyük cəsarətlə nöqsanları və kütləvi savadsızlığı aradan qaldırmağa çalışmışdır. Xalqın ağır həyatı, cəhalət içində yaşaması şairi ömrüboyu düşündürmüşdür. O, cəmiyyətdəki ədalətsizlik, təbəqələşmə mövzusunda bir çox satirik əsərlər qələmə almışdır. Bütün günü işləsə də, qarındolusu çörəyə möhtac qalan fəhlənin, əkinçinin məşəqqətli həyatı şairi bərk narahat edirdi. O, öz ürəkaçırlarını “Əkinçi”, “Dilənçi”, “Bizə nə?!” , “Ağlaşma”, “Səbir eylə”, “Fəhlə” kimi şeirlərində yana-yana qələmə almışdır. Bütün təqiblərə baxmayaraq, onun böyük cəsarətlə yazdığı satiraları ruslara, həmvətənlərini əzməklə özlərinə var-dövlət toplayan yerli mülkədarlara, bəylərə, tacirlərə, digər səlahiyyətli şəxslərə qarşı bir üsyan idi. Şair kəskinrəhli şeirlər yazmaqla həmvətənlərini qəflət yuxusundan ayılmaq, onlara öz hüquqlarını anlatmaq, ədalətsizliyə qarşı mübarizəyə istiqamətləndirmək istəmişdir. Şairin qənaətinə görə, zülmün, geriliyin bir səbəbi dövrün üsulidarəsində olsa da, xalqın acı tale

yaşamasında dini xurafatın da rolu az deyildir. Cəhalətin hökm sürdüyü cəmiyyətdə valideynlər övladlarını dünyəvi məktəblərdə oxumağa göndərməyə razı olmur, “Oxutmuram, əl çəkin”, – deyirdilər. Buna görə də M.Ə.Sabir insanlar arasında mövhumatı yaymaqla məşğul olan, İslam dinindən sui-istifadə edən yalançı din xadimlərini

kəskin satira atəsinə tutur. Aşağıdakı misralarda həmin kəsləri gülünc vəziyyətdə qoyaraq, gülüş obyektinə çevirir:

*Səs salma, yatanlar ayılar,
goy hələ yatsın,
Yatmışları razı deyiləm
kimsə oyatsın...*

Dövrün maariflənməsində tək Sabir deyil, digər şair və yazıçıların da rolu danılmazdır. Əhməd Cavad, Seyid Əzim Şirvani kimi dahi yazarlarımızı qeyd etmək yerinə düşərdi.

Lirik şeirlər və tənqidi məqalələrlə müxtəlif qəzet və jurnallarda çıxış etmiş Əhməd Cavad millətin maarifləndirilməsi üçün cəsarətli çıxışlar etmişdir. Şair şeirlərində dilin saflığının qorunması ilə bağlı

məsələlərə toxunmuş, onlara özünün aydın münasibətini bildirmişdir. Şairin “Dilimiz” şeri bu üslubda yazılmış şeirlərdəndir. Əhməd Cavad dili yad ünsürlərlə, yabançı sözlərlə süni surətdə dolduranlara qarşı çıxmışdır:

*Baxaq dilimizə nələr görünür,
Oxuyub-anlamaq yazmaqdan
gücdür.*

*Yazan düşünmədən yazsa da
belə,
Oxucu beş-on gün gərək
düşünə,
Ki, anlasın bu söz ərəbmī,
farsmı?*

Göründüyü kimi, misralarda Əhməd Cavad xarici sözlərin işlədilməsinə qarşı çıxmışdır. Onları tənqid etməkdən də qalmamışdır. Yaradıcılığa maarifçi və tənqidi-satirik şeirlərlə başlamış Seyid Əzim Şirvaninin bir çox töhfələri olmuşdur. Şair məhz “Əkinçi” qəzetinin təsiri ilə günün bir çox zəruri məsələləri ilə marqlanır və yaradıcılığında yeni mövzulara yer ayırır, müasir həyatın tələblərinə uyğun şeirlər yazırdı.

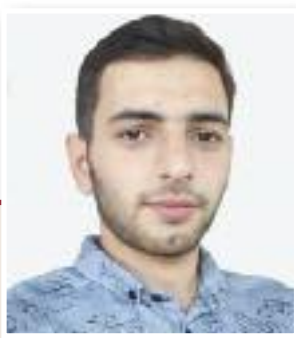
Maarifçi şair üçün “Əkinçi” xalqa müraciət yeri idi. O, xalqı qəflət və cəhalət yuxusundan oyanmağa çağırır. Şair “Əkinçi”də çap etdirdiyi şeirlərlə müasirlərini bu qəzeti oxumağa, ona kömək etməyə çağırırdı:

*Bəs "Əkinçi" cəlalımızdır
bizim,*

*Nasehi-xoşməqalımızdır
bizim.*

*Səy edək, ey gürühi-niksifət,
Etməsin ta bizim "Əkinçi"
vəfat.*

Şairin həyatına nəzər salsaq, maarifləndirici ideyalarının, keyriyyəçiliyinin şahidi olarıq. Avam kütlənin savadlanması və maariflənməsi yolunda bu cür tənqidi çıxışlar üstünlük təşkil edib, cahil təbəqəni ayılmağa səy göstərilib.

Mehrab Dəmirzadə,
Ail-nin III kurs tələbəsi

Müsəlmaların 711-ci ildə İspaniyaya gəlişindən sonra İslam torpaqlarına çevrilən bölgə 756-cı ilədək valilər tərəfindən idarə edilib, sonralar isə burada dövlətlər qurulub. İdarəçilik də müsəlmənlərə aid olub. 1492-ci ilədək bölgə İslam mədəniyyətinin əsas mərkəzlərindən birinə çevrilib.

Müasir dövrdə bura İspaniyanın cənubunda yerləşir və mərkəzi Sevilya şəhəridir.

Ərəblər üç tərəfi dəniz, yalnız bir tərəfi keçilməsi çətin olan qurudan ibarət vətənlərinə “Şibhu Cəzirətul-Ərəb” (Ərəb yarımadası) əvəzinə, sadəcə, “Cəzirətul-Ərəb”, yəni “Ərəb adası” deyirdilər. Bu, İspaniya üçün də belə idi və “Cəzirətul-Əndəlus” (Əndəlus adası) adı istifadə edilirdi. Yarımada üçün üç tərəfi dəniz, bir tərəfi dağlarla əhatə edilib. İbn Xətibin bildirdiyinə görə, burada “cəzirə” sözü məcazi mənada.

İndiki İspaniya adının əvəzinə işlədilən “Əndəlus” sözü birinci dəfə 716-cı ildə zərb edilmiş pul üzərində müəyyən edilmişdir.

Əndəlus xəlifə Vəlid ibn Əbdül-məlikin dövründə fəth edildi. Məşhur sərkərdə Musa ibn Nüseyr xəlifəyə vəziyyəti bildirir və izin aldıqdan sonra 710-cu ildə kəşfiyyət xarakterli səfərə çıxır və bu yürüş uğurlu olur. Ondan bir il sonra da kömək üçün 7 minlik ordu

Əndəlusda elm və onun Avropaya təsiri

Tariq ibn Ziyadın rəhbərliyi altında Əndəlusə göndərilir. Ordu qarşı tərəfə boğazdan keçir. Beləliklə, bu yer Cəbəlül-Tariq adlandırılır. Mövqe tutan müsəlmənlər qərbə doğru irəliləyirlər. Vizqot Krallığı bu fəthlərə əhəmiyyət vermir. Sonra isə müsəlmənlərin qarşısını almaq üçün 40 min nəfərlik qoşun toplayır. Buna görə də Musa Tariqin dəstəsinə 5 min nəfər göndərir. Baş verən döyüşlərdə müsəlmənlər qalib gəlirlər. Qısa zaman ərzində Kordova, İlbirə və Toledo şəhərləri fəth edilir.

712-ci ildə Musa ibn Nüseyr 18 minlik ordu ilə Əndəlusə gəlir. Şimala doğru bir sıra yürüşlər edilir. 714-cü ildə Musa və Tariq İspaniyanın idarəsini İbn Nüseyrin oğlu Əbdülləziz ibn Musaya həvalə edib geri qayıdır. Beləliklə, bu vaxtdan etibarən İspaniyada valilər dövrü başlanır.

Bəzi Əndəlus alimləri və üləma ailələri

Bu ərazilərdə elmin yüksək inkişaf etdiyini sübut edən amil üləma ailələridir. Həmin ailələrdən biri də məşhur Bəni-Atiyyə ailəsi idi. Əcdadları Atiyyə ibn Hədidə görə belə adlanıblar. Ailədən elmə marağı ilə seçilən ilk şəxs Qasım ibn Təmmamdır. Böyük alimlərdən – Səid ibn Nəmr, Yusif ibn Yəhya əl-Məğami, İbrahim ibn Musadan dərs alıb. Onun haqqında deyilənlərdən məlum olur ki, o, uzun müddət zöhd əhli olub.

Başqa bir alim isə Qalib ibn Əbdürrəhmandır. Qranadadan olan bu elm adamı təhsilinə kiçik yaşlarından başlayıb, dövrünün məşhur fəqihlərindən dərs alıb. Əl-Muvatta və əl-Müdəvvənəni mənim-

səyərək, Əbu Əli Həsən ibn Abdullahdan qiraət dərsləri alıb. Əndəlusda müəyyən bir səviyyəyə çatdıqdan sonra təhsilini artırmaq niyyəti ilə digər bölgələrə səyahət edib. Misirə və Məkkə kimi yerlərə gəlib, müxtəlif alimlərdən təhsil alıb.

1078-ci ildə Həcc ziyarətini icra edib, növbəti ildə isə vətəninə qayıdıb. Bundan sonra həyatının sonuna kimi Qranadada fiqh, hədis, təfsir və kəlam dərslərini tədris edib.

Ailənin ən tanınmış alimi İbn Atiyyə nisbəsi ilə məşhur olan Əbu Məhəmməd ibn Qalibdir. O, 1088-ci ildə Qranadada dünyaya göz açıb, ilk müəllimi də atası olub. Malikin “Muvata”sını, Buxarini, Müslimi, Nəsaini və s. başqalarının kitablarını, eləcə də İbn İshaqın “Siyər” kitabını oxuyub, əxz edib. İbni Atiyyəyə Əbu Əli Qəssani, İbnut-Talla və atası Qalib ibn Əbdürrəhman tərəfindən rəvayətləri nəql etmək icazəsi verilib. Dövrünün bəzi alimlərinə məktublar yazmaq üçün icazə kağızı alıb. O, təfsirə daha çox diqqət göstərirdi. “Əl-Mühərrərül vəciz fi təfsiril kitabül əziz” adlı təfsiri Əndəlusda məşhur olub. İbn Xəldun təfsirin bu qədər maraqla qarşılanmasının səbəbini izah edərək bildirir ki, müəllif əsərində rəvayətlərin ən güvənlisini seçib və gözəl bir şəkildə tərtib edib.

Digər bir üləma ailəsi “İbnul-Fərəs” künyəsi ilə tanınıb. Onlar Ənsardan Səd ibn Ubadənin nəslindən gəlirlər. Ailədən Əbdürrəhim ibn Məhəmməd ilk təhsilini doğulduğu Məriyə şəhərində alıb. Sonra isə digər bölgələrə gedərək, həmin dövrün bilikli elm adamları

rından dil, qiraət, hədis və fiqh dərslərini öyrənib, qiraət və fiqh dərsləri verib. Əbdürrəhim ibn Məhəmməddən sonra oğlu Məhəmməd, nəvəsi Əbdülmünim və nəticəsi Əbdürrəhman da böyük alimlər olaraq onun yolunu layiqincə davam etdiriblər.

Bərbəriəsilli Əbülqasim Abbas ibn Firnas astronom, şair və filosof olub. Kordova şəhərində boya-başa çatıb. Həmin şəhərdə təhsil alıb, hələ gənclik illərində fəlsəfə, kimya, ədəbiyyat elmlərini dərinlən mənimsəyib. Bir çox kəşflərə imza atıb, Şərq elmlərini Əndəlüsdə təbliğ edib. Onun bütün bu cəhdləri I Həkimin diqqətini çəkib, buna görə də əmir ona "Həkimul-Əndəlüs" adını verib. Bu elmlərdən başqa musiqi ilə də maraqlanıb. İbn Həyyan onun bəzi şeirlərini "əl-Müktəbəs" kitabında qeyd edib. Alimin dövrümüzə gələn cıxan şeirləri də elə həmin kitabdakı nümunələrdir.

Cabir ibn Əflah İşbili XII əsrdə yaşayan astronom olub. Avropada "Geber" adı ilə məşhur olub. Alimə şöhrət qazandıran Bartolomeyunun "əl-Mecisti" əsərini təkmilləşdirərək yazdığı "Kitabul bəyə fi islahil Mecisti" adlı kitabıdır. Burada müəllif Bartolomeyunun əsərindəki səhvləri düzəldib.

Cabirin elmdə ən əhəmiyyətli xidməti isə Avropada triqonometriyanı inkişaf etdirməsidir. Qeyd etdiyimiz əsərin giriş hissəsində triqonometriyaya aid məlumatlar verilib. Avropa alimlərinin, riyaziyyatçıların əksəriyyəti Cabirin əsərlərinə müraciət edib.

Məşşai fəlsəfə məktəbinin son nümayəndəsi olan İbn Rüşd Əndəlüsün Kordova şəhərində anadan olub. Əsl adı Əbülvelid Məhəmməd ibn Əhməddir. Aristotelin fəlsəfi metoduna sadıq qaldığına və əsərləri şərh etdiyinə görə müsəlmanlar arasında şərih olaraq, Avropada isə İbn Rüşd adının təh-

rif edilmiş variantı olan Averroes (latın dilindəki orfoepiya qaydalarının təsiri ilə bu formaya düşüb) adı ilə tanınıb. İlk təhsilini atasından alıb, sonralar Əndəlüsdə fiqh, tibb, riyaziyyat elmlərinə yiyələnib.

İbn Rüşd filosof, fəqih olmaqla yanaşı, həm də dövrünün məşhur həkimlərindən biri idi. Tibb sahəsində 23 əsər qələmə alıb ki, onların da yalnız 18-i dövrümüzə gələn çatıb. Bu əsərlərdən biri də "əl-Külliyat fit-tibb" kitabıdır. Müəllif əsərində tibb elminin ümumi mövzularından bəhs edib. Əsər yeddi bölümdən ibarət olub, tibb elminə bir giriş xarakteri daşıyır. Alimə görə tibbin məqsədi xəstələri sağaltmaq deyil, lazım olanı zamanında etməkdir. Yəni insanın qorunması və xəstəlikləri yox etmək bu elmin əsas qayəsidir.

Filosof astronomiya sahəsində də öz sözünü deyib. Astronomiyaya dair 4 əsər yazıb. Onlardan biri orijinalı, digəri isə latınca tərcüməsi olmaqla bugünüməzə çatıb.

"İbn Xəldun" adı ilə tanınan Əbu Zeyd Vəliyyəddin Əbdürrəhman ibn Məhəmməd 1332-ci ildə Tunis ərazisində doğulub. Tunisdə doğulduğuna görə Tunisi, əslən Yəmənin Hədrəmut bölgəsindən olduğuna görə də Hədrəmi nisbələrindən istifadə edib.

İbn Xəldunun valideynləri 1348-ci ildə vəba xəstəliyindən vəfat edirlər. Ustadları, müəllimləri Fəs şəhərinə getmək qərarına gəldilər. İbn Xəldun da onlarla getmək istəyirdi, lakin böyük qardaşı Məhəmməd buna razı olmur. Sonralar isə Fəs şəhərinə gedir, Mərinə sultanı Əbu İnan tərəfindən alimlər məclisinə daxil edilir. Bir il sonra da katiblik vəzifəsinə yüksələn İbn Xəldun həm də Fəs şəhərindəki kitabxanalarda araşdırmalar aparırdı, Əndəlüsdən oraya gələn alimlərdən də faydalanırdı.

Böyük alim həyatının iyirmi ili-

ni Tunisdə, iyirmi altı ilini Əlcəzair və Əndəlüsdə, qalan ömrünü yenə Tunis və Qahirədə keçirib. Siyasət, fəlsəfə, hüquq elmləri ilə məşğul idi.

Ən əhəmiyyətli əsəri "əl-İbər" adlı tarix kitabına yazdığı müqəddimədir. Buradakı fikirlər daha məşhur olduğundan, həmin ön sözə "Müqəddimə" deyilib.

Mütəfəkkir öz dövründəki bəzi fəlsəfəçilərdən fərqli olaraq tarixin bir elm olduğunu bildirir. Aristotelə görə tarix təkrarlanmır və buna görə də elm hesab edilmir. İbn Xəldun isə tarixin təkrar olunmasının gec baş verdiyini və onu görmək çox çətin olduğu üçün belə qənaətdə olub: insanlar elə düşünür ki, tarix təkrarlanmır. Bundan başqa alim cəmiyyətlə bağlı bir çox fikir də söyləyib.

Əbu Məhəmməd Ziyaüddin Əndəlüsün Malaqa şəhərində doğulub, İbnul-Baytar ləqəbini isə sonralar qazanıb. Dini elmləri öyrəndikdən sonra biologiyaya maraq göstərib. O, dövrün məşhur əczaçılarından elm öyrənir, botanika da kitablar oxuyur, həm də Əndəlüsün bir çox yerini gəzib, araşdırmalar aparırdı.

Gənclik illərində araşdırmaq və məlumat toplamaq üçün Aralıq dənizi sahilindəki ölkələrə səyahətə çıxır. İbnul-Baytar Bizans, Səlcuq imperiyalarının ərzaisini gəzərək tibb, botanika elmləri üzrə çalışan alimlərlə görüşür. Makedoniya və Egey adalarına da səyahət edir. Alim elmini və təcrübəsini artırmaq üçün üç qitəni gəzib, bir çox bitki növlərinin, tibbi materialların adlarını ərəbcə hərəkələyərək qeyd edib.

"Əl-Müfrədat" əsərini yazan müəllif Dəməşqdə vəfat edib. Bu əsər bir çox dillərə, o cümlədən, iki dəfə türk dilinə təcümə edilib. Üzərində müxtəlif tədqiqatlar aparılıb. Digər əsərləri "Əl-ibənə vəl-islam bima fil-minhac minəl-hələl

vəl-əvham”, “Əl-Muğni fil-ədvī-yətil-müfrəda”, “Mizanut təbib”, “Əl-əfalul-ğalibə vəl-havassul-aci-bə”, “Risələ fi tədavis-sumum” adlanır.

Əndəlüsdə coğrafiya elmi inkişaf etmiş və çoxlu kitab qələmə alınmışdır. XI-XII əsrlərdə məşhur coğrafiyaşünaslar ortaya çıxdı. Onlar Məhəmməd əz-Zöhri, Abdullah əl-Bəkri və İbn Zübeyrdir. Abdullah əl-Bəkri Kordovada dünyaya gəlib, coğrafiya elmi ilə məşğul olub və əhəmiyyətli əsərlərdən biri olan “Kitabul-Məmalik vəl-Məsəlik” adlı kitabını oxucularına təqdim edib. Başlıca mənbələri əndəlüslü coğrafiyaçı Məhəmməd ət-Tariqinin əsərləri və yəhud əsilli bir tacir olan İbrahim ibn Yaqubun verdiyi məlumatlar olub.

Başqa bir coğrafiyaçı isə qranadalı Məhəmməd ibn Əbu Bəkr əz-Zöhridir. Bağdadda Xəlifə Məmunun zamanında yetmiş alim tərəfindən yazılan “əl-Fəzari” və “əl-Kumari” əsərlərinə şərhlər yazdı. Bu kitablardan, ancaq biri dövrümüzə gəlib-çatıb ki, o da Paris Milli Kitabxanasında saxlanılır.

Bunlardan başqa biz Əbu Abdullah Məhəmməd əl-Mazini adlı

şəxsi də misal göstərə bilərik. Bu coğrafiyaşünas həyatının böyük hissəsini Orta Şərqdə keçirib. Əsli Əndəlüsdən olub, 1080-ci ildə Qranadada anadan olub. Misir, Rusiya, İraq, İran və Hələbə səyahətlər edib, Şam şəhərində vəfat edib. “Təhfətül-əbbab və Nuhbatul-azan fil-acaibil-buldan”, “Əl-Məğrib an Badi acaibil-buldan”, “Tühfətül-kibar fi Əfsaril bahar” kimi əsərlərin müəllifidir.

Əndəlüsdə tarix elminə böyük maraq var idi. Belə ki, ümumi və xüsusi tarixlər, təbəqat kitabları və ədəbiyyat tarixləri yazılırdı. Zəngin bir ədəbiyyat meydana gəlmişdir. Əlimizdə olan məlumatlara görə ilk tarix əsərlərinin yazılması əmirlik dövründə başlanğıc götürmüş, xəlifələr dövründə isə davamlı olaraq artmışdır. Nümunə olaraq Əbdülməlik ibn Xəbibin “ət-Tarix” əsərini, İbn Qutiyyənin “Tarixu iftitahil-Əndəlüs” əsərini, İbn Həzmin “Cəmhəratu ənsabil-ərəb” kitabını, İbn Həyyanın “əl-Müktəbəs”ini, İbn Xətibin “əl-İhata və Amalul-ələm” əsərlərini qeyd edə bilərik. Təbəqat kitablarına İbn Fəradı “Tarixu uləmail-Əndəlüs”, İbn Əbbar “əl-Hül-

lətüs-siyəra”, ədəbiyyat tarixlərinə isə İbn Bəssam “əz-Zahirə” əsərlərini misal göstərmək olar.

İslam aləmində ilk səhra xəstəxanalarının Allah Rəsulunun zamanında əsası qoyulub, həmin əsrin sonunda da Dəməşqdə inkişaf etdirilib.

İslam doktorları vəba xəstəliyini sağaltmaq üçün dərman kəşf etdikləri vaxtlarda Avropada bu epidemiyani sehirə əlaqələndirirdilər. Sonradan İslam alimlərinin əsərlərini oxuyub vəbanın yoluxan bir xəstəlik olduğunu qəbul ediblər.

Tibb tarixində ilk dəfə karantin tətbiq edənlər də məhz müsəlmanlar olublar. Xəlifə Ömər ibn Xəttabın dövründə Şamda (Suriya) karantin tətbiqi baş tutub.

Tibb elmində vacib sahələrdən biri də göz xəstəliklərinin müalicəsidir. Müsəlman həkimlər bu sahədə çoxlu uğur əldə etdilər. Bu bərdə “Kitabul-mənazir” əsərini yazan İbni Heydəmi və Hünayn ibn İshaq nümunə göstərmək olar. İbn Heydəm optika sahəsində araşdırmalar aparmış, İbn İshaq isə göz xəstəlikləri və onların miqrən xəstəliyi ilə əlaqəsi mövzusunda kitab yazıb.

Qərb tibb dünyasında böyük kəşf hesab edilən antibiotiklər müsəlman təbiblərinin çox istifadə etdikləri müalicə üsullarından biri idi. Kif adlanan maddədən dərman hazırlayıb, sonra ondan iltihablanmış yaraları sağaltmaq üçün faydalanırdılar.

Digər alimlərdən biri də əsərləri ilə həm İslam dünyasına, həm də Qərb aləminə geniş faydası olan həkim İbn Sinadır (Hüseyn ibn Abdullah ibn Əli ibn Sina). İbn Sinanın Avropada şöhrəti Orta əsrlərin sonuna kimi olmuş, Hippokrat və Qalen kimi alimləri də geridə qoymuşdur. Ölümündən sonra ən məşhur əsərlərindən biri olan “əl-Qanun fit-tibb” əsəri latın dilinə tərcümə edilərək, Avropada tibb təhsili verən müəssisələrdə dərs vəsaiti kimi geniş istifadə edilmişdir.

İbn Sinanın tibbə dair 40-a yaxın əsəri vardır ki, onlardan ən tanınanı “əl-Ürcüzə fit-tibb” adlı mənzuməsidir. “Əl-qanun fit-tibb” əsərinə gəlinə, bunun ərsəyə gəlməsi uzun zaman çəkib. Bu əsər dövrünün ən mükəmməli sayılırdı. Əbu Bəkr Razinin “əl-Havi” adlı əsərinin təcrübəyə söykənən və İbn Sinanın əsərinə mənəbə olmasına baxmayaraq, yenə də ondan geri qalmışdır. Müəllifin bu külliyyatı həm öz əsərində, həm də sonrakı əsrlərdə geniş şöhrət qazanmışdır.

Tibb elmi sahəsində digər məşhur adlar Abbas əz-Zöhrəvi, İbn Rüşd və İbn Xətibdir. Zöhrəvi Orta əsrlərdə cərrahiyyə sahəsində böyük uğurlara imza atıb. Araşdırmaları XVIII əsrə kimi Avropada əhəmiyyətli sayılmış və latın dilinə tərcümə edilmişdir. Onun tibbə dair əsərləri İtaliya və Fransa'nın tibb müəssisələrində dərslik kimi istifadə olunub. Otuz cildə ibarət olan “Kitabut-təsrif” nümunəsində cərrahi alətlər, əməliyyat üsulları aydın formada

qeyd edilib. Bununla da Avropada cərrahiyyənin əsası qoyulur. Alimin cüzam xəstəliyinin əlamətləri haqqındakı fikirləri XII əsrdən Avropa ölkələrində tibb kitablarına düşüb.

Həm filosof, həm doktor olan İbn Rüşd Orta əsrlərin böyük alimi idi. Tibbə dair 16 əsər qələmə alıb. Onlardan biri də “Külliyat fit-tib” əsəri 1255-ci ildə latın dilinə çevrilib. Bu əsərində İbn Rüşd eyni adamın suçiçəyi xəstəliyinə iki dəfə tutulmadığını və gözdəki retina təbəqəsinin vəzifəsini qeyd edir.

Avropada 1348-1349-cu illərdə vəba xəstəliyi yayılmağa başladı. İnsanlar bunu müxtəlif səbəblərlə izah edirdilər. Kimi ilahi cəzaya, kimi də yəhudilərə bağlayırdı. Tarixçi və həkim olan İbn Xətib isə vəba haqqında araşdırma aparır. O, xəstəliyin bir infeksiyadan yayıldığı və şəhər əhalisinin kənar bölgələrin əhalisinə nisbətən daha çox təhlükə içində olduğu qənaətinə gəlir. İbn Xətibin vəbanın yayılmasını elmi cəhətdən izah etməsi o dövr üçün çox əhəmiyyətli idi.

Dövrünün ən bilikli əczaçıları və botaniklərindən biri İbn Baytardır. Aralıq dənizi sahilində yerləşən Malaqa adlı şəhərdə doğulub, Şimali Afrika ərəzilərində səfərlər edib. Misirdə Abbasi sarayında yüksək vəzifədə işləyib. Özündən sonra iki əsər qoyub gedib. Onlardan biri də “Kitabul-cami fil-müfrədət il-ədviyətil-müfrəd” əsəridir. Bu kitabda müəllif 300-ə yaxın kəşfini, 1400-dən çox bitki haqqında məlumatı açıqlayır. Kitab XVIII əsrin sonunda latın dilinə tərcümə edilib.

Müsəlman İspaniyasında riyaziyyat və astronomiya da inkişaf edirdi. Əndəlüslü alimlər Yer kürəsinin böyüklüyünü yunanlardan daha dəqiq hesablayıblar. Hər

iki elm sahəsində çoxlu alim yetişib. Əbu Bəkr əl-Ənsari II Həkim (961-976) dövründə riyaziyyat və astronomiyadan dərs deyirdi. Digər elm adamı Zərqali o dövr üçün müasir sayılan astronomik cihazları kəşf edib. XII əsrdə yaşayan Əbu İshaq Bitruci və Cabir ibn Əflah “Kitabul-hey” adlı əsər yazaraq, astronomiya sahəsinə öz töhfələrini verdilər.

Bu ölkədə riyaziyyatçılardan danışsaq, Əbulqalib Həbbab ibn Ubaidin adını mütləq qeyd etməliyik. O, Əndəlüsdə III Əbdürrəhman dövrünün məşhur alimlərindən olub.

Başqa bir alim isə qranadalı İbnus-Səmhdir. İbnus Səmh dövrün tanınmış astronomu Məsləmə əl-Məcritinin tələbələrindən olub. Onun yazdığı əsərlər yəhudi alimləri tərəfindən də təriflənirdi. Əl-Məcritinin digər tələbəsi isə Kərmani idi. Kərmani riyaziyyat üzrə “Nəzəriyyənin iki qardaşı” adlı əsərini qələmə alıb. Bu, ensiklopedik bir əsərdir.

Əndəlüs riyaziyyatçıları hurul-qubar adlanan rəqəmlər də icad ediblər. Həmin rəqəmlər hind rəqəmlərindən fərqli idi. Həm də müsəlmanlar riyaziyyatda məşhur olan triqonometriyanın da əsasını qoydular.

Əndəlüs dövləti dənizçilik sahəsinin inkişaf etməsində çox maraqlı idi. Dəniz ticarəti dövlətin iqtisadiyyatı üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu səbəbdən də əl-Minkar, əl-Cəzirə, Tartus və Taraqon limanlarında çoxlu gəmi saxlanılırdı, hər il yeni-yeni gəmilər istehsal edilib ticarətdə istifadə olunurdu. Bu ticarət vasitəsilə Şərqdən Əndəlüsə mallar gətirirdilər.

Aralıq dənizindəki Balear adalarını 820-ci ildə, ardınca da Kosika adasını fəth etdilər. Norman və Skandinaviya hücumların qarşısını almaq üçün sahilin əsas yerlərinə gəmilər yerləşdirmişdi.

Əndəlüsdə elm və mədəniyyət güclü inkişaf etmişdi, həm dini və həm də dünyəvi elmlərdə çoxlu irəliləyiş müşahidə edilirdi. Elmə əhəmiyyət verildiyinə görə təhsil səviyyəsi yüksək idi, oxuyub-yaza bilməyən adamlar azlıq təşkil edirdilər. Təhsil, əsasən, mədrəsə, camii və məscidlərdə verilirdi.

Müsəlman dünyasında elm sürətlə inkişaf edərkən Avropada vəziyyət tamamilə başqa idi. O zaman Avropa ilə Şərqi müqayisə etsək, qaranlıq və işıq kimi qiymətləndirə bilərik. Avropa intibahında Əndəlüs elminin təsiri böyükdür. Fəlsəfə sahəsindən tutmuş, digər elmlərə aid əsərlər ərəb dilinə tərcümə edilir və şərh olunurdu. Xristianlar Aristotel və Platonu müsəlman alimlərdən öyrənirdilər.

Bu məmləkətdə kitabə çox əhəmiyyət verildiyinə görə, ölkə ərazisində kitabxanalar çox idi. Ən böyük kitabxanalardan biri də Kordova kitabxanasıdır. Çoxlu başqa kitabxanalar da vardır. Təəssüflər olsun, sonrakı əsrlərdə xristianlar tərəfindən dağıdılıb.

Əndəlüsdə inşaat da inkişaf edib. İslam memarlıq nümunələri olan mədrəsələr, məscidlər, türbələr və saraylar geniş yayılıb. Kordova mədrəsəsi öz dövrünün bir incisi idi, buna görə də Asiya, Afrika və Avropadan çoxlu müsəlman və xristian tələbələr burada təhsil alırdılar.

Əndəlüs müsəlmanlarının elmdə inkişaf edib, Qərbə təsir etdiyinə dair çoxlu sübut vardır. Şair və yazıçı olan Migel de Servantes kimi bəzi xristian ispaniyalılar bu həqiqəti ifadə ediblər. O, müharibələrin birində osmanlılara əsir düşür və bir neçə il Əlcəzairdə qalmalı olur. Həmin dövrdə də öz məşhur əsəri “Don Kixot”u yazır. Elə bu əsərin bir çox yerində sözügedən məsələyə toxunur: “Məğribilərdən (qərblə) bir çox dostum oldu.

Məncə, İspaniyaya doğru düşünməyi öyrədənlər onlardır”. Əhali İspaniya müsəlmanlarını məğribli adlandırırdı.

Müsəlman alimlərinin elmi nəzəriyyələri Avropaya da faydalı olurdu. Astronomiya, tibb və s. kimi elm sahələrində yazılan əsərlər latın dilinə tərcümə edilirdi.

Əndəlüs elm adamlarından biri olan Əbu Übeyd Müslim Balansi X əsrdə Yerin kürə şəklində olduğunu isbat etmiş və bunu İspaniyada elan etmişdir. Bundan başqa, cəbr və cəbrlə bağlı bir çox temini (məsələn; sinus, sıfır) Avropaya öyrədən məhz müsəlmanlar olublar.

Tibb sahəsində də çoxlu elm adamı yetişdi. Onlardan biri də Əbulqasım Zöhrəvidir ki, onun “Ət-təsnif limən acəzə anit-təlif” adlı əsəri Avropa dillərinə tərcümə edilib. Əbu Mərvan Əbdülməlik Zuhr, Muvahhidlər dövlətinin təbibisi olub, altı əsər qələmə alıb və onlardan yalnız üçü məlumdur. Zuhr ailəsindən uzun müddət çoxlu həkim çıxıb.

Kordovadakı mədrəsələr həm müsəlman, həm də qeyri-müsəlmanların üzünə açıq idi. Buna görə də çoxlu elmi əsərlər latın və digər dillərə tərcümə edilirdi. İlk edilən tərcümələrə Zöhrəvinin, İbn Sina'nın əsərlərini misal göstərə bilərik. Sonrakı dövrlərdə İbn Rüşd, İbn Maymun kimi filosofların da əsərləri tərcümə edildi. 1250-ci ildə Şərq Araşdırmaları Mərkəzi quruldu və burada, əsasən, tərcümə fəaliyyətinə əhəmiyyət verildirdi.

Əndəlüs tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, burada elm və digər sahələr uğurlu inkişaf yolu keçib. Həmin ərazilərdən alimlər və üləma ailələrinin çıxması elmin güclü inkişafını göstərir. Bununla bərabər, çoxlu elmi əsər də yazılıb və bu əsərlər Avropada əsrlərlə dərslik kimi işlədilib.

Müsəlman alimlər vəba və s. kimi xəstəliklər barədə əsərlər yazıblar və bir sıra müalicə üsulları da kəşf ediblər. Avropalılar isə tibb elmini müsəlmanlardan öyrənərək, sonralar təkmilləşdiriblər. İslama qədər adi vəba xəstəliyinin epidemiyaya deyil, sehr və ya ilahi cəza olduğuna inanırdılar.

Cəğrafiya sahəsində alimlərin yetişməsi bu elmin inkişafına səbəb oldu və X əsrdə Yerin dairəvi şəklində olduğunu ortaya çıxardılar. Cəğrafiya ilə bağlı kəşflər, öz növbəsində, dənizçiliyin inkişafına səbəb oldu.

Dəqiq elmlərdən biri olan riyaziyyat sahəsində də elm adamları yetişirdi və çoxlu əsər yazılırdı. Qərbdə triqonometriyanı inkişaf etdirən də müsəlman riyaziyyatçıları olub. Əndəlüs riyaziyyatçıları yeni say sistemi işləyib-hazırladılar. Riyaziyyatın inkişafı həm dənizçilik, həm də memarlıq kimi sahələrin irəliləməsinə gətirib çıxarırdı.

Əndəlüsdə pulsuz məktəblərin, mədrəsələrin və universitet deyəcəyimiz böyük elm ocaqlarının olması həm müsəlman tələbələrin, həm də başqa yerlərdən gələn qeyri-müsəlman tələbələrin rahat təhsil almasına kömək edirdi. Belə təhsil müəssisələri, adətən, məscidlərin nəzdində olur və vəqh gəlirləri sayəsində fəaliyyət göstərirdi. Beləliklə, elm İspaniyada və buranın təsiri ilə Avropada inkişaf edirdi. Bu təsir Qərb üçün çox əhəmiyyətli sayılır. İslam alimlərinin əsərləri tərcümə edilirdi və onlardan istifadə olunurdu. Mədrəsələrin və kitabxanaların qeyri-müsəlmanlar üçün də açıq olması avropalı elm adamlarının həmin biliklərdən yararlanmasına səbəb olurdu. Migel de Servantesin dili ilə desək, İspaniyaya doğru düşünməyi öyrədən müsəlmanlardır.

Məmmədli Babaşlı,
i.f.d., dos.,
Ail-nin müəllimi

Yazılı abidələrimizin Çar Rusiyası dövründə başlanan faciəsi keçən əsrin əvvəllərindən etibarən ermənilərin törətdikləri kütləvi qırğınlarla açıq və bolşevik istilasından sonra isə kommunist ideologiyası maskası altında gizli şəkildə davam etdirilib. Azərbaycanı daim yad ünsür kimi görən mərkəz, kommunist cildinə girmiş erməni daşnakları və onların sapı özümüzdən olan baltalardan ibarət əlaltıları varlığınıza, tariximizə, milli mədəniyyətimizə qənim kəsiliblər. Əsil-nəcəbəti ilə tanınan nəsilərin, milli burjuaziyanın vətənpərvər nümayəndələri, millətin elitar təbəqəsi sistemli şəkildə məhv edilib.

Kollektivləşmə adı altında həyata keçirilən şəxsi mülkiyyətin talanmasına etiraz edən kəndli üsyanları amansızcasına yatırılıb və əsasən, ermənilərdən ibarət “föv-qəladə üçlüklər”in çıxardığı hökmələr nəticəsində minlərlə soydaşımız qətlə yetirilib. Daha sonra isə Azərbaycanın tanınmış ziyalılarından, alimlərindən, mütəfəkkir və intellektuallarından ibarət milli kadrlar məhv edilib.

1936-cı ildə başlayan, 1937-1938-ci illərdə daha da amansızlaşan kommunist-daşnak ittifaqının repressiya maşını misli görünməmiş vəhşiliklərə əl atıb. Repressi-

yanın tüğyan etdiyi həmin dövrdə Azərbaycanın 51 rayonundan 31-nin Xalq Daxili İşlər Komissarlığı rayon şöbələri rəislərinin erməni olması faciənin miqyasını daha da genişləndirən səbəblərdən biri olub. Digər tərəfdən, həmin dövrdə hüquq-mühafizə orqanlarında rəhbər vəzifə tutan Sumbatov-Topuridze, Qriqoryan, Markaryan, Ohanesyan, Avetisyan, Qalstyan kimi digər daşnak xislətinə sadıq ermənimənşəli çekistlər Moskvanın ümumi “xalq düşməni” axtarışı siyasətini fürsət olaraq görüblər. Nəticədə, keçmiş Sovetlər birliyində ərazi və əhali baxımından ən çox repressiyaya məruz qalan xalqlardan biri, Cənubi Qafqazda isə birincisi, məhz Azərbaycan türkləri olub. Bunun da başlıca səbəbi Moskvadan gəlmiş göstərişləri qəddarcasına yerinə yetirən erməni məmurların “xalq düşməni” planını doldurmaq üçün birinci növbədə, Azərbaycan türklərini Türkiyənin “casusu” kimi qələmə vermək ssenarisindən irəli gəlib. Bilavasitə onların canfəşanlığı ilə sadəcə, Azərbaycanda, təxminən, 70-80 min ziyalı, ictimai-siyasi fəal, ədəbiyyat, incəsənət, elm, din xadimi, hərbi qırmızı terrorun və erməni məkrinin qurbanı olub. 12493 nömrəli istintaq işi üzrə, demək olar ki, akademiyanın sahə institutlarında, ali məktəblərdə çalışan görkəmli alimlər mühakimə edilərək güllələniblər. Məhz qeyd

Qırmızı terrorun, erməni məkrinin qurbanı olmuş elmi-mədəni və milli-mənəvi irsimiz

etdiyimiz maskalanmış daşnak amili səbəbindən, təkcə 1937-ci ildə Azərbaycanda 29 min soydaşımız “xalq düşməni” ittihamı ilə məhv edilib. Əgər qonşu Gürcüstanın və sonradan bolşeviklər tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının hesabına yaradılmış Ermənistan ərazisində yaşayan və repressiyaya məruz qalan soydaşlarımızı da nəzərə alsaq, bu rəqəmin daha çox olduğunu təxmin etmək mümkündür. Maarifçi-demokratların, xeyriyyəçi sərvət sahiblərinin maddi və mənəvi dəstəyi ilə təhsil almış millidüşüncəli ziyalılar planlı şəkildə “pantürkizm” və “panislamizm” ideyalarına qarşı mübarizənin qurbanı olublar. Bu müddət ərzində Azərbaycanın nüfuzlu ziyalıları, maarifçi-demokratlar nəslə, müxtəlif damğalar vurularaq məhv edilib və ya sürgünə göndərilib. Uydurma cinayət işləri, “burjua-millətçi”, “xalq düşməni” damğası ilə məhv edilmiş və yaxud sürgünə göndərilən ziyalıların təməl hüquqları əlindən alınan ailələri, yaxınları olmazın məhrumiyyətlərə düçar olublar.

Adətən, soyqırımını səciyyəsi daşıyan repressiyaya məruz qalmış ziyalılarla bərabər, onların illər boyu topladıqları və gələcək nəsillər üçün gözbəbəyi kimi qoruduqları şəxsi kolleksiyaları və arxivləri də dağıdılıb. Dəbdə olan kommunist şüarları ilə daşnak xislətinə məharətlə ört-basdır edən erməni-

lər əsrin əvvəllərindən başladığıları fiziki soyqırımla bərabər, yüzillərin sınağından keçmiş maddi-mənəvi irsimizi də məhv ediblər. Xalqımızın keçmişini unutturmaq üçün əsrlərlə formalaşmış elmi-mədəni irsimizə, milli kimliyimizin daşıyıcıları olan dəyərlərə qarşı, sözün əsl mənasında, mənəvi soyqırımı həyata keçirilib. İstər Çar Rusiyası və ya sovet dövründə, istərsə də keçən əsrin sonunda başlayan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi zamanı xalqımıza qarşı həyata keçirilən qətləmlərlə yanaşı, kütləvi şəkildə yandırılan məscidlərdə, muzeylərdə, mədəniyyət evlərində, kitabxanalarda qorunan minlərlə qiymətli əsər talan və birdəfəlik yox edilib.

1920-ci ilin Aprel işğalından sonra milli dilimizin adı, əlifbası dəyişdirilib, ərəb əlifbası “əksinqilabi” əlifba, onunla yazanlar “xalq düşmənləri” elan olunublar. Məqsədyönlü şəkildə tariximiz saxtalaşdırılaraq təhrif və milli kimliyimiz inkar edilibdir. Xalqın mənəvi dəyərlərinə savaş elan olunub, İslam dinini gözdən salmaq məqsədilə din xadimləri və ərəblər haqqında atalar sözləri və deyimlər uydurulub. Maddi-mənəvi irsimizə, “antisovet” Quranın əleyhinə aparılan mürtəce bolşevik kampaniyasının şüarları altında elmin, tarixin və ədəbiyyatın ilkin mənbələri olan qiymətli yazılı abidələr də yox edilibdir. Sadəcə, dini əsərlər deyil, ərəb dilində və ya ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində yazılmış kitablar da kütləvi şəkildə məhv edilib, yazıda həmin əlifbadan istifadə edənlər isə proletariatin düşmənləri kimi həbs olunubdur. Həbs edilmək qorxusu altında yaşayan insanların bir qisminin öz canlarını qurtarmaq ümidi ilə könüllü təhvil verdikləri kitablar yerindəcə tonqal qalanaraq yandırılıb və ya maşınlarla yüklənərək

aparılıb. Özü bir xəzinə olmaqla yanaşı, hər kitabın əcdadımızdan qalan və gələcək nəsillərə çatdırılması əmanət olduğunu başa düşən soydaşlarımız şəxsi kolleksiyalarındakı mədəniyyət abidələrini xilas etmək üçün yollar axtarıblar. Bir nəslin digər nəsllə mənəvi vəsiyyəti olaraq qəbul etdikləri, bizi ötən əsrlərin mənəvi varisi edən kitabları gələcəkdə çıxarmaq ümidi ilə meşədə və qəbiristanlıqlarda basdırıblar. Bəzən də salamat qalmış məscid və mal damlarının çatılarında, şəxsi evlərdə hörülən divarın içində gizlədiblər. İllərsənra təkrar üzə çıxarılsa da müvafiq şəraitdə saxlanılması vacib və rütubətə qarşı həssas olan əlyazmaların ciddi zərər gördüyü belli olub. Təəssüflər olsun ki, həmin dövrdə rejimin qorxusundan bəzi soydaşlarımız yandırmaqla, suya tökməklə xalqımızın mənəvi irsinə verilmiş “ölüm” hökmünün icrasının zorən iştirakçısı olublar.

Qırmızı terrorun və erməni məkrinin qurbanı olmuş elmi-mədəni, mənəvi irsimiz arasında şair, ədəbiyyatşünas və mətnşünas alim Salman Mümtazın (1884-1937) nadir əlyazmalardan ibarət “Kitabxaneyi-Mümtaziyyə” kolleksiyasını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Ailəsinin maddi imkansızlığı səbəbindən müntəzəm təhsil ala bilməyən S.Mümtazın əsas məşğuliyyəti ticarət olub. Fitri istedadı, elmə olan böyük həvəsi, güclü hafizəsi onun bir ədəbiyyatşünas kimi yetişməsində mühüm rol oynayıb. Ərəb, fars və urdu dillərini mükəmməl bilməsi onda ədəbi nümunələri toplamaq, onların tədqiqi və şərhilə məşğul olmaq, nəşr etmək meylini gücləndirib. Salman Mümtaz kitab və mədəniyyətin hamisinə çevrilib, illərlə bitib-tükənməz həvəslə nadir əlyazma nüsxələrini toplayıb. Sadəcə, əlyazmaları toplamaqla kifayətlənməyib,

həmçinin onları təsnif, təsvir və tədqiq etməklə öz dövrünün ən mahir, peşəkar mətnşünasına çevrilib. O, klassik ədəbi irsimizin toplanması, nəşri, tədqiqi və təbliği işinə də əvəzsiz töhfələr verib, Azərbaycan şair və aşıqlarının əsərlərinin bir sıra naməlum əlyazma nümunələrini üzə çıxarıb. Həmçinin böyük şövqlə Azərbaycan xalqının çoxəsrlik zəngin ədəbi irsinə, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplayıb, dərinlən araşdırıb, mətbuat səhifələrində elmi məqalələr yazaraq təbliğ edib. S.Mümtaz fəal əməkdaşlıq etdiyi “Molla Nəsrəddin”, “Kəlniyət”, “Tuti”, “Qardaş köməyi” jurnallarının, “Səda”, “Günəş”, “Tərəqqi”, “İqbal”, “Yeni iqbal”, “Açıq söz” və s. qəzetlərin səhifələrində müntəzəm şəkildə satirik şeir və feyletonlarla çıxış edib. “Molla Nəsrəddin” jurnalının Türkiyədə yayılmasında xüsusi xidmətləri olub. “Azərbaycan ədəbiyyatı” seriyasından kitablar tərtib edib, müqəddimə və şərhilərlə nəfis şəkildə nəşr etdiribdir. Azərbaycan Dövlət Muzeyində, SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının Tarix, Dil, Ədəbiyyat İnstitutunun kiçik elmi işçisi, klassik irs şöbəsinin müdiri, elmi işçi vəzifələrində çalışıb. Müasirlərindən Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov, Məmməd Səid Ordubadi, Firidun bəy Köçərli, Ömər Faiq Nəmanzadə, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Əliqulu Qəmküsar, Əli Nəzmi, Seyid Hüseyn, Ruhulla Axundov, Həbib Cəbiyev, Məmmədkazım Ələkbərli, Rzaqulu Nəcəfov kimi tanınmış ziyalılarla yaxın dost olub. Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin hazırlanması sahəsində böyük xidmətlər göstərən, Nəsimi,

Şah İsmayıl Xətai, Həbib, Füzuli və başqa klassiklərin həyat və yaradıcılığına dair araşdırmalar aparıb, M. Ə. Sabir, Abbas Səhhət haqqında xatirələrini qələmə alıb. M.Ə.Sabirin əsərlərinin nəşri üçün Aşqabadda vəsait toplanmasının təşəbbüskarı və təşkilatçısı olub. Eyni zamanda, milli folklor nümunələrinin toplanması və təbliğinin türk xalqları arasında körpü rolunu oynayacağına, Mətbə, Oğuz xaqanların, Alp Arslanların, Osman Qazilərin xələflərinin yetişməsinə zəmin hazırlayacağına dərin inam bəsləyib. Türk qövmləri arasında birlik və bərabərlik təmayüllərini gücləndirəcəyini düşünərək, əski türk dastanlarından “Dədə Qorqud”, “Manas” və digər abidələrin birləşdirici ideyalarından istifadə edilməsini zəruri hesab edib.

Ömrünü tamamilə kitab işinə həsr edən S.Mümtaz ticarətdən gələn gəlirin böyük hissəsini tərəddüd etmədən əlyazmaların axtarışına, toplanmasına xərcləyib. Öz xanımının qızıklarını sataraq Seyid Əzim Şirvaninin əlyazmalarını alıb və ədəbiyyat tariximizə qazandırılıb. 30 ildən çox müddət ərzində İsmayıl bəy Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım” əsərinin sorağı ilə dəfələrlə Şimali Qafqaza, Urala səfərlər edib. Təəssüflər olsun ki, “qırmızı terror” nadir əlyazmaların, kitabların toplandığı və dünyanın ən məşhur kitabxanaları sırasına daxil ola biləcək zəngin kolleksiyadan da yan keçməyib. Əvvəlcə işdən çıxarılan S.Mümtaza altı ay sonra bəhs etdiyimiz məşum 1937-ci ildə millətçi damğası vurularaq həbs edilib. Həbs əsnasında qiymətli mənbələri əhatə edən kitabxanası gözləri qarşısında talan olunub. Həmin gecə onun evindən müsadirə edilən əlyazmalarının aqibəti bu günə qədər məlum deyil. Bu fədakar ziyalımızın böyük zəhmət bahasına

topladığı 270 əlyazma nüsxəsi elm tariximiz üçün birdəfəlik itirilib. “Kitabxaneyi-Mümtaziyyə”nin kitab fondu barədə mühüm mənbə sayılan araşdırmanın müəllifi ərəbşünas professor Aida Qasimovanın təsnifatına görə, bu zəngin xəzinə “Təzkirə ədəbiyyatı”, “Şeir divanları”, “Tibbə dair əsərlər”, “Antologiyalar”, “İzahlı lüğətlər və ensiklopediyalar”, “Sufizmə dair ədəbiyyat”, “Şiə məzhəbi ilə bağlı əsərlər”, “Tarix, coğrafiya və s. elm sahələri ilə bağlı ayrı-ayrı əsərlər”, “Şəxsi arxivlər” mövzulara dair olduqca qiymətli mənbələrdən ibarət olub. İstintaq zamanı əksinqilabçı-millətçi təşkilatın üzvü olmaqda, Mahmud Qaşğarının “Divani-lügəti-türk” əsərinin, xalqı SSRİ-yə qarşı milli-azadlıq mübarizəsinə çağırmaq məqsədilə “Koroğlu” dastanının nəşr edilməsində ittiham olunub. Üç ay ərzində istintaq zamanı erməni müstəntiqlər Qalstyan, Avanesyan və Borşşev tərəfindən dəhşətli işgəncələrə məruz qalıb. Həbs edildikdən sonra hansı şəraitdə və nə zaman qətlə yetirilməsi barədə də dəqiq məlumat yoxdur. Bu da bir daha Salman Mümtazın əlyazma-

larla zəngin kitabxanası başda olmaqla Vəli Xulufu, Bəkir Çobanzadə, Hənəfi Zeynallı kimi alimlərin, Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Yusif Vəzir Çəmənzəminli kimi ədiblərin müsadirə və məhv edilmiş şəxsi kitabxanalarında mövcud olmuş çoxlu sayda əlyazma əsərlərin taleyinin araşdırılmasını vacib edir. Həmin illərdə repressiyaya məruz qalan ziyalıların sayının 70-80 min olduğunu nəzərə alsaq, onların şəxsi kitabxanalarından, arxivlərindən müsadirə edilərək məhv edilmiş əlyazma və kitabların sayını təsəvvür etmək çətin deyil.

Bolşevik rejiminin mənəvi soyqırımı siyasətinin məhv etdiyi kitab xəzinələrindən biri də XIX əsrin fədakar maarifçisi, alim və kitabşünası Şəmsəddin Əbdülqəni Nuxəvi Məhəmməd oğlu Xalisə-qarızadənin (1817-1879) kitabxanası olub. Ulu nənəsi Xalisə qarı Hacı Bayram qızından miras qalan kitabxananı böyük mənəvi sərvət xəzinəsinə çevirən bu fədakar alim sözün həqiqi mənasında həyatını kitab mədəniyyətimizin toplanmasına, qorunub saxlanılmasına, təbliğinə və yayılmasına həsr etmiş

mütərəqqi ziyalı olub. Azərbaycan klassikləri ilə yanaşı, Şərqi ən görkəmli mütəfəkkirlərinin əsərlərindən ibarət olan bu kitabxana hələ alimin mədrəsə illərindən üzü köçürülən və ya ayrı-ayrı şəxslərdən pulla alınan əsərlərdən ibarət olub. Mənəvi irsimizin keşiyində duran fədakar alim Kamandar Şəriflinin söyləri nəticəsində toplanmış və hal-hazırda AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan yüzlərlə əlyazma kitabın titul vərəqlərində aparılmış qeydlərdən də aydın olur ki, kolleksiyanın mühüm bir qismi alimin həm ali təhsil alarkən, həm də müxtəlif Şərq ölkələrində səfərdə olarkən alıb-gətirdiyi əlyazma və çap kitablarından ibarət olub. Xalqın maariflənməsi işinə böyük önəm verən alim dövrünün ziyalılarına və müəllimlərinə müvəqqəti olaraq istifadəyə kitab versə də, heç vaxt kitabın satılmasına razı olmayıb. Rusiyada səfərdə olan böyük fransız yazıçısı Aleksandr Düma (1802-1870) Şəkiyə gəlarkən Əbdülqəni Nuxəvinin kitabxanasını ziyarət edib və oradan bir sıra əlyazma kitablarını satın alaraq Fransaya aparmaq üçün xeyli ciddi-cəhd göstərmiş. Malik olduğu xəzinənin xalqımızın tarixi və mədəniyyəti üçün əhəmiyyətini dərk edən uzaqgörən alim bu təklifi qətiyyətlə rədd edib. Bu zaman məqsədinə çatma bilməyən A.Düma xalqımızın qonaqpərvərlik hisslərindən sui-istifadə edərək Şəkinin nüfuzlu tacirlərinə müraciət edib. Nəticədə, yalnız əlyazmaların istifadə olunduqdan sonra geri qaytarılacağına dair tacirlərin yazılı təminatı ilə bir neçə bədii tərtibatlı nəfis əlyazmanı Fransaya aparmağa müvəffəq olub. Təbii ki, həmin əsərlər bir daha sahibinə qaytarılmayıb və beləcə, milli sərəvətimizin daha bir neçə dəyərli nümunəsi itirilib. Düzdür, alim

A.Dümanın seçdiyi kitablardan “Qorqudun kitabı” adlandırılan əsərin aparılmasına heç bir vəchlə razı olmayıb. Sonralar Salman Mümtaz tərəfindən Bakıya aparıldığı ehtimal olunan həmin əlyazmanın nə özü, nə də sonrakı taleyi haqqında məlumat yoxdur. Çox güman ki, elmimiz üçün bir dəfə xilas olunmuş həmin əsər alimin mədəniyyət düşmənləri tərəfindən yığılaraq yandırılıb, digər əsərləri kimi qırmızı terrorun qurbanı olub.

“Qırmızı terror”un qurbanı olmuş kolleksiyalardan biri də həyatı boyunca soydaşlarını elmə və maarifçiliyə təşviq etmiş, Bakı şəhərinin qazısı, Bakı ruhani şiə məclisinin sədri Axund Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə Əl-Bakuvinin (1853-1938) zəngin kitabxanası olub. 1938-ci ilin fevralın 13-də həbs edilən Əl-Bakuvinin evində axtarış zamanı 39 ədəd müxtəlif “antisovet Quran” tapıldığı qeyd edilib və “dinin gizli yayılması ilə məşğul olmaqda, çadraların götürülməsi əleyhinə təbliğat aparmaqda” günahlandırılıb. İstintaq zamanı özünü son dərəcə mətin aparan, ittihamları qəbul etməyən və kimsənin əleyhinə ifadə verməyən alimin əksinqilabi fəaliyyətə görə güllələnməsi barədə hökmü - “NKVD”-nin Qala-Maştağa rayon şöbəsinin rəisi Avanesov təsdiq edib.

Əl-Bakuvinin qızı Əliyyə xanımın bu sətirlərin müəllifinə nəql etdiyinə görə, atası 1938-ci ilin fevral ayında həbs edildikdən sonra, onun zəngin kitabxanası Mərdəkanda XDİK-nın həyətinə yandırılıb. Təəssüf ki, Azərbaycan dilində 3 cildlik “Kəşfül-həqiq” (“Həqiqətlərin kəşfi”) təfsiri və müəllifi olduğu “Səlib mühəribəsi” adlı əsərləri, həmçinin tərcümə etdiyi Cərci Zeydanın “Ərmənüsə Əl-Mısıriyyə”, “Kərbəla yığıcı”, “On yeddi ramazan”, “Əz-

rayi-Qüreyş” adlı dörd ədəd tarixi romanı çap edilərək günümüzdə qədər gəlib-çatsa da, alimin zəngin kitabxanası və əlyazma irsi məhv edilib. Həmçinin onun özünün müəllifi olduğu “Səlib mühəribəsi” (ikinci yüzillik) adlı əsəri, tərcümə etdiyi ikicildlik “Fətətu Cəssan”, “Harun ər-Rəşidin bacısı Abbasə”, “Əbül-Müslim Xorasanı”, “Əmin və Məmun qardaşları” romanlarının əlyazmalarının aqibəti də fərqli olmayıb. Əvvəlcə bir kimsəyə doldurularaq qohumlarından birinin evində gizlədilmiş həmin əlyazma nüsxələri 1940-cı illərdə NKVD-nin “qulaqlar”ından xofa düşən ev sahibi tərəfindən məhv edilib. Əl-Bakuvinin 1881-ci ildə İraqda təhsilini başa vuraraq İran yolu ilə vətənə qayıtdıqdan sonra qələmə aldığı “İran şəhərlərinin vəziyyəti və Təbrizdə gördüklərim” adlı əsərinin yeganə əlyazma nüsxəsi də 1930-cu illərdə “Azər-nəşr”də müəmmalı şəkildə yoxa çıxıb.

1895-ci ildə dövrünün cəfakəş maarifçisi, məktəb müəllimi Mirzə Məhəmmədəli Qasimovun təşəbbüsü ilə Qubada açılmış və bölgənin elmi-mədəni inkişafında tarixi rol oynamış ümumi kitabxana-qiraətxananın taleyi də fərqli olmayıb. XX əsrin ilk onilliklərində, ümumiyyətlə, Azərbaycanı və onun mədəniyyətini yox etmək, torpaqlarımıza sahib olmaq üçün misli görünməmiş qırğınlar törətmiş, günahsız qanlar tökmüş bolşevik-daşnak cütlüyünün 1918-ci ildə Quba və 122 müsəlman kəndini ələ keçirməsindən sonra yandırılmış 22 qədim məscid və çoxlu sayda mədəniyyət abidələri və kitabxanalar arasında həmin kitabxana da məhv edilib. Görkəmli maarifçi Firidun bəy Köçərlinin şəxsi arxivində İrəvan şairlərinin şeirlərindən ibarət əlyazmalar 1937-ci ildə “NKVD” tərəfindən məhv edilib.

İyirminci əsr Azərbaycan ictimai-siyasi fikir tarixinin ən parlaq nümayəndələrindən biri olan Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin (1887-1943) şəxsi kitabxanasındakı əlyazmalar da məhv edilib, həbsxanada yazdığı və saxlamaq üçün orada çalışan bir rus qadınına verdiyi bütün yazıları uzun müddət nəm şəraitdə qaldığından çürüyərək yararsız vəziyyətə düşüb. Ermənilərin Azərbaycanın mədəni irsinə qarşı törətdikləri vandalizm siyasətinin davamının daha bir təzahürü kimi şair Ağdabanlı Qurbanın və ustad Dədə Şəmşirin əlyazmalarının məhv edilməsini göstərmək olar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz faktlar həmin dövrdə Azərbaycanın partiya-sovet, hüquq-mühafizə orqanlarında çoxluq təşkil edən ermənilərin milli ziyalılarımıza, mədəni irsimizə qarşı həyata keçirdikləri qərəzli siyasətin cüzi bir hissəsini təşkil edir. Onlar qiymətli əlyazmaların yandırılmasında fəal iştirak etməklə bərabər, bir çox nadir nüsxələri oğurlayaraq, Ermənistanə aparmağa da müvəffəq olublar. Fədakar alim Kamandar Şəriflinin tanınmış mətnşünas Məmmədəğa Sultanovun xatirələrinə istinadən yazdığı qeydlər də bunu göstərir: “1930-cu illərdə Dağlıq Qarabağda yerləşən bir pirdə çoxlu miqdarda əlyazma kitabları gizlədildiyi haqqında 1960-cı ilin əvvəllərində bizə xəbər verirdilər. Biz soraqlaş-soraqlaş gedib həmin piri tapdıq, lakin orada heç bir kitab rast gəlmədik. Yerli əhali arasında apardığımız sorğudan aydın oldu ki, bir neçə il əvvəl burada olan kitabların hamısını ermənilər yığıb Matenadarana (Ermənistan Əlyazmalar İnstitutuna) aparıblar”.

Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən olan İrəvan şəhərində, ümumiyyətlə, Qərbi Azərbaycan arealında da ermənilər mə-

nəvi soyqırımı həyata keçiriblər. Bir vaxtlar həmin ərazilərdə mövcud olmuş 192 ziyarətqah, 144 məbəəd, 67 məscid erməni təcavüzünün qurbanı olub. XX əsrin əvvəllərində İrəvan quberniyası ərazisində qeydə alınmış 310 məsciddən yalnız biri – Göy məscid qismən salamat qalıb. İrəvan xanlığı dövrünə aid və Rusiya işğalı dövründən qalan XX əsrin 30-40-cı illərinədək ayrı-ayrı ziyalıların evlərində, əsasən də İrəvanda Göy məscidin kitabxanasında saxlanılan İslam dininə aid çoxlu sayda qiymətli əlyazmalar, Firdovsinin, Nizaminin, Hafizin, Caminin, Xaqaninin əsərlərinin əlyazma nüsxələri də ermənilər tərəfindən həyasızcasına məhimsənilib. İrəvanda doğulmuş, Bağdadda və Nəcəfdə mükəmməl dini təhsil almış Mirzə Hüseyn ağanın zəngin kitabxanası və əlyazmaları ermənilər tərəfindən qarət edilib. Digər bir ilahiyyatçı ziyalı Fazil İrəvaninin “Qızılgül və bülbül” povesti Sankt-Peterburqda yaşayan Xocens Markar Geğamyar tərəfindən tərcümə olunaraq, 1812-ci ildə erməni və rus dillərində çap edildikdən sonra Avropada fransız və alman dillərində, tərcüməçinin öz orijinal əsəri kimi dəfələrlə çap edilib. “Qızılgül və bülbül” əsərinin orijinalı isə Matenadaranda – Mesrop Maştos adına Qədim Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır.

Beləliklə, sovet rejimi dövründə erməni fitnəkarlığı nəticəsində məruz qaldığı kütləvi qırğınlarla yanaşı, Azərbaycan xalqı həm də qərəzkarlıqla həyata keçirilmiş mədəni soyqırımı siyasətinin hədəfi olub. Xüsusilə sovet ideologiyasının ucqarlara qarşı apardığı ayrı-seçkilik siyasətindən istifadə edən və daşnak xislətinə sadıq qalan ermənilər intiqam hissi ilə hərəkət edərək, antitürk siyasətlərini gerçəkləşdirməkdən çəkinmə-

yıblar. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin məhvəyə yönəlmiş bu siyasətin planlaşdırılmasında və xüsusi qəddarlıqla icra olunmasında sovet dövründə partiya-sovet və hüquq-mühafizə orqanlarında kök atmış yüksək vəzifəli erməni mənşəli şəxslərin müstəsna rolu olub. Ziyalı zümrəsi və din xadimləri repressiyaya məruz qalıb, milli varlığımızın təkzib olunmaz dəlilləri olan maddi-mədəniyyət abidələri, Azərbaycan kitab mədəniyyəti tarixi üçün birdəfəlik itirilmiş yazılı abidələr məqsədyönlü şəkildə məhv edilib.

1988-ci ildə başlayan təcavüz və işğal nəticəsində ermənilər maddi-mədəniyyət abidələrinə, mədəni irsimizə qarşı törətdikləri vandalizm siyasətini davam etdiriblər. Onların ələ keçirdikləri ərazilərdə dağıdılan və yandırılan 927 kitabxanada 4 600 000 (dörd milyon altı yüz min) kitab və misilsiz əlyazma nümunələri məhv edilib. Nadir tarixi əhəmiyyətli 40 min muzey sərvəti və eksponatı talan olunub. Eyni əqibətlə ermənilərə heç bir aidiyyəti olmayan Alban kilsələri də üzləşib, onların daxili və xarici tərtibatı, divar yazıları və ikonalar erməniləşdirilib. Alban kilsəsindəki əlyazmaların orijinallarının hamısı erməni katolikosları tərəfindən məhv edilib. Ümumən bəşər mədəniyyətinə qarşı törədilmiş sözügedən cinayətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması son dərəcə vacibdir. Düzdür, yazılı abidələrimizin itkisinin milli mədəniyyət tarixində meydana gətirdiyi boşluğun doldurulması artıq qeyri-mümkündür. Ən azından, hal-hazırda malik olduğumuz yazılı abidələrin qorunub saxlanması üçün bütün imkanlarımızdan maksimum istifadə etməliyik. Bu, repressiyaya uğramış ziyalılarımızın ruhu və məhv edilmiş əlyazma əsərlərinin acı taleyi qarşısında borcumuzdur.

Vüqar Səmədov,
f.f.d., Ail-nin müəllimi

“Xarizma” kəlməsi Maks Veber tərəfindən sosiologiyaya gətirilsə də, əslində, ondan ilk dəfə E.Torrel istifadə edib. Veber isə bunu inkişaf etdirib. Sözü mənəvi üstün varlığın vergisini bildirir. Bu baxımdan “xarizma” məfhumu sosioloji olmaqdan daha çox psixoloji mənəvi ifadə edir. Bir məşrutə, hakimiyyət və idarəetmə sistemində xüsusi əsas olması baxımından sosioloji sayılır.

Xarizma bir vəsfdir, xüsusiyyətdir və kimsənin digərlərinə təsir edə bilməsi xüsusiyyəti ifadə edir. Bu xüsusiyyətlər cəmiyyət tərəfindən qəbul edilir və xarizma sahibi şəxslər toplumun lideri olurlar. Xarizma sahibi kimsələr istəsə də, istəməsə də toplumun cazibə mərkəzində yer alır. Bunlar nə qədər reformçu, seyrbaz, vəli, nəbi, peyğəmbər və din qurucusu sifətləri ilə vəsf edilsələr də, müəyyən bir və ya bir çox nüfuz qaynağını təmsil edirlər. Bu nüfuz üstün varlığın (Allah-Taala) gücüdür. Bu səbəbdən, onlar Allahın kainatdakı təmsilçiləri (zillullah fil-ərz) olaraq qəbul edirlər. Bu ifadələrdən də anlaşıldığı kimi, xarizma din məfhumu ilə birbaşa əlaqəli ifadədir.

Xarizmanın ən səciyyəvi formada təmsilçiləri peyğəmbərlər olub. Onlar digər liderlərdən fərqli olaraq cəmiyyətin dini ehtiyacları

Xarizma nədir və Həzrət Peyğəmbərin xarizmasının bədəvilər üzərindəki təsirləri

nın artdığı dövrlərə təsadüf edirlər. Cəmiyyətin quruluşu ilə peyğəmbər arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Cəmiyyət, sanki peyğəmbəri çağırır, o da zühur edir və ya göndərilir. Bundan sonra gəliş səbəbinə uyğun olaraq vəzifələndirilir və cəmiyyəti təmsil etdiyi üstün varlığın əmr və qadağalarına uyğun olaraq nizamlaşmağa çalışır.

Eyni şəkildə bəzi şəxslər öz-özlərində xarizma olduğu düşüncəsini meydana çıxararaq, çevrələrinə kimsələri toplayır və bir dini qrup meydana gətirirlər. Saxtaları ilə həqiqiləri ayırd etmək üçün iddia etdikləri xarizmanı onlardan ayıraq yalın halda şəxsiyyətlərinə baxmaq lazımdır. Məsələn, Həzrət Məhəmmədin peyğəmbərlik vəsfini qaldırırsınız, yerdə “insanlığ abidəsi” qalar. Xarizmatik lider daşdığı missiyaya dayanaraq, itaət və tərəfdaş istəyir, bu itaət iradə və daxili nəzarətə dayanır. Əlaqə və davranışların ağıl və məntiq deyil, inanc sistemlərinə uyğun olması labüddür. Bütün iyerarxiya nizamı, sosial qrup və quruluşlar bu sistem çərçivəsində meydana gəlir. Xarizma, eyni zamanda, psixososial bir hadisədir, yalnız dini və mistik xüsusiyyət deyildir. O, xüsusilə cəmiyyətlərin xaos və böhranlı dövrlərində, ağıl və məntiqin işləmədiyi vəziyyətlərdə qurtuluş ümididir. Cəmiyyətlərin böyük adam, qurtarıcı çıxarmaq duyğusu və məntiqidir. Millətlətin qədərlerini yönləndirən xarizmatik liderlərdir.

Maks Veberin liderlik tipləri içində ən maraqlı olanı, heç şübhəsiz, xarizmatik liderlikdir. Veberə

görə “xarizma” termini özündə fəvqəladə qabiliyyətlərin varlığına inanılan və adi insanlardan seçilən, müəyyən xüsusiyyətlərə malik olan və toplumu böhran vəziyyətindən qurtaran “insanı” ifadə etmək üçün işlədilir. Qustav le Bon isə xarizmanı şəxsi nüfuzla izah edir. Ona görə bu cür nüfuza sahib olan çox az kəslər heç bir nüfuz vasitəsinə sahib olmayan kimsələrin və özünə tay olanlar da daxil olmaqla, ətrafındakı bütün insanlar üzərində, həqiqətən, bir maqnit təsiri göstərir. Belə təsir sahəsinə düşən şəxslər bir yırtıcı heyvanın rahatca parçalaya biləcəyi tərbiyəsinə bağlı olması kimi ona bağlanırlar.

Yenə Veberə görə, xarizmatik hakimiyyət hər yönü, iqtisadi quruluşu ilə də bürokratik hakimiyyətin tam ziddidir. Bürokratik hakimiyyətin nizamlı gəlirə, pul iqtisadiyyatına, ya da gəlir vergi sistemə dayanmasının əksinə olaraq, xarizma bu dünya işləri nizamı içində yer alsın da, onlardan qidalanmaz. Bu nöqtə çox yaxşı anlaşılmalıdır. Xarizma sahibi şəxs pul və maddi gəlir sahibi olmaqdan mümkün dərəcədə bilərəkdən yayınır. Əlbəttə, bu mütləq bir qayda deyil. Xarizma sahibi siyasi qəhrəmanlar qənimət və hər şeydən əvvəl də qızıl arxasınca düşürlər. Dəqiq olan bir şey var ki, o da xarizmanın ənənəvi, rəşadətli olan hər cür maddi qazancı özünə yaraşdırmamasıdır.

Ümumiyyətlə, xarizma rəşadətli olan bütün iqtisadi fəaliyyəti rədd edir. Veberə görə, xarizmatik rəhbərlər cəmiyyətin böhranlı vəziyyətlərində ortaya çıxdıqları üçün

nüfuzlarını uzun müddət davam etdirə bilməzlər. Ən mühüm xüsusiyyətləri radikal olmaları və problemləri kökündən həll etmək istəmələridir. İnsanlara günlük həyatı nizamlayan düşüncə və hərəkət qaydaları ilə üst-üstə düşməyən xüsusiyyətləri vasitəsilə hakim olurlar. Xarizma yalnız daxili iradə və nəzarəti qəbul edir. “Xarizma” termini liderin adi insanlar üzərində icra etdiyi cazibə gücünü ifadə etməkdədir. Belə bir güclü dini lider insanlar, xüsusilə də tərəfdarları nəzdində yaradıcı bir zehniyyəti hərəkətə gətirir. Beləcə, ənənəvi ictimai mühitdə dini liderin xarizmatik təsiri ən güclü inqilabçı hərəkəti meydana gətirəcək gücə sahib olar. Bu məlumatlar işığında dəyərləndirdikdə Hz. Peyğəmbər mütləq bir xarizma sahibi olan lider idi.

Həzrət Peyğəmbərin bədəvi qəbilələri İslama dəvəti Məkkə dövründə başlanmışdır. Həzrət Peyğəmbər on il boyunca insanları Məkkədə İslama çağırmış, ancaq özünə müsbət cavab verənlərin sayı çox az olmuşdur. Bir ümidlə getdiyi Taifdə isə Məkkədən daha bətor mühitlə qarşılaşmışdır. Taiflilərin İslamı qəbul etməsi bir yana, dəvətə belə təhəmmüllərinin olmadığı şahidi oldu. Bu iki mühüm şəhərdə istədiyini əldə edə bilməyən Allah Rəsulu fəaliyyətini digər ərəb qəbilələrinə yönəldərək artırdı. Düzdür, daha əvvəl də onları İslama dəvət edirdi, lakin bu dəfə daha fərqli üsul tətbiq etməyə başladı. Əvvəllər ümumi olaraq İslama çağırdığı bu şəxsləri indi tək-tək, hər bir qəbilənin rəisi ilə şəxsən görüşərək dəvət edirdi. Həzrət Peyğəmbər hər görüşdüyü qəbilə rəisinə “Məni qəbul edin və dəvətimi dəstəkləyin ki, Allahın kəlamını hər kəsə çatdıra bilim”, – deyirdi. Həzrət Peyğəmbərin fəaliyyəti müd-

dətində müşriklər də boş durmurdular. Xüsusilə də Əbu Ləhəb və Əbu Cəhl işlərini-güclərini tamamilə bir kənara buraxıb, İslamın yeni qəbilələrə təbliğini əngəlləmək üçün çalışırdılar. Bəzən Əbu Ləhəb Həzrət Peyğəmbəri addım-addım izləyir, girdiyi hər çadıra onun arxasınca daxil olur və əleyhinə danışdı. Bunun çox mənfi nəticələri olurdu. Həzrət Peyğəmbərin dəvətini qəbul etmək istəyənlər və ya bu barədə düşünmək istəyənlər, onun əmisi tərəfindən yalançı adlandırılmasından təsirlənir və “Qardaşoglunu, əlbəttə, bizdən daha yaxşı tanıyır” deyərək, aldanırdılar. Allah Rəsulunun Ərəbistanın, demək olar ki, bütün güclü qəbilələri ilə görüşdüyü qeyd olunur. Bunlardan bəzilərinin adlarını aşağıda veririk:

1. Kində. Ərəbistanın ən güclü qəbilələrindən olub, Hədrəməvt-dən Yəməinə qədər olan əraziyə hakim idi.

2. Kəlb. Bu qəbilə Quzaənin bir qolu idi və Dumətül-Cəndəldən Təbuka qədər olan ərazilərə hakim idi.

3. Bəni-Bəkr b. Vail. Ərəbistanın döyüşçü qəbiləsi olub, Orta Ərəbistandan şərqi sahillərinə qədər uzanan hakimiyyət sahəsi var idi.

4. Bəni-əl-Bəkkə. Məkkə və İraq yolu boyunca güclü olan bir qəbilədir.

5. Bəni-Amir b. Sasa. Həvazinin bir qolu olub, Nəcəddə yerləşirdi. Qəbilənin bəzi mənsubları yayı Taifdə, qışı Nəcəddə keçirərdilər.

Adıçəkilən qəbilələrin xaricində bir çox qəbilə də bu dövrdə İslamın təbliğinə müxatəb olub. Sələbə b. Uqabə, Bəni-Süleym, Bəni-əl-Haris b. Kəb, Bəni-Şeyban b. Sələbə və Fəzarə qəbilələri bunlardan bəziləridir. Allah elçisi qəbilələrlə görüşmələrin hər birindən fərqli reaksiya almışdır. Bəzi-

ləri Həzrət Peyğəmbərin dəvətini kübar şəkildə qəbul etməyərək, bəziləri çox kobud rəftar göstərərək, bəziləri isə nəbəvi dəvətə heç əhəmiyyət verməyib. Çox böyük qisminin ortaq qənaəti “Bir insanı mənsub olduğu qəbilə və toplumu daha yaxşı tanıyır. Şəxsən öz məmləkətində fəsad və xaos çıxaran və qəbiləsi tərəfindən qəbul edilməyən biri bizə nə verə belər ki?!” şəklində idi. Bu, həmçinin Qüreyş müşriklərinin Ərəbistan yarımadasındakı qəbilələr üzərində qatı əks-təbliğatının təsirinin nə qədər güclü olduğunu göstərirdi.

Həzrət Peyğəmbərin qəbilələrlə etdiyi görüşmələrdən bəziləri maraqlı dialoqlara səhnə olurdu. Bunlardan biri Bəni-Amir b. Sasa qəbiləsi ilə olan görüşməsidir. Rəsulullah onlara dəvətini ifadə edəndə Amir b. Sasaya mənsub Beyharə b. Firas cavabında dedi: “Vallahı, Qüreyşin bu gəncini yanına alsam, bütün Ərəbistanı ələ keçirə bilərəm”. Daha sonra Rəsulullahla dönərək, “Deyək ki, sizin işinizə ortaq olduq və Allah da sizi rəqiblərinizə qalib etdi. Bu vəziyyətdə siyasi hakimiyyət bizim olacaqmı?” – deyərək soruşdu. Həzrət Peyğəmbər “Bu iş Allahın əlindədir. O, kimə istəsə, hakimiyyəti verər”, – buyurdu. Bunun üzərinə Beyharə b. Firas qəzəblənərək belə dedi: “İşə bir bax! Biz qırtlağımızı sən dəvətinin uğrunda ərəblərə təslim edəcəyik, amma Allah sizi qalib gətirəndən sonra hakimiyyəti bizə yox, başqalarına verəcəksiniz. Gedin, biz belə bir şey istəmirik”.

Bu qəbilələr, ümumiyyətlə, islamıyyətə hakimiyyət və güc mərkəzi olaraq baxır, gəlir və mənfəət payğını ön planda tuturdular. Qəbilələrdən istədiyi cavabları ala bilməyən Həzrət Peyğəmbər Əqabə beyətləri ilə Mədinəyə

yönəldi. Allah Rəsulu, ilk növbədə, Mədinədə “müahxət” adı ilə qardaşlaşdırma həyata keçirərək, dövlətini daşıya biləcək nümunəvi bir cəmiyyət inşa etdi. Beləliklə, ənsar ilə mühacirlər arasında ortaq bir kimlik meydana gətirilərək zehniyyət birliyi təmin edildi. Eyni zamanda, bu yeni toplum daxilə və xaricə düşməyə qarşı birləşmiş və qarışmış bir cəmiyyət idi. Digər tərəfdən, Həzrət Peyğəmbər Ərəbistan yarımadasında yerləşən qəbilələrlə müxtəlif səbəblərdən görüşdüyü bədvilələrlə yaxından maraqlanırdı, oturaq həyat tərzindəki toplumla inteqrasiyada çətinlik çəkən və özünəməxsus vərdisləri, adətləri olan bu insanların müxtəlif problemlərini həll edərək onların cəmiyyətə inteqrasiyası üçün maksimum səy göstərirdi.

Allah Rəsulunun bədvilələrlə olan münasibətlərində fərqli metodlardan istifadə etdiyi görünür. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Həzrət Peyğəmbər necə ki, şəhərlilərdən müxtəlif insanlarla müxatəb olmuşdursa, bədvilələrlə əlaqələrində də müxtəlif insan qrupları ilə qarşılaşmışdır. Bədvilələrin hamısını eyni tip insan sayaraq bir

kateqoriyada qiymətləndirmək doğru olmaz. Məşhur ərəb mütəfəkkiri Cabiri “ərəb ağı”nın üç əsas məfhumla hərəkətə keçdiyini, bunların qəbilə, qənimət və əqidə olduğunu qeyd edir. Cabiriyə görə, bu məfhumlar, eyni zamanda, “ərəb siyasi ağı”nın da təyinedici faktorlarıdır.

Buna görə, Həzrət Peyğəmbərin bədvilələrlə olan əlaqələrində bu üç məfhumun diqqətə alınması lazımdır. Allah Rəsulunun bədvilələrlə olan dialoqlarında Üeynə b. Hisn kimi həm “qəbilə”, həm də “qənimət” zehniyyəti ilə hərəkət edənlər olduğu kimi, Zeydul-Xeyir, Zül-Bicadeyn, Sümamə b. Üsal, Adi b. Hatəm kimi səmimi inanc sahibləri də var idi. Allah Rəsulunun Məkkə fəth edilmədən bədvilələrin İslam diyarına hicrət etmələrini istədiyi görünür. Belə ki, bu şərt bəzi hadisələrə baxıldıqda ortaya çıxır. Necə ki, bir bədvə Mədinəyə gələrək, Həzrət Peyğəmbərə şəhərdə qalacağına dair beyət etmiş, daha sonra qızıdırma xəstəliyinə tutulmuşdu. O, Allah Rəsulunun yanına gələrək gedə bilməsi üçün beyətini ləğv etməsini istədi. Həzrət Peyğəmbər buna izin vermədi. Bədvə qulaq

asmadı və çıxıb getdi. Bunu gören Peyğəmbər “Mədinə dəmirçinin körüyü kimidir. Yaxşısını tutar, pisini çölə atar”, – buyurdu.

Həzrət Peyğəmbər bədvilələrin fərqli mövzulardakı suallarına cavab verərək, cəmiyyətə və şəxsinə qarşı göstərilən kobudluqları xoş qarşılayıb, onlara bol-bol hədiyyələr verib. Bədvilələrin qəbilə başçıları ilə xüsusi olaraq maraqlanıb, onların qızları ilə siyasi evliliklər həyata keçirib, göndərdiyi valilərə onların yerli qəbilə rəislərinin qızları ilə evlənmələrini tövsiyə edib. Bədvə qəbilələr Ərəbistan yarımadasında Məkkənin fəthinə qədər Qüreyşin üstünlüyünü qəbul edirdi. Məkkənin, Kəbənin ərəblərin nəzdində xüsusi bir yeri var idi. Qəbilələrin toplu olaraq islamıyyəti qəbul etmələri Məkkənin fəthi ilə başladı. Bu arada zəhmət-siz hər şeyi qənimət olaraq gören bədvilər bir neçə dəfə Mədinəni yağmalamaq məqsədilə hücumlar təşkil etdilər. Peyğəmbər lazım olanda onların yağma təşəbbüslərinə “Dışını göstər, hər kəs səndən çəkinsin” məsələsindən hərəkət edərək gücünü göstərərək, silahlı dəstələr göndərərək, dövlət məktubları yollayıb. Eyni zamanda, Peyğəmbərin şəxsiyyəti, xarakteri və xarizmatik liderliyinin də bədvilər üzərində böyük təsiri olmuşdur. Necə ki, Həzrət Peyğəmbəri Minada gören bədvilər “Bu, mübarək bir üzdür”, – deyərək təsirləndiklərini dilə gətirmişlər. Bədvilər axtardıqları cəmərdlik, ağırbaşlılıq, cəsarət, şücaət, uzaqgörənlik, helm kimi xüsusiyyətləri, hər kəsə sahib çıxmaq, öz səviyyəsinə görə xitab etmək kimi səhra məziyyətlərini Peyğəmbərdə müşahidə edəndə onu qəbul etməkdə çətinlik çəkmədilər. Həmçinin Quranın bəlağətli üslubu da onlara böyük təsir etmişdir.

Aişə Baxşiyeva,
Ailənin əməkdaşı

Otuz ilə yaxın müddət ərzində əsarət altında qalan Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağımızın gözü illərdir, yollarda qalmışdı. Düşmən işğalı altında olmuş Azərbaycan ərazilərində bütün mədəni və tarixi irsimiz məhv edilmişdir. Erməni vandalizmi nəticəsində xarabalıqlara çevrilən rayon və kəndlərimizin öz xilaskarlarına ehtiyacı var idi, onlara yenidən həyat bəxş edəcək, abadlaşdıracaq xilaskarlarına. Bu illər ərzində öz doğma yurdlarından zorla qovulmuş dinc sakinlər həsrətlə el-obalarına qayıdacaqları günləri gözləyirdilər. Atasını, anasını, doğmalarını itirənlər, mal-mülklərini qoyub çıxmağa məcbur edilənlər, uşaqikən ayaqyalın öz torpaqlarından çıxarılanlar illərdir, qisas hissi ilə yaşayırdılar. Həmin gün 27 sentyabr 2020-ci il tarixində Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra yaradılmış təmas xəttində ermənilərin təxribatı və buna cavab olaraq, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin əks-hücumu nəticəsində Qarabağ bölgəsində döyüşlərin başlaması ilə gəlib çatdı. Zəfər tariximizin yazıldığı döyüşlərdə verdikimiz şəhidlərin qanı ilə ıslanmış torpaqlarımızın geri qaytarılması prosesini Azərbaycanın yenilməz Müzəffər Ordusu 44 gün ərzində uğurlu hərbi əməliyyatlarla başa vurdu.

QARABAĞ

Azərbaycanın tərkib hissəsidir!

*Ayağa dur, Azərbaycan!
Səninləyəm.
Səndən qeyri biz hər şeyi
Bölä billik
Səndən qeyri biz hamımız
Ölä billik.*

*Ayağa dur, Azərbaycan!
Bunu bizə zaman deyir,
Məzarından baş qaldıran
Baban deyir.*

Məmməd Araz

İşğal olunmuş ərazilərimizdə daşı-daş üstündə qoymayan düşmən maddi-mənəvi abidələrimizə qarşı qəddarcasına yanaşmışdır. Əzəli Azərbaycan topraqlarında xalqımızın milli-mədəni irsi, mədəni abidələri, məscidlər və ibadət evləri dağıdılmış, talan edilmiş, hətta qəbir daşları belə yerindən çıxarılmışdır. Bu vandalizmi sübut edən fotogörüntülərə görə erməni faşistləri mütləq ədalət qarşısında bir gün cavab verməli olacaqlar. Bir xalqın varlığını, tarixini, yaşını göstərən, sübut edən qədim tikililəri məhv etmək əsl cinayət əməlidir. Məğlubiyyətlə barışmayan erməni xalqı Kəlbəcərdə meşələri yandıraraq, su hövzələrinə zərər verməklə ekoloji fəlakət yaratmağa cəhd etmişlər. Ağdamda da ermənilər özləri ilə götürə bilmədikləri hər şeyi, hətta yaşadıqları evləri yandırmışlar. Azərbaycan əsilli fransız fotoqrafı Rza Dıqqəti öz təəssüratlarında yazırdı: "Ağdam rayonunun Qiyaslı kəndində XVIII əsrə aid məscid işğalın davam etdiyi üç onillik ərzində inəkləri saxlamaq üçün istifadə olunub. İşğalçılar rayonu tərk etməmişdən əvvəl bacardıqlarını özləri ilə aparıb, məscidi isə yandırdılar". Həmçinin, erməni işğalı nəticəsində Füzuli rayonunun Qoçəhmədli kəndindəki XVIII əsrə aid məscid də məhv edilib və hə-

mişəki kimi, heyvanlar üçün istifadə edilmişdir. Yaşadıqları evləri tərk etmək üçün onlara verilən zaman ərzində ermənilər yenə öz çirkin əməllərini törətməyə imkan tapmışdılar. Bu, bir daha sübut edir ki, erməni vandalizmi və barbarlığı sərhəd tanımır.

Azərbaycan Ordusunun möhtəşəm qələbəsi ilə, öz qəhrəmanlıqları ilə tarix yazan igidlərimizin əməyi, zəhməti, qorxmazlığı, şücaəti ilə, canı və qanları bahasına düşməndən geri alınan bütün ərazilərimizdə həyat yenidən canlanacaq. Məcburi köçkünlər illərdir həsrətində olduqları öz doğma yurdlarına qayıdacaqlar. Qarabağımızın gözbəbəyi olan Şuşa şəhəri ərazisində yerləşən məşhur bulaqlardan və tarixi yerlərdən biri olan İsa bulağına istirahət etmək üçün yollanacaq şəhər sakinləri və qonaqlar ayrı-ayrı musiqiçiləri, çalğıçı dəstələri istirahət edənləri əyləndirəcək. Dağlardan xanəndələrin səsi ucalacaq yenə. Yaşıllıqlar arasından süzülərək axan, el arasında suyun yaratdığı nadir səse görə "Şır-şır" adı ilə tanınan Çətir şalaləsi ecazkar təbiətə malik olan Şuşamızı yenidən gözəlləşdirəcək. Münbit təbiətli Şuşada bitən xarıbülbul yenidən çiçək açmağa başlayacaq. Şuşanın yüksək hissəsində yerləşən Cıdır düzündə ənənəvi olaraq hər il keçirilən Xarı-

bülbül mahnı festivalı yenidən təşkil olunacaq. Bütün bunlar II Qarabağ müharibəsində qazandığımız şanlı zəfər sayəsində gerçəkləşəcək.

Yaddaşlara “44 günlük Vətən müharibəsi” kimi həkk olunan II Qarabağ müharibəsinin iştirakçıları Azərbaycanın hərbi tarixində qəhrəmanlıq dastanı yaratmış oldular. Ara vermədən, yorulmadan, dayanmadan hər bir tapşırığı, hərbi əməliyyatları anında yerinə yetirməyə çalışan Müzəffər Ordumuzun şücaəti və Ali Baş Komandanlığın əzmi sayəsində bu müharibədə qalib tərəf biz olduq. Bəzən qarış-qarış irəlilədi cəsur əsgərlərimiz, bəzən təpələri-dərələri çətinliklə, ac-susuz aşaraq, uca qayalıqlara, dağlara dırnaqları ilə dırmaşaraq azad etdilər Vətənin illəridir, gözü yolda qalan əzəli torpaqlarını. Bu qalibiyyətimizin bizə gətirdiyi sevinc, qürur və fərəh hissini hələ uzun zaman qəlblərimizdə daşıyacağıq. Əzəli Azərbaycan torpağı olan Qarabağımızı mənfur düşməndən azad etmək elə də asan başa gəlmədi. Bu yolda bir an belə düşünmədən canını fəda edən 3 minə yaxın şəhid verdi ölkəmiz. O şəhidlər ki, heç bir zaman unudulmayacaq, yaddaşlardan silinməyəcək. Vətənin azad və əmin-amanlıq içində yaşaması üçün can verən şəhidlərimizin xatirəsi əbədi olaraq yaşadılacaq. Ən ali məqama yüksələn cənnətqoxulu şəhidlərimizin qanı, Vətən yolunda sağlamlıqlarını itirən qazilərimizin canı, döyüşdən sağ-salamat qayıdan döyüşçülərimizin mübarizə əzmi ilə geri alınan torpaqlarda hər zaman üçrəngli bayrağımız dalğalanacaq.

Ermənilərin qorxulu yuxusuna çevrilən döyüşçülərimiz illərdir, şəhid verən ölkənin qisasını almış oldu. Şəhidlərimizin qanını yerdə qoymayacağına and içən və özləri

də şəhadətə yüksələn Vətən oğulları bütün dünyaya səs saldı öz qəhrəmanlıqları ilə. Gözlərində qorxu olmayan döyüşçülərimizin yalnız bir məqsədi və məramı var idi. İşğal altında qalmış torpaqlarımızı azad etmək! Qarabağımızı geri qaytarmaq!

İyulun 12-si günorta saatlarından başlayaraq, erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycan Dövlət Sərhəd Xidmətinin Tovuz rayonunda yerləşən mövqelərini artilleriya qurğularından atəşə tutması ilə başlayan və 16 iyula kimi davam edən döyüşlər II Qarabağ müharibəsini qaçılmaz etdi. Tovuz döyüşlərində iyulun 14-ü səhər saatlarında general-mayor Polad Həşimovun ön xətdə şəhadətə yüksəlməsi xəbəri xalqın mübarizə əzmini və qisas hissini yenidən dirçəltmiş oldu. Həmin döyüşlərdə Azərbaycan İlqar Mirzəyev kimi polkovnikini, zabitlərini, əsgərlərini də itirmiş oldu. Səngər generalı olan Polad Həşimov və digər bütün şəhidlərimizin qanının qisasını almağı özlərinə borc bilən II Qarabağ müharibəsinin iştirakçıları bu yolda sona qədər mübarizə apardılar.

Azərbaycan - erməni generallarını boğaraq öldürən, Polad Həşi-

movun qisasını alan Dövlətzadə Cəbrayıl kimi mərd, qorxmaz, haqsızlığa təhamül etməyən oğulların yaşadığı bir diyardır. 44 günlük Vətən müharibəsinin ilk şəhidlərindən idi Cəbrayıl. Hər kəsin qəlbində özünə yer edən Cəbrayıl 19 illik ömrünə böyük bir dastan yerləşdirib əbədiliyə ucaldı. İkinci Fəxri Xiyabanda general Polad Həşimovun yanında dəfn olunub şəhidimiz. Hər kəs kimi onun da arzuları, xəyalları var idi həyatda. Həqiqi hərbi xidməti başa vurduqdan sonra Vətənə, torpağa olan sevgisi onda hərbi sahəsində qalmaq arzusu yaradır. Öz şəhadəti ilə Cəbrayıl, nəinki anasının, yaxınlarının, onu sevən, tanıyan, tanımayan hər kəsin qəlbinə yaralamış oldu. Bütün şəhidlərimiz kimi indi onun da yeri gözəldir, işıqlıdır, nurludur, rahatdır. Torpaqlarımızın azadlığı uğrunda öz canını heçə sayaraq Vətənin müdafiəsinə qalxan, şəhadətə yüksələn hərbi qulluqçularımızın dəyəri eyndir bizlər üçün. Vətənə, torpağa, üçrəngli bayrağa olan sevgi və sədaqətlərini sübut etmiş oldular müharibənin bütün iştirakçıları. Kifayət qədər güclü Ordumuz olsa da, Azərbaycanın hər tərəfindən könüllü olaraq döyüşlərə qatılan və

bu yolda sona kimi mübarizə aparan Vətən oğulları oldu II Qarabağ müharibəsində. Öz səsi ilə hər kəsin qəlbində yer tutan Xudayar Yusifzadə kimi, yaralı dostunu xilas edən zaman şəhid olan Səxavət Abbassov kimi, döyüş yoldaşlarını mühasirədən xilas edib özü şəhid olan baş leytenant Anar Məmmədov kimi, Vətən bizi çağırır deyərək müharibəyə yollanan şəhid Məmmədzadə İman və Bəhram qardaşları kimi, Muxtar Qasımlı kimi, Elvin Abdurrahmanov kimi, Nurlan Hüseynov kimi və daha yüzlərlə qəhrəman oğulların adlarını sadalamaq olar bu siyahıda. Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin. Onlar heç bir zaman unudulmayacaqlar.

Öz doğma torpaqları uğrunda haqq savaşını edərək şəhidlik məqamına yüksələn hər bir Vətən övladı bizim üçün əziz, doğmadır. Onların üzərimizdəki haqqı danılmazdır. Vətəni canlarından əziz tutanlar heç vaxt unudulmayacaq. Şəhadətləri ilə bizlərə bütöv Azərbaycan bəxş edən Vətən oğulları

daim qəlbimizdə yaşayacaqlar. Düşmənin qarşısında inamla dayanıb, Vətənimizi, torpaqlarımızı qoruyarkən şəhid olan oğulların yazdığı qəhrəmanlıq tarixi Azərbaycan gəncliyi üçün hər zaman örnək olacaqdır.

İslam dinində də şəhidlik məqamı hər zaman uca tutulur. Dinimizdə peyğəmbərlikdən sonra şəhidlik ən yüksək mərtəbə hesab edilir. Şəhidlərin bütün günah və qüsurları Allah tərəfindən bağışlanılır. Hər kəsə şəhidlik məqamı nəsisb olmur. Allah yolunda canını fəda edən kəslər-müsəlmanlar şəhid sayılır. Şəhidlik haqqında hədislərin, Qurani-Kərimdə ayələrin olması buna əyani sübutdur. Mənbələrdə qeyd edilən məlumatlara əsasən “Şəhid” sözü Qurani-Kərimdə 50 yerdə keçir.

Hədislərin birində - “Cənnətə daxil olan heç kəs, hətta bütün dünyanın nemətləri ona verilsə belə, cənnətdən çıxıb bir daha bu dünyaya qayıtmaq istəməz. Yalnız şəhid Allahdan o qədər mükafat görür ki, (bunların əvəzini vermək

üçün) 10 dəfə dünyaya qayıdıb öldürülməyi arzu edər”- deyilir.

“Allah yolunda öldürülənlərə (şəhid olanlara) “ölü” deməyin. Əksinə, onlar (Allah dərgahında) diridirlər, lakin siz bunu dərk etmirsiniz” (“Bəqərə” surəsi, 154). **“Allah yolunda öldürülənləri (şəhid olanları) heç də ölü zənn etmə! Əsl həqiqətdə onlar diridir. Onlara Rəbbi yanında ruzi (cənnət ruzisi) əta olunur”** (“Ali-İmran” surəsi, 169).

Yenilməz Ordumuzun qazandığı möhtəşəm qələbə ilə Azərbaycan xəritəsi yenidən öz rənginə qayıtdı. Noyabrın 10-da 44 gün gecəgündüz davam edən müharibənin bitməsinin elan edilməsindən sonra ölkə prezidenti Ali Baş Komandan İlham Əliyev xalqa müraciət edərək - “Biz qalib gəldik. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü danışıqların mövzusu deyil və heç vaxt olmayacaq. Azərbaycan bu mövqedən bir addım belə geri çəkilməyəcək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü məsələsində heç bir güzəşt olmayacaqdır”, - dedi.

Fəridə Hüseynova,
Ali-nin məzunu

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə mən və yaşıdlarım hələ dünyaya göz açmamışdıq, bugünkü cavan nəslin nümayəndələri isə hələ körpə idilər. Azərbaycan bu müdhiş gecədə elə dəhşətli anlar yaşayıb ki, bunlar tariximizin ən qanlı səhifəsidir. Həmin acıları əyani görməsək də, böyüklərimizdən, valideynlərimizdən eşidib təsirlənmişik; sanki o ağır günlərin canlı şahidləri olmuşuq, vəhşilikləri, vandalizmi görərək yanıb-yasamışıq. Nə biz, nə də bizdən sonra gələn nəsillər bu faciəni unudacaq. Xocalı faciəsi yaddaşlarda qanla yazılmış bir səhifə kimi qalacaq...

Həmin gecə gözü qızmış ermənilər Xocalını qan dənizinə çevirdilər. Ömrüboyu süfrəmizin yuxarı başında oturan, bizimlə çörəyə birlikdə əl uzadan namərd qonşularımıza heç zaman pis olmamışdıq. Yaşamaqları üçün torpaq verdik, ocaqlarını yandırdıq; yataqları olmadı, yataq verdik... Dolma, paxlava dadızdırdıq onlara; muğam, musiqi qandırdıq...

Xalqımız tarixboyu mehriban, saf, təmizqəlblı, səbirli, qonaqpərvər olub. Biz nə tarixən, nə də indi əmanətə xəyanət etmişik. Ümid yeri bilib, bizə sığınanlara, bizdən yardım istəyənlərə kömək əli uzatmışıq.

Çox təəssüf ki, tarixboyu öz yurhumuzdan qovulan, kürəyimizdən

Xocalım, qan yaddaşım, səni unutmayacaq bu xalq...

bıçaqlanan bizlər olduq. İllər keçdi, bir də gördük, musiqimizi də, mətbəximizi də, milli adət və ənənələrimizi də öz adlarına çıxarıblar. Axı haradan oldu Qarabağ torpaqları, “Xarı bülbül”, “Sarı gəlin”, tar, saz sizinki?! Haradan oldu yarpaqdolması, paxlava, düş-bərə, qutab sizinki?!

Qarabağ tarixboyu Azərbaycan torpağı olub. Səfası, təbiəti turizmə yararlıdır, respublikamızın dilbər guşələrindən sayılır. Uca Allah bu bərəkətli torpaqlardan öz nemətini əsirgəməyib. Yağı düşmənin bu torpaqlara olan mənfur niyyəti, ərəzilərimizi özününkü kimi bütün dünyaya təqdim etməsi buna əyani sübutdur.

Ərazisi o qədər də böyük olmayan Xocalı Ağdamla Şuşa arasında yerləşir. Əsgəranla Xankəndi arasında mühüm bölgələrdən biri sayılır. Əhalisi 7000 nəfər idi, Qarabağ silsiləsində yerləşir. Mülayim-isti iqlimə malikdir. Əsasən dağlıq ərazidir. Ən hündür yüksəklikləri isə Qızqala ilə Qırıxqızdır. Badarayla Qarqar əsas çaylarıdır. Digər bölgələrimizdə olduğu kimi, buranın da özünəməxsus nemətləri vardır. Ərazisinin 40%-ə qədəri cökə, qarağac, fıstıq, ağcaqayın və s. ağaclarından ibarətdir. Bakı ilə olan məsafə 375 kilometrdir. Bir şəhəri, 1 qəsəbəsi (Əsgəran), 50 kəndi vardır. Əhalisinin əsas məşğuliyyəti heyvandarlıq, əkinçilik, arıçılıq və üzümçülük olub.

Ermənilərin Xocalını əsas hədəf kimi götürmələri və buraya hücu-

munu şəhərin coğrafi mövqeyi şərtləndirirdi. Xocalı tarixən əhəlinin məskunlaşdığı yerlərdən biri olub. Burada e.ə. XIV-VII əsrlərə aid olan Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə məxsus abidələr, son Bürünc və ilkin Dəmir dövrlərinə məxsus edilən dəfn abidələri olan daş qutular, nekropallar, kurqanlar aşkar edilib, memarlıq abidələri olan dairəvi qəbir və mavzoley vardır. Burada qazıntılar zamanı müxtəlif dövrlərə aid olan daş, sümük, bəzək əşyaları, bürünc və gildən ev əşyaları aşkar edilib. Tapılmış muncuq dənəsində Assur şahı Adadnerarının adı yazılıb.

Ermənilər özləri etiraf ediblər ki, erməni silahlı dəstəsinin ilk önəmli vəzifəsi Xocalı plasdarmının məhv edilməsi və bu məntəqədən keçən Əsgəran-Xankəndi yolunun boşaldılması, azərbaycanlıların nəzarətində olan hava limanının ələ keçirilməsi idi.

Xocalı 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-dan isə avtomobil əlaqəsi kəsildi və yalnız yeganə nəqliyyat vasitəsi kimi vertolyot qaldı. Sonuncu vertolyot yanvar ayının 28-də gəlib. Şuşanın səmasında mülki vertolyotun vurulması və 40 nəfər sərnəşinin həlakından sonra yeganə əlaqə vasitəsi də kəsildi. Yanvarın 2-dən elektrik verilməsi dayandırıldı. Şəhər yalnız əhalisinin qəhrəmancasına müdafiəsi və cəsurluğu sayəsində yaşayır və müdafiə edilirdi. Bu missiyanı atıcı silahlarla silahlanmış yerli özünümüda-

fiə dəstəsi, milislə Milli Ordunun döyüşçüləri həyata keçirirdilər.

Fevralın ikinci yarısından etibarən, Xocalıni erməni silahlı dəstələri mühasirəyə aldı. Şəhər ağır texnikalarla ağır topların hücumuna məruz qaldı.

Xocalıya hücum fevralın 25-dən 26-na keçən gecə 366-cı motoatıcı alayın hərbi texnikasının döyüş mövqelərinə çıxması ilə başladı. Toplar, tanklar, “Alazan” tipli zənit qurğularının atəşi ilə şəhər iki saat atəşə məruz qaldı. Üç istiqamətdən hücum edildiyi üçün əhali Əsgəran istiqamətində qaçmağa məcbur oldu. Sonra isə Naxçıvanı kəndi yaxınlığında ermənilər yolu kəsərək, dinc əhalini güllə atəşinə tutdular. O qarlı, şaxtalı havada zəifləmiş insanlar taqətdən düşüb və çox hissəsi məhz buna görə Əsgəran-Naxçıvanı düzündə erməni silahlı dəstələrinin əlinə keçərək, qəddarcasına qətlə yetirildilər. Bu dəhşətli faciədə igid oğullarımız erməni dığalarının qəbirləri üstündə qurban adı ilə qətlə yetirildilər, qız-gəlinlərimiz əsir alındılar. Həmvətənlərimizə qəlbəgöynədən, dodaqucuqlardan işgəncələr verildi. Şəhərə hücum

çəkən erməni faşistləri evləri, ictimai-iaşə obyektlərini, Xocalı aeroportunu dağıtdılar. Nankor və vicdansız düşmən həmin gün heç kimə rəhm etmədi. Nə qocaya, nə uşağa, nə cavana, nə qadına məhəl qoymadı. Əksər evləri, həmçinin bəzi soydaşlarımızı da ailəliklə od vurub yandırdılar. Şahidlərdən biri deyirmiş ki, neçə illər keçsə belə, o insan cəsədlərinin yanmış qoxusunu unuda bilmir. Erməni gülləsindən qurtulan bir sıra dinc sakinlərin çoxu ayağıyalın, başıaçıq halda meşələrə və dağlara qaçsalar da, bəzisi yolda soyuqdan dondu, əksəriyyəti də qar uçqununa düşdü. Həmin qanlı gecədə hara gedəcəyini, kimdən yardım istəyəcəyini bilməyən və qanmayan uşaqların doğmalarının meyitləri arasında çəşbaş halda vurnuxmaları, ətrafda heç nədən xəbərsiz körpələrin analarının qucağında donaraq buz heykələ dönmələri, cansızbədənli ananın nələc vəziyyətdə balasını sinəsinə sıxaraq bağrına basmasını təsəvvür etmək tükürpədicə deyilmi?!

Həmin gecə 800-dən artıq sakinin həyatına son qoyuldu. 1277 nəfər əsir götürüldü və 6 ailə tama-

milə məhv edildi. Yüzlərlə soydaşımız yaralandı.

Ermənilərin Xocalıda törətdikləri bu vəhşilik heç nə ilə müqayisə edilə bilməz. Onların bu bədnam hərəkətləri tarixdən tanıdığımız ən qəddar və zalım hökmdarları belə geridə qoydu. Bu kimi vəhşiliklər həmişə, hər yerdə özlərini “məzlum, yazıq, türklərin təqiblərinə və soyqırımına məruz qalan xalq” kimi təqdim edən ermənilərin xislətini, məkrli niyyətlərini və iç üzünü açıb bütün dünyaya göstərdi.

Ümumiyyətlə, ermənilərin bizə qarşı bu kimi bəd əməllər törətməsi tarixdə ilk dəfə deyildi. Ötən əsrin 1918-1920, 1937-1940, 1948-1953-ci illərində Bakıda, Zəngəzurda və Şamaxıda törətdikləri kütləvi şəkildə gerçəkləşdirdikləri qırğınlar buna nümunədir.

Xocalı faciəsi millətimizin yad-daşında qanlı bir səhifə oldu. Şükürlər olsun Allaha, Ali Baş Komandanımız cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə müzəffər Azərbaycan Ordusu torpaqlarımızı azad etdi, düşməndən qisas alındı.

Bəzi problemlərin həlli üçün zamanə ehtiyac var...

Əhməd Niyazov,
f.f.d., Ail-nin
kafedra müdiri

Ramazan ayı möminlərin həyatında mövsümü ifadə edən fəzilətli bir zaman kəsiyinin adıdır. Bu fəsildə ildə bir dəfə həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən saymaq-la bitməyən gözəlliklər bayram havasında təzahür edir. İradələrin mərhəmətlə yoğrulduğu bu ay gəlməzdən əvvəl müsəlmanlar hazırlıq işləri görür, ibadətlə onu qarşılama niyyəti ilə müxtəlif rituallar həyata keçirir. Bir ənənə halında hazırlıq işləri Ramazan ab-havasında keçir.

Məlumdur ki, İslamda ibadətlər qəməri təqvimə ilə müəyyənləşdirilir. Ramazan ayından əvvəl rəcəb və şaban ayları gəlir. Məhz bu iki ay möminlərin nəzərində ramazana hazırlıqdır. Həzrət Peyğəmbər əleyhissalam rəcəb ayı gələndə belə dua edirdi: “Allahım, rəcəb və şabanı bizə mübarək qıl, bizi ramazana qovuşdur” (İbn Hənbəl, Müsnəd, 1/259). Bu hədisin təzahürləri əsasında orucluğu ayı ərəfəsində möminlərin mənəvi aləmində ramazana qovuşmanın həyəcanı həddini aşır. Bu baxımdan, həm rəcəb ayı, həm də ramazan ayı saleh əməllərin minqat meyvə verdiyi münbit mövsümə çevrilir.

Hicri-qəməri təqviminin rəcəb, şaban və ramazan ayları olan

Ramazan ayı ərəfəsində

yeddi, səkkiz və doqquzuncu aylarına xalq arasında “üç aylar” deyilir. Bu aylar, adətən, orucluğu aylarını xatırlatsa da, içində mübarək gün və gecələr sayılan bir sıra mənəviyyatla əlaqədar əlamətdar günlərin olduğu aylardır. “Üç aylar” məfhumu ilə təşəkkül tapmış bu ayların tarixi seyrini aşağıdakı kimi göstərmək olar.

Uca Allah “Tövbə” surəsinin 36-cı ayəsində belə buyurur: “Həqiqətən, Allah yanında ayların sayı göyləri və yeri yaratdığı gündən bəri Allahın Kitabında on ikidir. Onların dördü (rəcəb, zülqədə, zülhiccə və məhərrəm) haram aylardır. Bu, doğru dindir (İbrahim və İsmayılın gətirdikləri dinin doğru hesabı və hökmüdür). Ona görə də həmin aylarda özünü zülm etməyin”.

Təfsir alimlərinə görə, aylar içində bu dörd ayın haram-müqəddəs olması İbrahim və İsmayıl əleyhissalamın dinindən qalıb. Cahiliyyə dövründə bu aylar müqəddəs hesab olunurdu. Ona görə də bu aylar gələndə qan tökülməz, qılınc qınına qoyulardı (Kəşşaf, II/261.) Bu, hənif dinindən bu vaxta qədər davam etmiş təmayüldür. Belə ki, müəyyən ayların digərləri arasında daha əhəmiyyət kəsb etməsi, hətta “Biz onu mübarək bir gecədə nazil etdik” (“Duxan”, 44/3) ayəsində günün belə mübarək və müqəddəsliyi ilə seçildiyinin şahidi olur. İstər Qədr gecəsində olsun, istərsə Bərat gecəsində nazil olmuş olsun, deməli, Müqəddəs Quran bu mövsümdə dünya səmasına endirildi.

Həmçinin dinin dirəyi olan namazın da bu aylarda ümmətə fərz qilındığı qeyd edilir.

Ayənənin “Həmin aylarda özünü zülm etməyin” ifadəsi haqqında alimlər belə deyiblər: “Zülm etmək, əslində, həmişə haram olan bir qadağa olsa da, bu aylara hörmət üçün daha diqqətli olmaq və daha çox təzim göstərərək zülmədən çəkinmək lazımdır” (Əbu Həyyan, Bəhrul-Muhit, V/415). Elə isə haram aylarda saleh əməl işləmənin savabı digər aylara görə daha böyükdür. Digər zamanlarda zülm etmək böyük günah idisə, bu aylarda zülm etməyin günahı daha böyükdür (Təbəri, Cameul-Bəyan, VI/366). Necə ki Qurani-Kərimdə “(Ya Rəsulum!) Haram olan ayda döyüş haqqında səndən soruşanlara söylə: “O ayda döyüşmək böyük günahdır” (“Bəqərə”, 2/217), - buyuraraq bu aya qarşı hörmətsizlik edilməməsi tələb edilib (“Maidə”, 5/2), Kəbə kimi bu aya hörmətamiz yanaşmanın insanların yaxşılığı üçün bir səbəb qilındığı (“Maidə”, 5/97) göstərilir. Bu aydakı günahın daha böyük olacağını deyən Bəğavi kimi məşhur təfsir alimləri bu ayın - “şəhrul-haram”ın rəcəb ayı olduğunu qeyd edirlər (Təfsirul-Bəğavi, 1/190).

Hədislərə gəlincə, Həzrət Peyğəmbər əleyhissalam buyurur: “Zaman dönüb dolaşib Allahın göyləri və yeri yaratdığı günkü ilk həyətinə qovuşdu. Bunlardan dördü haram aydır ki, üçü ard-arda gəlir - zülqədə, zülhiccə və məhərrəm. Dördüncüsü isə camada və şaban arasındakı rəcəb ayıdır” (Buxari,

Təfsir 9; Əbu Davud, Mənasik 67). Bütün bunlardan aydın olur ki, zamanın bir qismi digərindən fərqlənərək, fəzilət və rəhməti baxımından, eyni zamanda, o ana aid ibadətlərin üstünlüyü baxımından fərqli ola bilər.

Rəcəb ayının haram aylar arasında sayılması, şübhəsiz ki, onun yuxarıda qeyd edilən xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir zaman olması ilə əlaqədardır. Bu ayın ilk cümə gecəsi “rəqaib”, 27-ci gecəsi isə İslam dünyasının böyük əhəmiyyət verdiyi Merac gecəsidir. Merac hadisəsi haqqında Quranda başlı-başına bir surə - “İsra” endirilib ki, İslamın on iki əsası xülasə şəklində (“İsra”, 17/23-39) bu ayda nazil olub. Dinin dirəyi beş vaxt namaz, həmçinin bu ayda fərz qılınıb. Enes bin Malikdən rəvayət edilir ki, rəcəb ayı girəndə Həzrət Peyğəmbər əleyhissalam belə dua edərdi: “Allahım rəcəb və şabanı bizə mübarək qıl, bizi ramazana qovuşdur” (Heysəmi, 3/140). Bununla yanaşı, Həzrət Peyğəmbərin bu ayda oruc tutmağa təşviq edən səhih rəvayətləri nəql edilib. Osman b., Hakim Səid b., Cübeyirə rəcəb ayı orucunu soruşdu. O da Abdullah b. Abbas rəvayəti ilə belə cavab verdi: “Rəsulullah bəzən o qədər oruc tutardı ki, “Artıq heç orucunu pozmayacaq”, -deyə düşünərdik. Bəzən də “Deyəsən, oruc tutmayacaq” - deyəcək qədər orucu tərk edərdi (Əbu Davud, Savm, 60; Tirmizi, Savm, 43). Əbu Davud və İbn Macədə səhabələrin bu aya məxsus oruc tutduqlarını xüsusi qeyd etmişdir. Əshabələrin böyük fəqihlərindən Abdullah İbn Abbas və Abdullah İbn Ömər rəcəb ayının bəzi günlərində oruc tutub, bəzi günlərində tutmayıb (İbn Rəcəb, Lətaif, s.

132). Müctəhid imamlardan Əhməd b. Hənbəl və İmam Şafei rəcəb ayının hamısını oruclu keçirmənin xoş olmadığını, bir-iki günü orucsuz olmağı məsləhət bilib.

Şaban ayına gəlincə, bu ay ümmətin nafilə oruc ayı kimi bildiyi bir aydır. Həzrət Aişə belə rəvayət edir: “Peyğəmbər əleyhissalam şaban ayında tutduğu orucu ramazan ayından başqa heç bir ayda tutmamışdır” (Buxari, Savm, 39; İbn Macə, Zühəd 28). Bu ayın fəziləti haqqında isə səhabələrdən Üsamə b. Zeyd belə rəvayət edir: “Allah Rəsulunun şaban ayında tutduğu orucu heç bir ayda tutmadığını gördüm. Ona “Ya Rəsulallah! Şaban ayında tutduğun orucu başqa heç bir ayda tutmadığını gördüm”, - deyəndə belə buyurdu: “Şaban, rəcəb ilə ramazan arasında insanların qafil olduğu və əməllərin Allaha yüksəldiyi aydır. Mən də əməlimin oruclu olduğum halda yüksəlməsini sevirəm” (Nəsai, Siyam 70). Həmçinin bu ayın 15-ci gecəsi ümmətin “Bərat” deyə bildiyi mübarək gecədir. Əbu Musa əl-Əşaridən hədisi-şərif belə rəvayət edilir: “Şaban ayının ortası gecəsi gecə namazına durun, o gecənin gündüzündə də oruc tutun. Allah o gecə günəş batınca dünya səmasına təcəlli edər və Bəni-Kəlb qəbiləsinin qoyunlarının tükələrinin sayından daha çox insanın günahlarını bağışlayar” (Tirmizi, Savm, 38; Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd, VI/238).

Şaban ayının fəziləti barəsində aşağıdakı rəvayəti qeyd etmək kifayətdir. Həzrət Peyğəmbərdən soruşdular: “Ya Rəsulallah! Ramazandan başqa fəziləti ən çox olan oruc ayı hansı aydır?”. O da “Ramazanı təzim üçün şabanda tutulan orucdur”, - dedi.

Nəticə olaraq söyləyə bilərik ki, istər rəcəb ayı, istərsə də şaban ayı, rəvayətlərdən də göründüyü kimi, ramazana hazırlıq aylarıdır. Belə ki, Quranda haram aylardan hesab edilməsi ilə yanaşı, oruc ibadəti və mübarək gün və gecələri ilə tanınan rəcəb ayı və Həzrət Peyğəmbərin ən çox oruc tutduğu və haqqında ramazanı təzim üçün oruc tutulan ay adlandırdığı şaban ayı – hər ikisi ramazan kimi fəzilətli bir aya mənəvi hazırlıq mərhələsidir. Necə ki, alimlərimiz dəstəmaz, azan, dualar və sünnələrin hər birini qılınacaq fərz namazından əvvəl hazırlıq sayaraq, İlahi dərgaha ixlasla pənah aparma kimi hesab etdilər. Məhz rəcəb və şaban ramazan ayı üçün psixoloji hazırlıq mahiyyəti daşıyır. Bu baxımdan, keçmişdən bu günə ümmətin könlündə oruc ayları kimi taxt quran rəcəb, şaban və ramazan “üç aylar” adı ilə hallanıb. Aylar haqqında rəcəbin Qurani-Kərimdə haram aylar adı ilə keçməsi, şabanın Peyğəmbərin ən çox oruc tutduğu ay olması səbəbindən hədisi-şərifdə Həzrət Peyğəmbər belə buyurur: “Rəcəb Allahın, şaban mənim, ramazan ümmətimin ayıdır” (Suyuti, Camius-Sağir 4/411). Bu baxımdan, möminlər rəcəb və şaban aylarında oruc tutur, ibadət edir, dua və zikrlə məşğul olur və xüsusilə də Qurani daha çox tilavət edərək onunla həmhal olurlar. Adətən, bu ayların bazar ertəsi və cümə axşamlarını oruclu keçirərək, sünnənin əhyası baxımından da savaba nail olacaqlarını umurlar. Beləliklə, möminlər həm maddi, həm də mənəvi baxımdan ramazan kimi bir aya hazırlaşmış və biraylıq oruc kimi ibadəti böyük sevinc və həyəcanla yerinə yetirmiş olurlar.

**Rəhilə Misirxanlı,
Ailənin əməkdaşı**

Bir də ki, Novruz bayramı əhval-ruhiyyəli-yel, su, od, torpaq çərşənbələrini böyük-küçük hamımız təmtəraqa qeyd edirik. Bütün evlərdə plov dəmə qoyulur, uşaqlar torba atır, həyə-t-baca çıxarqana dönür. Gecələri ay yox, tonqallar işıqlandırır Novruz çərşənbələrində.

Novruz bayramını qarşılayana qədər qədim tarixə malik olan və el arasında geniş yayılmış əlamətdar günlərdən biri də Xıdır İlyas və Xıdır Nəbi bayramlarıdır. Sonra ölü çərşənbəsi keçirilir. Hər kəs dünyadan köçənlərini yad edir, qəbirüstə gedir. Ən təmtəraqısı isə İlahı çərşənbəsidir. Bu da azərbaycanlıların yaşadıkları hər yerdə qeyd olunur və son dərəcə təntənə, atəşfəşanlıqla keçirilir.

Daha çox Xıdır İlyas və Xıdır Nəbi bayramlarından söz açacağıq. Bir-birindən cüzi fərqlərlə bu əlamətdar bayram, demək olar ki, Azərbaycanın bütün bölgələrində qeyd olunur. Xıdır İlyas bayramı, adətən, təbiətin oyanması, otların cücərməsi, axar suyun təmizlənməsi və digər təbii proseslərlə müşayiət edilir. Xıdır Nəbi haqqında bir şəxsiyyət olaraq "suyun, külək və havanın himayəçisi" kimi söhbət açılır. O, dini mənbələrdə adı keçən Xızır ilə eyniləşdirilir.

Xıdır Nəbi bayramı

Bahar gəlir, hər yan yaşıllaşır. Çəmənlər gül-çiçəyə bürünür. İnsanlarda ülvə hisslər oyanır, xoş ovqat yaranır. Təbiət cana gəlir. Bir də ki...

Dədə-babadan qaydadır ki, hər il qış yarı olanda Böyük Çillə ilə Kiçik Çillə arasında Xıdır bayramı keçirilirdi. Həm Xızır Nəbi, həm də Xıdır İlyas adı ilə tanınan bu el bayramı ötən əyyamlarda böyük təmtəraqa qeyd olunardı. Köhnə kişilərə görə, Kiçik Çillənin əvvəlində, indiki vaxtla götürdükdə, təqribən, fevralın 1-ci ionicünü ərzində axşam şər qarışandan sonra uşaqlar, cavanlar bir yerə toplaşar, dəstələyib "Xıdır nəğməsi" oxuya-oxuya qapıları döyər, Xıdır adına pay yığardılar.

Başqa yanaşmada isə həmin gecənin İkinci Çillənin qurtarmasına 2-5 gün qalmış keçirildiyi bildirilir. Bu mərasim isə "Xıdır Nəbi" bayramı adlandırılır.

Kiçik Çillənin çıxması münasibətilə keçirilən Xıdır Nəbi bayramı qədim əkinçilik görüşləri ilə əlaqədardır. Üç gündən ibarət olan Xıdır Nəbi bayramının birinci günü torpaq tərif olunardı. Torpağın üstündə od qalanardı ki, torpağın nəfəsi qızınsın. Bağlar təmizləner, çör-çöp, xəzəl yığılıb yandırdılar. Bayramın ikinci günü evdəki hər öküzün adına üç duzsuz kömbə bəşiriləb öküzlərin qarnının altından diyirləyər və oxuyardılar:

Xıdır Nəbi,

Xıdır İlyas

Bitdi çiçək, oldu yaz!

Bayramın üçüncü günü cütü və əkinçinin şəxsində torpağı becərən, yer şumlayan, torpağı əkən, becərən əməkçilər tərif olunardı-

lar. Boz at üzərində gələcək Xıdır Nəbinin əlində od olacağı güman edilirdi. Onun torpağı isidən odla yanaşı, adamlara günəş və su gətirəcəyi də düşünülərdi. Mərasimdə əkinçi, cütü və sayaçı nəğmələri oxunar, Xıdır Nəbiyə nəğmələr, şeirlər qoşulardı. Bayramın hər üç günündə cavanlar əkin yerlərindən keçib Xıdır Nəbini axtarmağa gedərdilər. Onlara "Xıdırçı" deyərmişlər. Xıdırçılar hava işıqlanmazdan əvvəl əllərində şam Xızırın dalınca gedər və nəğmələr oxuyardılar.

Xıdır Nəbi bayramı kimi yaddaşlara köçən bu bayram bütün türk xalqlarında qeyd olunur. Daha çox Xıdırelləz, Hıdırelləz bayramı adı ilə tanınır. Hıdırelləz böyük çoxluqla Anadolu və Balkan türkləri arasında qeyd edilməkdədir. Qədimdən Ruzi-Hızır (Xızır günü), yəni Xıdırelləz xalq arasındakı inama görə Xızır İlyasın bir araya gəlməsi xatirinə keçirilir. Bu bayram yeni təqvimə görə hər il 6 mayda qeyd olunur. İyul təqviminə görə isə 23 aprelə düşür. Türkiyədə qədim təqvimə görə il ikiyə bölünür. 23 apreldən (6 may) 28 oktyabra (8 noyabr) qədər 186 gün Hızır günləri adı ilə yaz mərasimi, bu tarixdən təkrar 23 aprelə (6 may) qədər davam edən 179 gün də noyabr günləri adı ilə qış mövsümü meydana girir. Başqa bir fikrə görə, Xızır Nəbi bayramı iranlıların Novruzundan beş həftə əvvəl, yəni fevral ayının ortalarına

təsadüf edir. Bunun qədim on iki heyvanlı türk təqvimindəki ilbaşı ilə eyni olduğunu, dolayısı ilə bu bayramın əslində qədim türklərin yeni il bayramı hesab edildiyini göstərən mənbələr var.

Bu bayram Azərbaycanda Xızır Nəbi bayramı, İranda Əhlihaqq zümrələri arasında Zati-mütləq (Həzrət Əli) şərəfinə Əli Heydər adı ilə, Təbriz ətrafındakı Qızılbaşlar zümrəsində isə yenə də Xızır Nəbi bayramı adı ilə tanınır.

Göründüyü kimi, həmin bayramın keçirilməsi, qeyd olunma tarixi səbəblərində müxtəliflik olsa da, nəticədə keçirilən mərasimlər, icra olunan adətlər sonda birləşir.

Xızır Nəbi bayramının nə vaxtdan bəri keçirildiyi tam məlum olmasa da, onun türk xalqları arasında geniş yayıldığına şübhə yoxdur. Xızır Nəbi bayramı yuxarıda dediyimiz kimi, Novruz bayramından əvvəl keçirilir. Əslində, bütün Novruz bayramı ərəfəsi çərşənbələrlə birlikdə Xızır peyğəmbərin

adı ilə bağlıdır. Xızırın su, od, torpaq, hava ilə bağlılığına inanan xalq ona o qədər əhəmiyyət verib ki, həyatın başlanğıcı kimi götürülən ünsürləri məhz onun adı ilə bağlayırlar.

Xalqın Xızıra olan inamı o həddə malikdir ki, bu ad insanların and yerinə çevrilib. "Xızır İlyas haqqı", "Xızıra and olsun", "Xıdırzində Babaya and olsun" və bu səpkili digər andlar xalqın məhəbbət və inamından doğub. Bəzi dualar da məhz Xızır peyğəmbərin adı ilə bağlıdır. Məsələn, "Xıdırın diləyi üstündə olsun", "Xıdır Nəbi köməyin olsun", "Xıdır Nəbi hayına yetsin", "Xıdır Nəbi kömək əlini üstündən əskik eləməsin", "Xızır köməyinə yetsin", "Xızır səni dardan qurtarsın", "Xızır səni yolda qoymasın", "Xızıra rast gələsən", "Xızır payını versin", "Xıdırzində diləyini qəbul etsin", "Xıdırzində diləyini xeyirə yazsın", "Xıdırzindəyə apardığın qurban sənin arzunu versin".

Azərbaycan folklorunda Xızır

bağlı inamlar da sayca üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda, həmin inamları çoxşaxəli də adlandırmaq olar. Məsələn, "Tut ağacını qurumamış kəsmək günahdır". Deyilənə görə, bu ağacı Xızır peyğəmbər ehsanlıq üçün əkib. Yaxud "Xızır gecəsi" Xızır hansı qapıdan öz buğda payını apararsa, həmin il o evin ruzisi artar, bərəkəti olar.

Türkiyənin Berqama, Balıkesir və Təkirdağ bölgələrində Xıdırrellez günü tarladan toplanan çiçəkləri qaynadaraq suyundan içmək xəstələrə şəfa sayılır. Bu sudan 40 gün boyunca günəş çıxmamışdan əvvəl gözə sürtmənin gənclik, gözəllik və uzunömürlülük verəcəyinə inanırlar. Bundan başqa, çəmənlərdən toplanan, yeyilə bilən otlarla çörək və bızlamaların bişirilməsinin də dərddə dəva olduğu, Xıdırrellez gecəsində bütün sulara nur yayıldığı üçün bu gecə suya girə bilənlər nurlanar.

Bəzi bölgələrdə Xıdır Nəbi bayramında xəşil çalınar.

Yusuf Tağı

Bir peyğəmbər adəti: hədiyyələşmək

Peyğəmbərlik bütün səmavi dinlərdə ciddi qəbul olunan, dinlərin təməl sütunu hesab edilə biləcək qədər vacib mövzudur. Sonuncu səmavi din hesab olunan İslamın Mükəddəs Kitabı Qurani-Kərimdə 25 (bəzi araşdırmaçılara görə 26) peyğəmbərin adı çəkilir. Hədislərə görə bu say 124 mindir və bütün İslam biliciləri buna inanırlar.

İnsanlar arasındakı qardaşlıq bağlarını qüvvətləndirən gözəl adət və davranışlardan biri də qarşılıqlı hədiyyə verməkdir. Aləmlərə rəhmət olaraq göndərilən peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd ümmətinin fərdlərinin bir-birinə qarşı olan sevgi və məhəbbət hisslərinin artması üçün qarşılıqlı hədiyyə verməyə təşviq etmiş, buna uyğun olaraq özü də hədiyyə vermiş və başqalarından gələn hədiyyələri də qəbul etmişdir. Möminlərin anası Həzrət Aişə “Rəsulullah hədiyyələri qəbul edər, özü də hədiyyə verərdi”, – deyir. Allahın rəsulu hədiyyənin böyüklüyünə-küçüklüyünə baxmaz, hədiyyə verəni sevindirmək üçün hər bir hədiyyəni qəbul edərdi. Hədiyyə barəsindəki bu həssasiyyətinin hikməti barəsində Həzrət Peyğəmbər özü belə deyirdi: “Bir-birinizə hədiyyə verin ki, sevginiz artsın!”. O, qarşılıqlı hədiyyə vermənin insanları bir-birinə necə yaxınlaşdırıb sevdirdiyini ifadə etmək üçün belə demişdi: “Bir-birinizə hədiyyə verin, çünki hədiyyə qəlbəki kin və nifrəti yox edər. Heç bir qadın qonşusu olan qadına qoyun içəlatından bir parça olsa belə, hədiyyə verməkdən utanmasın!”. Hədiyyəni Peyğəmbərin bir sünnəsi olaraq verən və alan kəs onun azlığına-çoxluğuna, qiymətli və ya qiymətsiz olmasına baxmamalıdır. Hədiyyə verərkən riya, göstəriş, mənfəət kimi dünyəvi arzular özünü göstərsə, Peyğəmbərin “Bir-birinizə hədiyyə verin, çünki hədiyyə qəlbəki kin və nifrəti yox edər” hədisindən gözlənilən nəticə hasil olmaz. Qarşılıqlı hədiyyə vermək imkan daxilində olmalı və bu işdə israfə yol verilməməlidir. Qarşılıqlı hədiyyə verməyin məqsədi xatırlamaq və xatırlanmaq, bununla da qarşımızdakına dəyər verdiyimizi hiss etdirməkdir.

İslam ədəbinə görə, verdiyimiz hədiyyəyə qarşılıq nəsə bir şey ummaq düzgün deyildir. Bununla əlaqədar Peyğəmbərlə (s.ə.s.) bədəvi bir ərəb arasında baş verən hadisə çox diqqətçəkicidir: Rəvayət olunur ki, bir bədəvi Peyğəmbərə (s.ə.s.) cavan bir dəvə hədiyyə edir. Peyğəmbər (s.ə.s.) də qarşılıq olaraq ona altı cavan dəvə verir. Bədəvi razı qalmır. Bu xəbər Rəsulullahə çatdıqda, “Filan adam mənə bir dəvə hədiyyə etdi, mən də qarşılıq olaraq ona altı dəvə verdim. Buna baxmayaraq, razı qalmadı. Allaha and olsun, bu gündən sonra mühacirlər, qüreyşlilər, ənəsirlər, səqiflilər və dəvslilər xaric, heç kimdən hədiyyə almamağı özümə söz verirəm”, – deyərək buyurdu. Nəzakəti ilə hər kəsə nümunə olan Peyğəmbərimiz (s.ə.s.) bəzi insanlardan bu cür qaba davranış görsə də, onlarla mülayim davranırdı.

Buradan aydın olur ki, daha çox istəmək üçün bəhanə olsun deyər, hədiyyə vermək gözəl əxlaqa uyğun olmayan davranış olduğu kimi, bu cür hədiyyəni qəbul etmək də düzgün deyildir. Allah rəsulu (s.ə.s.) məcbur qalmaqda heç bir hədiyyəni geri qaytarmazdı. Dinin qadağan etdiyi bir vəziyyət ortaya çıxarsa, Peyğəmbər (s.ə.s.) dinin əmr etdiyini hər şeydən üstün tutardı. Səb ibn Cəssamə rəvayət edir ki, “Allahın rəsuluna bir minik hədiyyə etmişdim. Rəsulullah onu qəbul etməyib mənə geri qaytardı. Üzümə baxıb üzöldüyümü gördükdə dedi: “Hədiyyənizi ehramda olduğumuz üçün almadıq”. Səb ibn Cəssamə həmin hədiyyəni təqdim etdiyi vaxt belə bir qaydanın olduğunu hələ bilmədiyi üçün üzülmüşdü. Peyğəmbərimiz səhabəsinin məsələni yanlış anladığını və buna görə də üzöldüyünü görəndə onun qəlbini rahatlatmaq istəmiş və ehramlı olmasaydı, hədiyyəsini qəbul edəcəyini bildirmişdir. Allah rəsulu istisna hallar xaricində, ümumiyyətlə, müşriklərin və müsəlman olmayanların verdikləri hədiyyələri qəbul etməzdi və bunun doğru olmadığını söyləyərdi. İyad

doğru olmadığını söyləyərdi. İyad

doğru olmadığını söyləyərdi. İyad

ibn Himar rəvayət edir ki, “Rəsulullah bir hədiyyə təqdim etmişdim. Məndən “Müsəlman oldumu?” - deyə soruşdu. “Xeyr!” dediyim zaman, “Mənə müşriklərin hədiyyəsini almaq qadağan olunmuşdu!” – deyə buyurdu və hədiyyəmi almadı”.

Dövlətlərarası münasibətlərdə bu durum özünü fərqli şəkildə göstərirdi. Həzrət Əli (ə.s.) rəvayət edir ki, “Kisra Rəsulullah bəzi şeylər hədiyyə etmişdi. O (s.ə.s.) da bu hədiyyələri qəbul etdi. Başqa hökmdarlar da ona hədiyyələr göndərdilər, o da bunları qəbul edirdi”. Hədiyyə barəsində diqqət ediləcək xüsullardan biri də verilən hədiyyəni geri almamaqdır. Peyğəmbər (s.ə.s.) bunun çirkin bir iş olduğunu söyləmiş və möminləri bundan çəkindirmişdir.

Hədiyyələşməyin də özünəməxsus ədəb və qaydaları var. Belə ki, hədiyyələşmə, ancaq Allah rızası üçün olmalıdır. Qətiyyənlə rüşvət mahiyyətində olmamalıdır. Hə-

diyyəyə hədiyyə ilə qarşılıq vermək Peyğəmbərimizin sünnesidir. Hədiyyə verərkən mənfəət güdül-məmələdir. Hədiyyə vermək göstəriş və rəqabət vasitəsinə çevril-məmələdir. Hədiyyə təmiz və halal qazancdan verilməlidir. Haqsız qazanc ilə hədiyyə vermək olmaz. Yə-tərli bir səbəb olmadıqda, verilən hədiyyə geri çevrilməməlidir. Hə-diyyə maddi imkanlar daxilində ol-malıdır. Borcla hədiyyə vermək doğru deyil. Hədiyyə verməklə qarşı tərəfə minnət yükləmək doğ-ru deyil. Hədiyyələşmək insanın öz yaxın çevrəsindən başlamalıdır. Verilən hədiyyənin geri alınması doğru deyil.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, hədiyyələşmək insanlar arasındakı ünsiyyəti gücləndirir, mehribanlıq artırır, qısqanclıq, eqoizm, paxıllıq kimi pis duyğuları aradan qaldırır. İslam dini də hər zaman cəmiyyətin fərdləri arasında sağlam ünsiyyətə, qardaşlığa və mehriban-cılığa əsaslanan davranışların yay-

ğınlaşmasını təşviq edir. Bir insanı sevindirmək məqsədilə hədiyyə vermək ona qarşı diqqətli olmağın təzahürüdür. Hədiyyə vermək hər hansı bir mənfəət eldə etmək məq-sədi daşımadığı müddətdə, bu da-vranışı edən kəs üçün gözəl bir davranış nümunəsi hesab olunur.

Hədiyyə təmənnəsiz olmalıdır. Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) “Təbəssüm sədəqədir” ifadəsini də bu çərçivədə dəyərləndirmək müm-kündür. Hədiyyənin böyüyü-kiciyi olmaz. Kiçik bir şeylə də olsa in-sanları, xüsusilə uşaqları sevindir-mək xoş əməllərdən sayılır. Bu barədə bizim üçün ən gözəl nü-munə Həzrət Peyğəmbərdir. O, hə-diyyələri qəbul etmiş, özü hədiyyə vermiş, müsəlmanları da hədiy-yələşməyə təşviq etmişdir. Xüsusi-lə, günümüzdə get-gedə zəifləyən ailə və cəmiyyət bağlarının güclən-məsində, sosial yardımlaşma, sevgi və qardaşlıq bağlarının qüvvətlən-məsində bu kimi davranışların çox dəyərlili olduğunu deyə bilərik.

Faiq Əhmədzadə,
f.f.d., Ail-nin müəllimi

BİR MİLLƏTİ VƏ FƏRDİ VAR EDƏN DƏYƏRLƏRDİRMİ? (Tarixə nəzəri baxış)

Bu çox mübahisəli mövzudur və insanı daim düşünməyə sövq edir. Tarixdə bir çox millətlər və dövlətlər var idi. Bu gün onların bir çoxundan xəbərsiz yaşayırıq. Bəs yüzillər mövcud olan və bir çox işğallara, dağıntılara məruz qalmasına baxmayaraq, hələ də yaşayan millətlərin, dövlətlərin varlığı nəyə bağlıdır? Yox olmamaq, yaxud varlığını əbədləşdirmək üçün nəyə daha çox ehtiyac var? Bir millət hansı dəyərlərə, yaxud nələrə sahib olmalıdır ki, onu məhv etməyə, asimilyasiyaya uğratmağa heç bir qüdrətli dövlətin gücü çatmasın?

Bu suallara cavab vermək üçün bir neçə qüdrətli dövlətin gücünü haradan aldığına baxmaq lazımdır. Tarix boyunca öz sözünü uzun müddət demiş dövlətlərin keçdiyi yola qısaca nəzər salmaq kifayətdir ki, bu suallara cavab tapılsın. Öz dövrünün ən qüdrətli dövlətlərdən biri Roma imperiyası olub.

Məlumdur ki, bu imperiya ilk dəfə respublika və demokratiya, yəni xalqa aid olan hakimiyyət sistemini meydana gətirib. Yəni ilk dəfə monarxiya, təkhakimiyyətlik düşüncəsindən kənar bir dövlət idarəçilik sistemi özünü göstərmiş. Hətta bu gün belə həmin idarəçilik sistemi bir çox ölkənin idarəçiliyinin əsasını təşkil edir. Bununla yanaşı,

Roma imperiyasının hüquq sistemi əsrlər boyu özünü doğruldub və dünya Roma hüquq sistemi ilə qanunvericilik anlayışını inkişaf etdirib. Roma imperiyasına geniş əraziləri qazandıran ordunun tək vücud kimi sistemli hərəkətini də xatırlatmağa dəyər. Belə ki, istər silahları, istər düzülüşü, istər strategiyası ilə öz dövründə dünyanın ən sistemli ordusuna malik olan Roma imperiyasının qarşısında ən güclü dövlətlər belə dayana bilməzdi.

Roma imperiyasının məğlub olmasına səbəb sistemin zəifləməsi, ordu və idarəçilikdə özbaşnalığın yaşanması, dövrlə ayaqlaşmamaq və tək vücud olmaqdan uzaqlaşmaq idi. Deməli, bu imperiyanı uzun əsrlər boyunca var edən, onu qoruyan, saxlayan, davam etdirən onun quruluşudur. Dövlətin rəhbərliyinə kim gəlsə-gəlsin, hansı zəif xislətə malik olursa-olsun, görürük ki, sistem ya onu öz istədiyi formaya gətirir, yaxud da dövlətdən kənarlaşdırır. Bunlara nümunə olaraq böyük qüdrətinə və təkraredilməz sərkərdəliyinə baxmayaraq, həmin sistemi dəyişdirmək istəyərək vəliəhd elan etməsi Sezarın sonunu gətirdi. Özbaşnalığı ilə tanınan Kalikula da sıradan çıxarıldı. Hər sahədə sistemli və qanunauyğun davranış, sistemi dəyər halına gətirmək, bütün idarəetməni tək vücud kimi birləşdirmək o ölkənin varlığını daimi edər, onu inkişafa sövq edər. Deməli, var olmağın ilk prinsipi ya dəyərlərini sistemləşdirmək, ya da sistemli dəyərlər meydana gətirməkdir.

Roma imperiyası məğlub olub, tarixə qarışdığı dövrdə kiçik bir hicaz şəhəri olan Məkkədə Məhəmməd (s.ə.s) adında bir nəfər heç tanınmayan, bilinməyən, ciddi qəbul edilməyən, heç bir düşüncə sisteminə malik olmayan cəmiyyətə peyğəmbər olduğunu elan edir. Yazı ənənəsi belə olmayan insanlara kitab gətirdiyini və o kitabla üstünlük qazana biləcəklərini bildirir. Dediklərində haqlı da çıxır. Heç bir ideologiyası olmayan bir cəmiyyətə yeni və onu kökdən dəyişdirən ideologiya gətirir. Həmin cəmiyyəti qəbilə döyüşlərindən çəkindirib bir-biri ilə qardaş elan edir. Onlara birlik, bərabərlik kimi yeni insani dəyərlər qatır, cəmiyyətin idarəçiliyində rol oynamağı mühüm olan qadına dəyər verir, onların söz sahibi olan azad düşüncəli fərd halına gəlməsində rol oynayır. Köməkləşmənin təməlini qoyaraq, zəkat, sədəqə kimi dəyərləri mənimsədir. Qisas almaq, kiçik hesablaşmalar uğrunda deyil, Allahın sözünü uca tutmaq üçün döyüşməyin dəyərini göstərir. Birlik, bərabərlik, tövhid, cihad, elm əldə etmə kimi ideoloji dəyərləri ön plana çəkərək, dərin düşüncələrlə yaşamağın üstünlüyü insanların ruhuna işləyir. Buna görə də çox qısa zamanda, təxminən, 40-50 il içərisində kiçik şəhər dövlətçiliyindən böyük ərazilərə malik olan dünyada söz sahibi olan böyük dövlətin təməli atılır. Tövhid inancı, birlik, bərabərlik ideologiyası o qədər dərin təsir buraxır ki, dövrün iki böyük imperiyasından biri (Sasani imperi-

yası) süquta uğradılır, digəri isə (Bizans kimi tanınan Şərqi Roma imperiyası) isə zəiflədir, Misir, Suriya kimi bərəkətli torpaqlarından əl çəkməyə məcbur qalır.

Deməli, bir ölkəni var edən ikinci prinsip ideologiyadır. Elə bir ideoloji dəyər meydana gətirmək lazımdır ki, o, milləti, ölkəni qorusun, onu birləşdirsin. Təəssüflər olsun ki, bu gün bir çox ölkələrin və rəhbərlərin ideologiyası parçalamaq, bir-birinə düşmən etmək, ədavət yaratmaq üzərində qurulub. Özündən olmayanı yox etmək, müsbət olan heç bir yönünə fikir vermədən onu sıradan çıxarmaq ideologiyasını mənimsəməyə üstünlük verilir. Beləcə, bu şəkildə nə qədər elmi və mədəni inkişafın qarşısı alınıb və onlar tarixə qarışmış. İslam ideologiyasında fitnə-fəsad törətmədiyi müddətdə bütün düşüncələrə hörmətlə yanaşmaq onu qorumaq və hətta o mədəniyyətin üzərinə yeni bir mədəniyyət inşa etmək kimi mötədil anlayışı mövcud olub. Qısacası, bir millətin varlığı üçün sağlam və birləşdirici bir ideologiyanın olması labüddür.

Ərəblər birləşdirici ideologiyadan uzaqlaşmış mənəvi dəyərlərindən kənarlaşınca, öz üstünlüklərini tədricən itirməyə başladılar. Ərəb xilafəti, nəticədə İslam mədəniyyəti parçalanmağa başladı. Yerinə səlcuq türkləri gəldilər. Səlcuq türkləri də qısa zamanda İslam dinini qəbul etdilər, lakin onları tarix səhnəsində dövlətçilik ənənəsini qurmağa sövq edən və onları var edən şey ənənə oldu. Türklər öz ənənələrinə bağlı bir millət idi. Onlar o qədər möhkəm ənənəyə sahib idilər ki, ailələrarası əlaqələr, böyük və kiçiyin yeri kimi insani dəyərlərə həddən artıq böyük üstünlük verirdilər. Onların ənənəsi orduya da sirayət edirdi, oxçuluq anlayışı orduda özünü böyük ölçüdə büruzə verdi. Beləcə, oxçu atlılar

orduda tədricən yayıldı. Eyni zamanda strategiyalarında da ənənəvi hilal-aypara taktikasından istifadə etdilər. Çox təəssüflər olsun ki, Avropaya yayıldıqca dövlət olaraq öz ənənələrindən uzaqlaşmış, zamanla ayaqlaşmış bilmədilər, zəifləmiş yox oldular. Deməli, bir dövləti, milləti var edən üçüncü prinsip onun ənənəvi dəyərləridir.

Bu hissədə qeyd etmək istərdim ki, tarix boyu bu üç anlayışdan birini öz idarəçiliyində istifadə etməyən və tək bir şəxsiyyətə, liderə bağlı olaraq qurulan dövlət qısa zamanda parçalanmış yox olaraq tarixə qarışmış. Bunların içərisində Makedoniyalı İsgəndər, Atilla, Çingiz xan, Teymurləng, Nadir şah və başqa bu kimi dahi sərkərdələrin qurduğu dövlətlər, sadəcə, lider-mərkəzli dövlətlər olub. Bu dövlətlərdə bütün dəyərlər, sistem və ideologiya tək bir şəxsə bağlı idi. Bu səbəbdən, liderlərin ölümündən sonra nə qədər güclü və geniş ərazilərə sahib olursa-olsun, həmin dövlətlər qısa zamanda tarixə qarışmış.

Qeyd etmək ki, iki millətin və ya dövlətin adını çəkmək mümkündür ki, tarix boyunca bir çox başqa millətlər və dövlətlər tərəfindən idarə olunsa da, onların minillərlə varlıqlarını davam etdirən səbəb onların möhkəm ənənəsi olub. Həmin iki millət farslar və çinlilərdir. Hər iki millət uzun əsrlər boyu qüdrətli dövlətlərə sahib olsalar da, İran ərəblər, daha sonra türklər tərəfindən, Çin isə monqol imperiyası tərəfindən idarə edilib. Heç vaxt ənənələrindən, hətta bəzən ənənəvi dinlərindən çəkinmədikləri, onları qoruduqları üçün varlıqlarını heç bir şeyə baxmayaraq davam etdiriblər.

Hər üç dəyəri mənimsəyən və öz-özlüyündə davam etdirən dövlətlərdən biri də Osmanlı imperiyası olub. Belə ki, türkcülük ənənəsi ilə

başlayan və onu hər zaman davam etdirən Osmanlı imperiyası İslam dini ideologiyası ilə dövlət idarəçiliyini birləşdirib, həm də möhkəm sistemə dayanan hüquq və ordu prinsiplərinə əhəmiyyət verib. Buna görə də Osmanlı imperiyasına avropalılar mütəmadi hücum etsələr də, ölkə daxilində tez-tez üsyanlar baş versə də, yaşca çox kiçik hökmdarlar rəhbərlik etsələr də, Teymurləngin hücumu və qalibiyyəti nəticəsində 25 il hökmdarsız olsalar da dağılmayıb, yoxa çıxmayıb, öz varlığını davam etdirib. Həmin dövrdə idarəçilikdə və orduda möhkəm sistemin qurulması, daha sonra həmin sistemin dövlətə uyğunlaşdırılması, qardaşlıq, birlik, bərabərlik, Allah sözü uğrunda mücadilə ideologiyasının mənimsənilməsi, eyni zamanda, müharibə zamanı insani dəyərlərin qorunması, türkcülük ənənəsinə sadiqlik həmin dövləti ən zəif anlarında belə qoruyub saxlayıb.

Bu anlayış insanın fərdi inkişafına da öz təsirini göstərir. Belə ki, əgər insan bütün işlərini sistemli olaraq görərsə, hər işi zamanında yerinə yetirmiş olar. Əgər ailə dəyərlərinə, milli mənsubiyyətinə sadiq qalarsa, cəmiyyətdə öz kimliyi ilə üstünlüyünü göstərmiş olar. Digər tərəfdən, hər hansı bir sağlam və sarsılmaz ideologiyası olarsa, nə üçün, necə yaşamalı olduğunu başa düşmüş olar və bu yolda mücadilə edər.

Yuxarıda qeyd edilən dəyərlər Azərbaycan Bayrağında da öz əksini tapıb. Milli birlik və ənənə, müasir dövrə uyğun sistemli yanaşma və qardaşlıq ideologiyasını ehtiva edən mənəvi dəyərlər simvolik rənglərlə bayrağımızda özünü göstərir. Bu anlayışa və dəyərlərə sadiq qaldıqca ölkəmiz hər zaman qalibiyyətini, üstünlüyünü göstərəcək və əbədi azadlığını qoruyacaqdır.

Aslan Həbibov,
i.f.d., dos.,
Ail-nin müəllimi

“Bayram” sözü farsca “bəzrəm-bəzram” sözündəndir, “sevinc və əyləncə günü” deməkdir. Oğuzlar “z” hərfini “y” ilə dəyişdirərək “bəyrəm” sözünü “bayram” şəklində tələffüz ediblər. Bayramın ərəbcəsi isə “əl-iyd”dir. Bu söz ərəb dilində “adət halını alan sevinc və kədər, bir araya toplanma günü” mənalarına gəlir. Sözün əsli “avədə” kökündədir və “yenidən qayıtmaq” mənasına gəlir. Bayramın hər il yeni bir sevincə qayıtdığına inanılır.

Bayramlar cəmiyyətlərin həyatında qeyri-adi günlərdir. Tarixin hər bir dövründə dini bayramlarla yanaşı, əldə edilən yeni və keçmiş zəfərlər, xüsusi əhəmiyyətə malik tarixi hadisələrin ildönümü, hökmdarların taxta çıxması, fəsilələrin başlanğıcı, toxumun yerə səpilməsi və ya ilk məhsulun əldə edilməsi kimi mühüm hadisələr bayram kimi qeyd olunur. Bu baxımdan, dünya millətləri arasında bayramı olmayan bir millətin mövcudluğundan bəhs etmək mümkün deyildir.

Bayramlar cəmiyyətin həyatında qeyd edilən fəvqəladə günlərdir. İnsanların əxlaq anlayışı onların bu qeyri-adi günləri hansı şəkildə qeyd etməsinə təsir edir. Bu

İCTİMAİ HƏMRƏYLİYİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNDƏ BAYRAMLARIN ROLU

səbəbdəndir ki, bayramlar müxtəlif cəmiyyətlərdə fərqli şəkillərdə – əksəriyyətində faydalı, bəzi cəmiyyətlərdə isə anormal qeyd olunur. Naxış qarşılanan, hətta cinayət olaraq qəbul edilən hərəkətlər bayramlarda sərbəst yerinə yetirildikdə bu, qeyri-normal şəkil alır. Məsələn, katolik və protestantlarda böyük pəhriz (pasxadan əvvəlki 40 gün) ərəfəsinə rast gələnən karnavallar günümüzdə əyləncə çılgınlığına çevrilib.

Bununla yanaşı, Qərbdə görülməyən israf, heyvanlara işgəncə kimi xoşagəlməz hallar da təəssüflərlərsən ki, bayramlarda rast gəlinən mənfiliklərdəndir.

Mənfiliklərin olmasına baxmayaraq, bayramların fərdlərin və cəmiyyətlərin həyatında müsbət rolu olduqca çoxdur. Bir qədər bunlara toxunaq.

Azərbaycan cəmiyyəti multikultural cəmiyyətdir. Tarixən və indiki dövrdə bu torpaqlarda müxtəlif xalqlar və din mənsubları birlikdə yaşamışlar. Buna görə də ölkəmizdə mövcudluğunu qoruyan üç böyük dinin mənsubları tərəfindən qeyd olunan bayramlarla əlaqədar qısa məlumat verək.

Yəhudi bayramları

Yəhudilikdə ilin müəyyən zamanlarında qeyd olunan yeddi əsas bayram vardır ki, bunlardan üçü daha böyükdür.

1. Fiş (pesah, yaxud pasxa) bayramı. Bayramların ən böyüyüdür. Yəhudilərin Misir əsarətindən xilasının ildönümüdür. Yəhudi təq-

viminin ilk ayının on dördüncü günü qeyd olunmağa başlayır, səkkiz gün davam edir.

2. Şavuut (həftələr) bayramı. Turisnada Hz. Musaya on əmrin verilməsinin ildönümüdür. Pesahdən 50 gün sonra qeyd olunur.

3. Ruş həşşanah (yeni il) bayramı. Bu gün tövbə oğunlüyü üçün hazırlaşmaq məqsədilə şeypurlar çalınır.

4. Yovmu kipur (kəffarə günü) bayramı. İlin əvvəlindən on gün sonraya təsadüf edən böyük oruc günüdür.

5. Sukkot (kölgəliklər, yaxud çadırlar) bayramı. Yovmu kipurdan beş gün sonra qeyd olunur. Həzrət Musa dövründə səhrada doladıqları 40 ilin xatirəsini canlandırır. Bu səbəblə yeddi gün evlərdən uzaq, çadır və kol-kosdan düzəldikləri kölgəliklərdə qalaraq həmin günləri xatırlayırlar.

6. Purim - yəhudilərin farslar tərəfindən məhv edilmə planından xəbərdar olub xilas olmaları münasibətilə qeyd edilir.

7. Hanuka (Açıqlıq) bayramı. IV. Antiox tərəfindən ibadətə bağlanmış Süleyman məbədinin yenidən ibadətə açılması münasibətilə qeyd olunur.

Xristianların bayramları

1. Milad bayramı dekabr ayının sonunda qeyd olunan və Həzrət İsanın doğum günüdür.

2. Pasxa Həzrət İsanın çarmıxa çəkilməsindən 3 gün sonra dirilməsi münasibətilə qeyd olunan bayramdır. Pasxa bayramı yaz fə-

linin sabitləşməsindən sonra ilk ay bədrələnməsindən sonrakı ilk bazar gününə təsadüf edir və hesablamalara əsasən, təxminən, mart ayının 22-dən aprel ayının 25-dək olan müddət ərzində baş verir.

3. Transfigurasiya (təcəlli) pasxadan 100 gün sonra Həzrət İsanın Tabor dağında üç həvarisinin gözüne görünərək ruhaniyyətə intiqalının qeyd olunmasıdır.

4. Məryəm Ana günü avqust ayının ortalarında gələn bazar günü qeyd olunur. Həzrət Məryəmin ifətini dilə gətirir.

5. Xaç bayramı isə sentyabrın 14-də qeyd olunur. Sasanilərin 614-cü ildə Qüdsü işğal edərkən Həzrət İsaaya aid olduğu qəbul edilən məzarın üstündəki türbədən götürüb İrana apardıqları müqəddəs xaçın məğlub olduqları Bizans İmperatoru Herakla verməsi və bu xaçın 14 sentyabr 629-cu ildə öz yerinə qoyulması ilə əlaqədar qeyd olunur.

Müsəlman bayramları

Cahiliyyə dövrü ərəblərin bayramları haqqında kifayət qədər məlumat yoxdur. Aralarında milli

birliyin olmadığı və qəbilələr şəklində yaşayan bu dövr ərəblərinin birlikdə qeyd etdikləri bayramların olmadığı hər bir qəbilə və şəhərin öz ənənələrinə görə mərasimlər təşkil etdiyi bilinir.

Bütün qəbilələr tərəfindən qeyd olunan tək bayram Hicaz bölgəsinin, xüsusən də Məkkənin ən böyük bayramı olan Həccdir.

Həmin dövrlərdə mədinəliyə gəldikdə, onların da özlərinəməxsus milli bayramları yoxdur. İranlılardan aldıqları iki məcusi bayramını qeyd etdikləri bilinir. Bunlardan biri Novruz, digəri isə Mehricandır. Novruz baharın gəlişi, Mehircan isə payızın gəlişi ilə əlaqədar idi.

Bu iki bayramdan başqa yəhudi və xristianlardan aldıqları “yevm əs-səb” və “yevm əs-səbasib” adlı bayramları da olduğu qeyd edilir.

İslamın zühurundan sonra isə başda ərəblər olmaqla, bütün müsəlmanların qeyd etdiyi əlamətdar günlərə iki bayram – Fitr, Qurban bayramları da əlavə olundu. Hər iki bayram hicrətin ikinci ilindən etibarən qeyd olunmağa başlandı.

Azərbaycan xalqına gəldikdə,

şübhə yoxdur ki, müsəlman olaraq xalqımız Ramazan və Qurban kimi dini bayramlarla yanaşı, ərərlərdən bəri yaşatdığı Novruz bayramını da təntənəli şəkildə qeyd edir.

Xülasə, bu hissənin sonunda qeyd edə bilərik ki, hər bir millətin həyatında qeyd etdiyi dini və milli bayramları vardır və bu bayramlar xalqların və fərdlərin həyatında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bayramların əhəmiyyəti həmin günlərdə dostluq, qardaşlıq və dözümlülüyün ən dərin hisslərlə yaşanmasıdır. Bayramlar, həmçinin xeyrin şəri, sülhün müharibəni, doğrunun səhvi, sevginin nifrəti məğlub edəcəyinə olan inamın qeyd edilməsidir. İnsanların ən xeyirlisi insanlara faydalı olandır - anlayışına sahib bir cəmiyyətin mənsubları kimi, bayramların qazandırdığı gözəllik və güc birliyinin hər zaman fərqiində olmaq məcburiyyətindəyik. Cəmiyyətləri güclü hala gətirən, fərdləri bir arada saxlayan əlaqələrin möhkəmlidir. Bu əlaqələri möhkəm edən də şübhə yoxdur ki, insanların birbirinə qarşı tolerant olması, sevinc və kədəri paylaşa bilməsi, bir-bi-

rini sevməkdən qətiyyəən vaz keçməməsidir.

Bayramlar fərdlərin və cəmiyyətlərin həyatında bir çox funksionu yerinə yetirir. Bunları aşağıdakı şəkildə sıralamaq mümkündür:

1. Fərdləri bir araya gətirir. Fərdlər arasındakı ictimai əlaqəni möhkəmləndirir, ortağ dəyərlər ətrafında sıx birləşdirir. Cəmiyyətin normal zamanlarda dağınıq şəkildə yaşayan fərdlərini bir araya gətirir və ortağ məqsəd ətrafında fəaliyyət göstərmə yönündə istiqamətləndirərək cəmiyyətin birliyini təmin edir. Digər tərəfdən, fərdlər arasında baş verən küsmə və incimələri aradan qaldırır. Belə ki, istər dini, istərsə də milli bayramlarda küsənlərin barışması, incikliklərə son verilməsi təşviq olunur.

2. Bayramlar əlaqələri bərpa edir, cəmiyyətin fərdləri arasındakı münasibətləri bərpa edərək ənənələrin yaşamasını, inancların yenilənməsini və bu yolla cəmiyyətin canlı şəkildə ayaqda durmasını

təmin edir. Beləliklə, birləşdirici funksiya ilə bir araya gələn fərdlər, meydana çıxmış olan uyğunsuzluğu yenidən düzəldərək barışma imkanını əldə etməklə, məhv olan ictimai sistem və tarazlığı düzəldərək və möhkəmləndirib bərpa edir.

3. Bayramlar dəyərləri öyrədir, fərdləri ictimai bir həyat yaşamaq üçün cəmiyyətin zəruri qəbul etdiyi bir arada olma və eyni dəyərləri paylaşma ehtiyacını təktəktə fərdləri eyni dəyərlər ətrafında öyrədərək yerinə gətirirlər. Ənənəvi mədəni dəyərlər nəsillər arasında bağların ötürülməsini təmin edir.

4. Bayramlar fərdlərin xoşbəxt olmasını təmin edir, cəmiyyətin bir üzü olmaq hissini formalaşdırır. Həmçinin insanın ictimai və fərdi təzyiqlərdən xilas olma mexanizmini təşkil edərək rahatlayıb xoşbəxt olmalarını təmin edir.

5. Bayramlar ticari həyatı canlandırır. Ən çox görünən müsbət hallardan biri də süfrələrin qurulması və hədiyyələrin alınmasıdır. Bütün bunlar cəmiyyətin ticari hə-

yatına müsbət yöndən təsir edir, insanların üzünü güldürür.

6. Bayramlar ailədaxili münasibətləri möhkəmləndirir. Müasir dövrdə müxtəlif səbəblərdən övladlarına zaman ayıra bilməyən valideynlər həmin günlərdə məşğuliyyətlərinə bir müddət fasilə verib vaxtını ailəsi ilə keçirməyə çalışırlar. Bu da ilboyu soyuyan münasibətlərin yenidən isinməsinə gətirib çıxarır.

Bayramların ictimai həmrəyliyin möhkəmlənməsindəki rolunu həmrəylik haqda qısaca məlumat verməklə izah etmək istərdik.

Həmrəylik hər hansı bir qrupu, cəmiyyəti meydana gətirən fərdlərin duyğu, fikir və mənfəət birliyi ilə bir-birinə qarşılıqlı olaraq bağlanmaları, bütün məsələlərdə qarşılıqlı dəstək olmaları mənasına gəlir.

Həmrəylik müxtəlif formalarda təzahür edir və cəmiyyətlərə görə fərqlənir. İbtidai cəmiyyətlərdə həmrəylik qohumluğun cürbəcür formaları (qan, süd və s.) əsasında qurulub. İnkişaf etmiş və mürəkkə-

kəb cəmiyyətlərdə həmrəyliyin bir çox mənbələri vardır.

Məlum olduğu kimi, insan təbiətən sosial varlıqdır. Təkbəsinə yaşaması mümkün olmayan insanın xoşbəxtliyi cəmiyyətin xoşbəxtliyi ilə əlaqədardır. Qarşılaşdığı çətinliklərin öhdəsindən təkbəsinə gələ bilməyən fərd başqaları ilə paylaşmağa ehtiyac hiss edir. Təbii fəlakət, müharibə və xəstəliklər kimi ağır problemlər, ancaq cəmiyyətin birgə səyi nəticəsində aradan qaldırıla bilər. Birgə yaşamağın tələbi olan həmrəylik sayəsində insanlar yardımlaşmanı, birlikdə iş görməyi öyrənirlər. Bunun nəticəsində insanlar daha tez və daha çox iş icra edirlər.

Həmrəylik cəmiyyət və millətlər arasında, həmçinin millət daxilində iki şəkildə formalaşa bilər: maddi və mənəvi.

Maddi həmrəylik yuxarıda qeyd etdiyimiz və digər problemlərin həlli istiqamətində fərdin sahib olduğu maddi imkanlarını səfərbər etməsi, bu yolda fədakarlıq göstərməsidir.

Mənəvi həmrəylik isə daha geniş mənə kəsb edir. İnsanların və ya müəyyən bir sosial qrupun müxtəlif müsibətlərdən ötrü çəkdiyi ağrı və kədərini, sadəcə, başa düşmək, onlara maddi dəstək vermək deyil, eyni zamanda ağrı çəkənləri, yoxsulları, təcrid olunanları, özünü yalnız hiss edənləri, xülasə, müxtəlif psixososio-ekonomik problemlər içində əziyyət çəkən məzlumları mənəvi məsuliyyətin bir tələbi olaraq könüllü dəstəkləmək, başqalarının dərдинə və kədərinə şərik çıxmaq, bunları ürəkdən hiss etmək və bölüşməkdir.

Xalqımızın mənəvi dəyərlər sistemində həmrəyliyin xüsusi yeri vardır. Bu səbəblədir ki, şair və yazıçılarımız əsərlərində bu mövzuya geniş yer ayırırlar.

İnsan, insana qatış

hər zaman,

İnsanla yaşayır hər zaman

insan

- deyən insanpərvər şair Nizami Gəncəvinin təqdir və təbliğ etdiyi mənəvi dəyərlərdən biri də həmrəylik və birlikdir. Bütün insanları həmrəy olmağa çağıran humanist şairin əqidəsində belədir:

İnsanla yaşayan mərddir,

kişidir,

Kimsəni sevməmək namərd

işidir.

Şairə görə insan sözdə yox, əməldə bir olmalıdır. Belə birlik, həmrəylik səadətə açardır. Birlik olmayan yerdə nifaq başlayır, bu isə insanları fəlakətə aparır:

Bir olsa yoldaşın, dostun əməli,

Daşdan su çıxarar onların əli.

Nifaq olan yerdə fəlakət də var,

Səadət günəşi birlikdən doğar.

Qarışqa birlikdə göstərib hünər,

Özündən çox böyük şeylər

sürüyər

- deyən şair insanları bu hikmətdən nümunə götürməyə çağırır.

Xülasə, həmrəylik problemlərin həllində, çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə, nifaqın aradan qalxmasında, vəhdətin təminində önəmli rola sahibdir.

Bayramların ictimai həmrəyliyin möhkəmlənməsindəki roluna gəldikdə, yuxarıda onların bir neçə funksiyasından bəhs etdik. Bütün bu funksiyaların cəmiyyəti təşkil edən fərdlərə həmrəyliyin möhkəmlənməsinə xidmət etdiyini rahatlıqla deyə bilərik.

Məsələn, fərdlər arasındakı ictimai əlaqə, ortaq dəyərlərin möhkəmlənməsi, birləşdirici funksiya ilə bir araya gələn fədlərin məhv olmuş ictimai sistemi yenidən bərpa etməsi, cəmiyyəti ayaqda tutan nizam-intizam bağının və birlik kimi dəyərlərin hər bir fərdə öyrədilərək gələcək nəsllə ötürülməsi,

fərdlərdə cəmiyyətin üzvü olma xoşbəxtliyini oyandırması, ailədaxili münasibətlərin yaxşılaşdırılması, ticari həyatın canlandırılması ictimai həmrəyliyin möhkəmlənməsində xüsusi rola malikdir. Beləliklə, deyə bilərik ki, bayramlar həm maddi, həm də mənəvi həmrəyliyin möhkəmlənməsində əvəzolunmaz rola sahibdir.

Məsələn, dini bayramlardan Ramazan ayında təşkil olunan iftar süfrələri, edilən yardımlar, cəmiyyətin maddi imkansız fərdlərinin sosial problemlərinin həlli istiqamətində atılan addımlardan bəziləridir. Qurban bayramında kəsilən qurban ətlərinin ehtiyacı olan şəxslərə paylanması da buna xidmət edir. Bütün bunlar ictimai həmrəyliyin möhkəmlənməsi istiqamətində ortaya qoyulan müsbət davranışlardır.

Bu günlərdə qeyd etməkdə olduğumuz Novruz bayramı dini bayramlar kimi cəmiyyətimizdə həmrəyliyin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır.

Küsənlərin barışması, xəstə və yaşlıların ziyarət edilməsi, bayram payları və hədiyyələşmələr kimi müsbət məziyyətlər ictimai həmrəyliyimizin təminatı kimi çıxış edir.

Sonda qeyd edək ki, bayramların ictimai həmrəyliyimizin qorunması və möhkəmlənməsində müstəsna yeri vardır. Milli-mənəvi dəyərlərimizin ayrılmaz hissəsi olan və min illərdir qeyd etdiyimiz bayramlar sevgi, hörmət, sileyirəhim, ehsan və səxavət kimi fəzilətlərin gözəl bir təzahürüdür. Eyni zamanda, bayramlar bir millət olma şüurunu qazanmağımız üçün gözəl bir fürsətdir. Bayramları inanc və dəyərlərimizə zidd olmayan yacaq şəkildə qeyd edək, bu gözəl adət-ənənəni gələcək nəsillərə də ötürək.

**Qafqaz
Abdurahmanov,**

f.f.d., Alim-nin müəllimi

İslam dininin beş əsasından biri olan oruc bütün ilahi dinlərdə mövcud olmuş qədim bir ibadət növüdür. Uca Allah Qurani-Kərimdə buyurur: **“Ey iman gətirənlər! Oruc tutmaq sizdən əvvəlki ümmətlərə vacib edildiyi kimi, sizə də vacib edildi ki, (bunun vasitəsilə) siz pis əməllərdən çəkinəsiniz (təqvalı olasınız)!”** (“əl-Bəqərə”, 183). Həzrət Peyğəmbər isə bir hədisində **“İslam beş əsasın üzərində qurulmuşdur. Bunlardan biri də oruc tutmaqdır”,** – buyurub.

Dini termin olaraq oruc dan yerinin ağarmasından, yəni sübh namazının vaxtının başlanmasından, günəşin batmasına qədər öncədən niyyət etmək şərti ilə yemək, içmək və cinsi münasibətdən uzaq durmaqdır”. Mühüm olaraq qeyd etmək lazımdır ki, mənasına uyğun oruc ibadətini, sadəcə, ac və susuz qalmaqdan ibarət görmək doğru deyildir. Əksinə, bir müsəlmanın bu ibadəti doğru şəkildə icra edə bilməsi üçün orucu pozan maddi səbəblərlə yanaşı, söz, hərəkət və davranışlara riayət edilməsi labüddür. Elə isə Peyğəmbər əfəndimizin mövzu ilə əlaqədar bəzi hədislərinə nəzər yetirək:

“Elə oruc tutanlar vardır ki, on-

Oruc ibadətinin hikməti və mənəvi faydaları

ların orucdan nəsibi sadəcə, ac və susuz qalmalarıdır!” (İbn Macə, “Siyam”, 21).

“Kim orucly ikən yalan danışarsa, Allahın onun ac-susuz qalmasına ehtiyacı yoxdur!” (Buxari, “Savm”, 8).

“Oruc qalxandır. Orucly ikən çirkin və ağır sözlər söyləməyin, qışqırıb-bağırmayın, mübahisə etməyin. Sizə ağır söz söyləyənlə mən oruclyam deyin!” (Müslim, “Siyam”, 163).

Mövzu ilə bağlı bu və digər hədislərə nəzər salsaq, görürük ki, orucly ikən yalan, iftira, qeybət və s. kimi çirkin söz və davranışlarla məşğul olmaq oruc ibadətinin güdüyü məqsədlərə uyğun deyildir. Odur ki, mənasına uyğun oruc tutmaq və bu ibadətin mənəvi feyzindən yararlanmaq üçün bütün orqanlara oruc tutdurmaq lazımdır. Bütün orqanlarına oruc tutdurmayan insan zahirən oruc tutmuş görünə bilər, orucun mahiyyətini dərk etmədiyindən, onun orucdan nəsibi, sadəcə, ac və susuz qalmaqdan ibarət olacaqdır. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, Orta əsrin məşhur müsəlman alimlərindən Əbu Hamid Məhəmməd əl-Qəzzali də orucun üç dərəcəsi bəhs edib. Onun fikrincə, sırasıyla müsəlmanların orucu, sadəcə, yemək və içməkdən uzaq durmaqdır. Üstün məziyyətlərə sahib müsəlmanların (xəvas) orucu isə ac və susuz qalmaqla bərabər, gözü, dili, qulağı və digər orqanları da günahlardan qorumaqdır. Ən üstün müsəlmanların (xassül-xəvas) orucu na gəldikdə, bu, yuxarıda qeyd edi-

lən şərtlərə riayət etməklə yanaşı, insanın orucly ikən hər şeyi tərk edib özünü tamamilə Allahı düşünməyə həsr etməsidir.

Oruc ibadətinin hikməti

Müsəlman alimlərinin fikrincə, İslam şəriətinin bütün ehkamları insanların mənafeyini qorumaq üçün göndərilib. Bu səbəbdən, Allahın əmr etdiklərində insanlar üçün fayda, qadağan etdiklərində isə zərər vardır. Bu məsələdə İslam alimləri həmrəydir, şəriətdəki əmr və qadağaların heç biri ağılla ziddiyyət təşkil etmir, amma buna rəğmən bütün əmr və qadağaların hikmət və faydalarını bilmək də mümkün deyildir. Bir sözlə, bəzi hökmlərin təsis edilməsinin məqsədi-hikməti Quran və ya sünnədə açıq-aydın göstərilərsə də, bunu bütün dini ehkamlara şamil etmək mümkün deyildir. Qeyd etmək yerində olardı ki, ilk dövrlərdən etibarən müsəlman üsulşünas və hüquqşünasları müxtəlif dini ehkamların hikmət və faydalarını müəyyənləşdirmək üçün təşəbbüs göstərirlər. Bunu da qeyd etməliyik ki, müsəlman üsulşünasları “hikmət” termini ilə əsasən: “Dini ehkamların təsis edilməsində güdülən məqsəd və qorunmaq istənilən mənafeyi” qəsd edirlər. Məsələn, səfərdə oruc tutmamağa izin verilməsinin hikməti məşəqqətin ortadan qaldırılmasıdır.

Yuxarıda qeyd edildi ki, bəzi hökmlərin hikməti Quran və sünnədə açıq-aydın şəkildə göstərilir.

Hikməti məhz Allah tərəfindən

bildirilən dini hökmlərdən biri də oruc ibadətidir. Orucun fərz edildiyini bildirən ayənin son hissəsi (bunun vasitəsilə) siz pis əməllərdən çəkinəsiniz (təqvalı olarsınız)!” (“əl-Bəqərə”, 183) bizə açıq-aydın bir şəkildə göstərir ki, bu ibadətin fərz edilməsinin əsas hikməti təqvalı olmaq, təqvaya çatmaqdır. Elə isə təqva nədir? Çox geniş və dərin mənə çalarlarına malik olan bu termini tək cümlə ilə ifadə etmək olduqca çətinidir. Əsasən, “qorunmaq, çəkinmək” kimi mənalar ifadə edən təqva termininə müsəlman alimləri müxtəlif təriflər veriblər. Son dövrün müsəlman alimlərindən Məhəmməd Əsəd Qurani-Kərimdə istifadə edilən “təqva” kəlməsini “məsuliyyət şüuruna sahib olmaq” kimi təfsir edib. Müxtəsər olaraq ifadə etsək, “təqva”: “Bəndənin Allahın əzəmət və ululuğundan qorxaraq, eyni zamanda mərhəmətini ümid edərək öz vəzifəsini idrak etməsi, yəni onun əmr və nahiyyəsinə riayət etməsidir”.

Oruc pis əməllərdən və haramlardan çəkinmənin bir yoludur. Həzrət Peyğəmbər bir hədisində “*Oruc qalxandır*” (əl-Buxari, “Səvm”, 2) buyuraraq, onun (orucun) Allahın qadağalarından çəkinmək üçün bir qorunma vasitəsi olduğuna nəzər-diqqəti cəlb edib. Bir sözlə, bütün ibadətlər təqva ilə adi və içiboş bir davranış qəlibi olmaqdan çıxaraq, ülvə mənalar kəsb edir və insanın həmin ülvə dəyərləri əldə etməsini təmin edir.

Məlum olduğu kimi, Qurani-Kərim insanlar arasında dil, din, irq, rəng və s. kimi fərqlərin heç bir mənasının olmadığını, əsl üstünlüyün yalnız təqva, yəni məsuliyyət şüuruna sahib olmaq olduğunu vurğulayır. Odu ki, ayədə Uca Allah belə buyurub: “*...Allah dərgahında ən hörmətli olanınız*

Allahdan ən çox qorxanınızdır (pis əməllərdən ən çox çəkinənlərinizdir!)” (“əl-Hucurat”, 13).

İnsan ruh və bədənə, yəni maddi və mənəvi olmaqla iki əsas ünsürdən ibarətdir və bu iki ünsür arasında sıx əlaqə mövcuddur. İslam mütəfəkkirlərinin fikrincə, insan bu iki ünsür arasındakı tarazlığı təmin edərsə, mənəvi xoşbəxtliyi əldə edə bilər.

Məlumdur ki, maddi tərəfimiz daha konkret olduğu üçün çox zaman ruhi tərəfimizə qalib gəlməyə və onu zəiflətməyə çalışır. Bu hal mütəmadi olaraq davam edərsə, insan ruhunun kamilləşməsinə əngəl olar. Bu səbəbdən, bədənə ruh arasında tarazlığı qoruyub saxlamaq məqsədilə bədənə gücünü və istəklərini məhdudlaşdıraraq ruhu kamilləşdirmək lazımdır. Bədəni tərbiyə etməyin ən effektiv metodlarından biri də aclıq, susuzluq, cinsi münasibətdən uzaq durmaq, dili, gözü, qulağı və s. digər orqanları nəzarətdə saxlamaqdır. Bütün bunlar isə oruc ilə mümkündür. Bir sözlə, oruc ruhun mənəvi cəhətdən qidalanması və kamilləşməsi üçün bədənə ac və susuz buraxılmasıdır.

Nəfsin başıboş buraxılan arzu və istəkləri insan üçün təhlükəli olduğundan, bunların nəzarət altına alınması gərəkdir. Qurani-Kərim “*Həqiqətən nəfs (insana) pis işlər görməyi əmr edir!*” (“Yusif”, 53) buyuraraq, nəfsin bu xüsusiyyətinə diqqət çəkmək istəyir. Şərtlərinə riayət edilərək tutulan oruc ilə insan nəfsinin qidalandığı yollardan ikisinin qarşısını almaq mümkündür. Bunlardan birincisi, onu ac və susuz saxlamaqdır. İkincisi isə onu şəhvet və arzulardan məhrum etməkdir. Beləliklə, oruc iştah və şəhvet duyğularının yerini ülvə duyğularla dolduraraq, nəfsi kontrol etməyə və

insanın mənəvi cəhətdən kamilləşməsinə yardım edir.

Oruc ibadətinin mənəvi faydaları

Qeyd edildiyi kimi, ibadətlər arasında xüsusi yeri olan orucun çox böyük savabı olmaqla yanaşı, insana qazandırdığı əxlaqi gözəllikləri və məziyyətləri də vardır. Bu səbəbdən, İslamda Allah rızası üçün oruc tutanlar mədhi olunub və müsəlmanlar oruc tutmağa təşviq ediliblər. Ruh və bədən arasındakı tarazlığı təmin edən oruc ibadətinin insanlar üçün bir sıra maddi və mənəvi faydaları vardır. Oruc ibadətinin mənəvi faydalarından bəzilərinə sadalamaq mümkündür:

Allahın rızasını qazanmaq

Heç şübhə yoxdur ki, bütün ibadətlərin əsas məqsədi Allahın rızasını qazanmaqdır. Oruc isə təkəbbür və riyakarlığın ən az qarışdığı və sırf Allah rızası üçün icra edilən ibadət olduğu üçün insana ən çox savab qazandıran ibadətlərdən biri sayılır. Peyğəmbər əfəndimiz bir hədisində orucun bu yönünə nəzər-diqqəti cəlb etmək üçün Uca Allahın belə buyurduğunu nəql edir: “*Oruc müstəsna olmaqla, insanın bütün əməlləri özünə məxsusdur. Oruc isə mənə aiddir. Onun mükaflatını mən verəcəyəm!*” (Buxari, “Səvm”, 2).

Oruc səbir və iradə təlimidir

Orucun ən böyük faydalarından biri də insana səbirli olmağı öyrətməsidir. Səhərdən-axşamədək ac-susuz qalmaq, çirkin söz və əməllərdən uzaq durmaq, müxtəlif günahlarla mübarizə aparmaq, bir sözlə, ağzını, əlini, ayağını, gözünü və qulağını mənfi davranışlara qarşı bağlamaqla insan nəfsini tərbiyə edir, ona səbirli və iradəli

olmağı öyrədir. Əzmkarlıq, mətənət, dözümlülük, çətinliklərə sinə gərmək və s. kimi üstün məziyyətlər səbir vasitəsilə əldə edilir. Səbrin insan üzərindəki təzahürü – üzləşdiyi müsibət və çətinliklərə sinə gərmək və qadağan edilmiş arzu və istəklərdən uzaq durmaqla iki formada özünü bürüzə verir. Orucda isə bunların hər ikisi mövcuddur. Oruc insan aclıq və susuzluq kimi çətinliklərlə yanaşı, şəhvani istək və ehtirasları ilə mübarizə apararaq, nəfsini tərbiyə edir, iradəsini möhkəmləndirir. Bu səbəbdən, Qurani-Kərimin bir çox ayələrində: *“Ey iman gətirənlər! Səbir və dua ilə (namazla) Allah-dan kömək diləyin. Çünki Allah səbir edənlərlədir!”* (“əl-Bəqərə”, 153), *“Yalnız (dünyada Allah yolunda çətinliklərə) səbir edənlərə (axirətdə) saysız-hesabsız mükafat veriləcəkdir!”* (“əz-Zümər”, 10) buyurularaq səbir mədh edilib və məziyyətli əməl olaraq göstərilib. Peyğəmbər əfəndimiz isə *“Oruc səbrin yarısıdır!”* (Tirmizi, “Dəavət”, 87), *“Oruc səbrin, səbir də iman yarısıdır!”* (İbn Məcə, “Siyam”, 44) buyuraraq, orucun səbir ilə olan münasibətinə nəzər-diqqəti cəlb edib. Bir sözlə, kamillik və fəzilətin göstəricisi, zəfər və qurtuluşun açarı hesab edilən səbir də digər əxlaqi məziyyətlər kimi, təlim vasitəsilə əldə edilir. Oruc isə səbirli və iradəli olmaq üçün ən təsirli vasitələrdən biridir.

Oruc yardımlaşma hissini canlandırır və kasıbların halını anlamağa səbəb olur: Oruc insan özünü yoxsul və möhtacların yerinə qoyaraq, onların vəziyyətini daha yaxşı dərk edir. Ələlxüsus, həyatıboyu yoxluq və darlıq çəkməyən insanlar oruc vasitəsilə yoxluq hissini nə olduğunu qavrayacaq və bu onlarda yardımlaşma

hissinin canlanmasına səbəb olacaqdır. Peyğəmbər əfəndimiz *“Qonşusu ac ikən özü tox olan bizdən deyildir!”* (Əhməd ibn Hənbəl, əl-Müsnəd, 1/55) buyuraraq həqiqi mənada iman etmiş bir müsəlmanın ətrafındakı ehtiyac sahibi insanlara laqeyd qala bilməyəcəyinə diqqət çəkmək istəyib.

Yardımlaşma cəmiyyətində yaşamağın zərurətlərindən biridir. İnsanların bir-birinə yardım edərək xeyirxah əməllərdə yarışmaları İslamın təşviq etdiyi və müsəlman qardaşlığının əsasını təşkil edir. Varlı və kasıb təbəqələrin bir-biri ilə qaynayıb-qarışmasına, xüsusilə, kasıbların varlılara qarşı bəslədikləri qısqanclıq və düşmənçilik hissələrinin azalmasına səbəb olur. Qisası, aclıq, susuzluq və s. kimi çətinliklər mərhəmət duyğularının artmasına səbəb olan vəsilələrdir ki, bunlar da orucda mövcuddur.

Oruc əxlaqımızı gözəlləşdirir

Oruc ibadətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri insanı əxlaqi yöndən kamilləşdirməsidir. Yuxarıda qeyd edildi ki, oruc, sadəcə, gün ərzində ac-susuz qalmaqdan ibarət deyil, eyni zamanda, yalan, iftira, qeybət və s. kimi çirkin hərəkət və sözlərdən də uzaq durmaqdır. Bütün bunlar isə insanın əxlaqını gözəlləşdirən xüsusiyyətlərdir. Bununla yanaşı, oruc bizə daim Allahı xatırlamaq, məsuliyyət şüuruna sahib olmaq, qəlbi-mizi naxoş hiss və düşüncələrdən uzaq tutmaq, pislik etməmək və s. kimi əxlaqımızı gözəlləşdirən düşüncə və davranışlara sövq edir.

Burada mühüm olaraq qeyd etməliyik ki, orucun mənəvi faydalarının reallaşması onun İslam qaydalarına və normalarına uyğun icra edilməsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Bir sözlə, ibadət şüur və

feyzindən məhrum, adəti üzrə tutulan oruc zahirən oruc kimi qəbul edilsə də, belə bir oruc insan və cəmiyyət üçün yuxarıda qeyd edilən mənəvi faydaları təmin etməkdən olduqca uzaqdır.

Unutmamaq lazımdır ki, oruc ibadətinin insan üçün faydaları bunlarla məhdud deyildir. Şərtlərinə riayət edilərək tutulan orucun insan sağlamlığı üçün bir çox faydalarının olduğu sübut edilib. Yeri gəlmişkən xatırlatmaq lazımdır ki, burada oruc ibadəti vasitəsilə insanın bu dünyada əldə edəcəyi faydalardan bəhs edildi.

Hər bir müsəlmana yaxşı məlumdur ki, oruc tutanın əsl mükafatı insanın əbədi yurdu olan axirətdə Allah-Taala tərəfindən veriləcəkdir. Həzrət Peyğəmbərdən nəql edilən hədislər deməyə əsas verir ki, Uca Allah oruc ibadətini digər ibadətlərdən üstün tutaraq, çox oruc tutanların Cənnətə “rəyyan” adlı xüsusi qapıdan girəcəyini bildirib.

Buraya qədər deyilənlərdən belə məlum olur ki, oruc ibadətinin əsas məqsədlərindən biri yemək, içmək və s. kimi bəzi davranışları tərk edərək bədənimizi və nəfsimizi tərbiyə etməkdir. Başqa sözlə, oruc mənəvi kamiliyə çatmaq məqsədilə bəzi gündəlik bəsit davranışlarımızı tərk etmək və daha ali məqsədlərə nail olmaq üçün fədakarlıq etməkdir. Qisası, İslamın ədəb və normalarına uyğun olaraq icra edilən oruc ibadətini; nemətlərin qədrini bildirmək, insanı həmd və şükrə sövq edən, yoxsulların halını anlamağı öyrədən, möhtaclarla qarşı könlələrdə mərhəmət hissini oyandıran, səbr və əzmkarlığı təlqin edən gözəl bir tərbiyə məktəbi olaraq vəsf etsək, heç də mübaligə etməmiş olarıq.

Hilal Ağamoğlanov,
Ailənin əməkdaşı

İlahi hikmət, qüdrət və elmin dəryasından süzülən bu ibarələr bir kəlmədə insanların mənəfəti olan mübarək Ramazan orucunun tarixini, hökmünü və hədəflərini özündə cəm edir. Yəhudi, xristian və daha öncəki hənif dində orucun varlığı hədislərin aşkar mövzularındandır. Birinci iki dində orucun hökmləri fərqli dəyişikliklərlə günümüzə qədər çatmışdır.

İslam aləmində isə orucun vacib edilməsi hicrətin ikinci ilində, əzəmətli Şaban ayının 2-də Allahın elçisi (s) tərəfindən Mədinə şəhərində elan edilmişdir. Rəvayət olunur ki, həmin tarixədək müsəlmanlar hər ayın üç gününü və Aşura günü oruc tutardılar. Lakin bu ay ilə həmin hökm ləğv edilmiş, vacibi oruc yalnız Ramazan ayı müddətində təyin edilmişdir (Məhəmməd ibn Həsən Şeybani, “Nəhcül-bəyan” təfsiri).

Qurani-Kərimdə İslam şəriəti hökmlərinə aid, təqribən, beş yüzə yaxın ayə mövcuddur. Əlbəttə ki, bu, İslamın əhatə etdiyi bütün şəri məsələlər deyildir. Orucun bu məhdud sayda olan ayələr arasında öz yerini alması onun əhəmiyyətini xüsusi vurğulayır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz ayədə orucun özünü müsəlman bilən şəxs-

GÜNAHLARI YANDIRAN RAMAZAN

“Ey iman gətirənlər! Sizdən əvvəlkilərə oruc vacib edildiyi kimi sizə də vacib edildi. Bəlkə təqvalı olasınız!”

(“Bəqərə” surəsi, ayə 183)

lərə vacib edilməsi bariz şəkildə bəyan olunur. İmam Sadiqdən (ə) rəvayət olunan hədisdə bildirilir ki, oruc, hətta zahirən müsəlman sayılan şəxslərə də vacibdir. İmamdan (ə) bu ayə barədə soruşulduqda dedi: *“Bu ayə hətta yolunu azmış, münafiq olan və zahirən İslamı təsdiq edən şəxsləri də özündə cəm edir”* (Seyid Haşim Hüseyni Bəhrani, “Burhan” təfsiri).

Ərəb dilində “ramazan” kəlməsi payız fəslinin ilk çağlarında yağış yer üzünü tozdan təmizləyən “rəmza” sözündən yaranmışdır. Bu yağış, adətən, yeri tozdan təmizləmək xüsusiyyəti daşıyır. Ramazan ayı bu mənada insanları günah kirlərindən təmizləmək və paklamaq mənasını ifadə edir.

Bir başqa rəyə görə, daşların günəşin istisindən qızmasını ifadə edən “rəmz” kəlməsindən əmələ gəlmişdir. Belə daşlar insanın ayaqlarını istidən yandırır. Bu mənaya əsasən, oruc tutan insan da aqlıq və susuzluğun hərəratinə qatlaşır, əziyyət və məşəqqət çəkir. Beləcə, qızmar yer ayaqları yandırdığı kimi, ramazan da möminlərin günahlarını yandıraraq aradan aparır.

“Oruc” kəlməsi ərəb dilində “soum” kimi tələffüz olunur. İslamdan əvvəl həmin kəlmə ilə “durmaq və sükunət” mənası

ifadə olunurdu. Məsələn, atın bir dirəyə bağlanmasını ifadə etməkdən ötrü bu kəlmədən istifadə edilirdi. Eləcə də yeməyən, danışmayan və hərəkət etməyən insana da “saim” (oruc tutmuş) kəlməsi deyilirdi.

Lakin İslam şəriətində həmin kəlmə xüsusi əməllərin məcmusuna şamil edildi. Şəriətdə bu kəlmə ramazan ayı boyunca səhər azanından günün sonunadək yemək, içmək və bəzi digər əməllərdən öz istəyi ilə imtina etmək mənasında istifadə olunur.

Orucba bağlı digər hökmlər isə “Bəqərə” surəsinin növbəti ayələri ilə izah edilir. Həmin ayın fəzilətinə diqqət cəlb edilərək deyilir: ***“İnsanlara doğru yol göstərən, bu yolu açıq-aydın dəlilləri ilə aydınlaşdırən və haqqı batıldən ayıran Quran ramazan ayında nazil olmuşdur. Ramazan ayını qarşılayan şəxslər bu ayı oruc tutmalıdırlar; xəstə və ya səfərdə olanlar isə tutmadığı günlərin sayı qədər başqa günlərdə (qəza olaraq) oruc tutsunlar...”***

187-ci ayədə orucun vaxtı və onunla bağlı digər hökmlər qeyd olunur: ***“...səhər açılınca, ağ sapqara sapdan fərqlənincəyə qədər yeyib-için; sonra gecəyə qədər orucunuzu tamamlayın;..”***. Ayənin əvvəlində: ***“Oruc***

gecəsi qadınlarınıza yaxınlaşmaq sizə halal edildi...", sonunda isə *"...ibadətdə olduğunuz müddətdə qadınlarınızla yaxınlıq etməyin..."* hökmləri buyurulur.

183-cü ayə *"...Bəlkə təqvalı olasınız!"* cümləsi ilə bitir. Bu cümlədə orucun əsas hədəfi bəyan olunur. Qurani-Kərimdə "təqva" kəlməsi Allaha iman gətirmiş şəxslər barəsində mütəmadi istifadə olunur. Cənnətin, xüsusilə onlara vəd edilməsi təqvanın insan aqibətindəki mövqeyini bəyan edir. "Təqva" kəlməsi - haramlardan çəkinib vacib buyurulmuş əməlləri icra etməyə şamil olur. Təqvalı şəxs isə haramlardan çəkinən və vacibləri yerinə yetirən, dünyaya bağlanmayan və daim Allahla görüşü xatırlayan şəxsdir.

Orucun həm zahiri-cismi, həm də batini-mənəvi faydalarının olduğu danılmaz faktdır. Müasir

tibb də insanın pəhrizə xüsusi diqqət yetirməsini tövsiyə edir.

Rəsulullahın (s) Merac hadisəsində Uca Allahdan soruşduğu suallardan biri də oruc barədə olmuşdur. Bir qüdsi hədisdə rəvayət edildiyinə əsasən, Rəsulullah (s) dedi:

"İlahi, ən üstün ibadət hansıdır?"

Allah buyurdu: "Oruc tutmaq və sükut etmək".

Həzrəti Muhəmməd (s) dedi: "İlahi, orucun mirası və səmərəsi nədir?"

Allah buyurdu: "Oruc tutmaq hikmətə səbəb olar. Hikmət isə Mənə qarşı mərifətə, mərifət də yaqinə səbəb olar. Bəndə yaqinə mərhələsinə çatanda onun üçün çətinlik və ya asanlıq heç bir əhəmiyyəti olmaz.

...Ey Əhməd! Həqiqətən, əgər bəndənin qarnı ac olsa və dilini qoruyub saxlasa, Mən ona hikmət

öyrəderəm. Əgər həmin bəndə kafir olmuş olsa, hikməti onun əleyhinə tamam olar və onun üçün böyük bəla sayılar. Əgər o şəxs mömin olarsa, hikməti onun üçün nur, dəlil, şəfa və rəhmət olar, əvvəllər bilmədiklərini bilər, əvvəllər görmədiklərini görər. Ona elmin dəqiqliklərini öyrəderəm ki, şeytan ona müsəllət olmasın" ("Cəvahirus-səniyyə fi əhadisil-qüdsiyyə", Hürri Amili, 363-cü hədis).

Hədisdə orucun hikmətə səbəb olduğu qeyd edilir. Əgər insan orqanizminə nəzər salsaq görürük ki, insan qidalandığı zaman qidanın əzilib həzm edilməsi üçün qan dövrəni mədə və bağırsaqlar ətrafında artmağa başlayır. Nəticədə, beyində qan dövrəni aşağı enir. Bunu hər birimiz tox olduğumuz zaman öz üzərimizdə hiss edə bilərik. Yeməkdən sonra adətən yuxu gəlməsi də beyindəki qan

təzyiqinin azalması səbəbindən baş verir. Gün ərzində ən azı üç dəfə qidalandığımızı, arabir əlimizin altında olan qida və şirniyyatlardan istifadə etdiyimizi, normal həzm prosesinin 3-4 saat çəkdiyini nəzərə alsaq, əsas qan təzyiqimizin harada dövr etdiyinə özümüz də hökm edə bilərik. Lakin gün ərzində bir tikəni belə həzm etməyə ehtiyac olmadıqda, həmin dövrənin beynimizdə normal cərəyanına şərait yaranır. Bu səbəbdən də insan daha aydın və daha dəqiq düşünməyə başlayır.

“Hədisi-Qüdsi”də nəql olunan bir hədis bunu açıq şəkildə təsdiqləyir: *“Allahın Davuda (ə) vəhy etdiyi şeylərdən biri də bu idi ki, ona buyurdu: “Ey Davud! Mən beş şeyi beş yerdə qərar vermişəm, lakin insanlar onu başqa yollarla əldə etmək istəyirlər, amma ona nail olmururlar: elmi açıqda və ciddi səy göstərməkdə qərar vermişəm. Lakin insanlar onu toxluq və rahatlıqla əldə etmək istəyir-*

lər, buna görə də nail ola bilmirlər...” (173-cü hədis).

Eləcə də beyində normal qan dövrənin cərəyan etməsi insanın zəif və xəstəliyə münbit hissələrinin bərpasına şərait yaradır.

Orucun mənəvi faydaları isə sayılmayacaq qədərdir. “Təqva” kəlməsi insanın bütün əxlaqi keyfiyyətlərə şamil edildiyinə görə, orucun da insanın bütün mənəvi sahələrinə təsir etdiyini deyə bilərik.

Bəlkə bu səbəbdən də Uca Allah günahkar şəxslərə cəza müəyyən edərkən orucun tərbiyəvi xüsusiyyətləri səbəbindən gah 3 gün, gah 10 gün, gah da 2 ay ardıcıl olaraq oruc tutmağı əmr etmişdir.

“Qurbanlıq tapmayanlar bunun əvəzində həcc günlərində üç gün, qayıtdıqdan sonra yeddi gün oruc tutmalıdırlar ki, bu da tam on gün edər” (“Bəqərə” surəsi, 196).

“Hər kəs bir mömini səhvən

öldürərsə... Allah tərəfindən tövbəsinin qəbul edilməsi üçün bir-birinin ardınca iki ay oruc tutmalıdır” (“Nisa” surəsi, 92).

“Andı pozmağın kəffarəsi... Bunları etməyə imkanı olmayan şəxs üç gün oruc tutmalıdır” (“Maidə” surəsi, 89).

İmam Sadiqdən (ə) nəql olunan bir hədisdə orucun axirətdəki məqamına işarə edilir: **“Uca Allah buyurur: Oruc Mənim üçündür, onun mükaflatını da özüm verəcəyəm”** (“Kafi”, c.4, səh.63, hədis 6).

Həqiqətən, Allahın əmrinə baş əyərək nəfsini istəklərdən çəkindirib oruc tutan şəxs özünü tərbiyə etmiş olur. Belə şəxs özünə müsəllət olmuş nəfsi ağıl ilə məğlub edir və onu ağılın hakimiyyəti altına alır.

Orucun əzəmətli mükaflatının və geniş savabının olduğu ayə və hədislərin mövzularındandır. Bu barədə varid olmuş hədislər olduqca çoxdur. Onun insan bati-

nində buraxdığı izlər də heç bir şeylə müqayisəyə gəlmir. Lakin bu mənəvi keyfiyyətlərdən lazımcına faydalanmaq üçün oruc tutan şəxslərin müəyyən vəzifələri vardır. Əgər onlara riayət olunsa, bu zaman ömürdən keçən daha bir ramazandan Allahın rəhmətinin əhatəsindən çıxmış olarlar. İnsanın Allahın rəhmətinin əhatəsində olması isə onun kamilləşməsi, nəfsi baxımdan digər canlılarla bərabər olduğu heyvani xüsusiyyətlərdən uzaqlaşib ali məqamlara ucalması, dünya və axirət işlərinə əhəmiyyət verməsi, düşüncə və anlayışında ilahi nur ilə təfəkkür etməsi, səbir, aramlıq, təvəkkül və s. sayılmayaacaq mənfəətlər qazanmaq imkanı deməkdir.

Orucun insana müsbət təsir etməsi və Allah yanında qəbul dərəcəsinə yetişməsi üçün oruc tutan şəxs baxılması haram olan bütün şeylərdən (məsələn: naməhrəmlərdən) gözünü çevirməli, dilini Allahın, peyğəmbərin və imamların adından bilmədiyi sözləri danışmaqdan, qeybət, təhqir, yalan və böhtandan, haqqı olmayan sözləri söyləməkdən və s. günahlardan qorunmalı, qulağını günah sözlər eşitməkdən çəkindirməlidir. Orucun kamala çatması üçün bu şərtləri hədislər xüsusilə qeyd edir. Peyğəmbərdən nəql olunan bir hədisdə deyilir: *“Hər kəs ramazan ayının orucunu tutsa, gecələri Allahı yad edərək oyaq qalsa, qarnını haramdan və övrətini şəhvətdən qorusa, dilini saxlasa, bu aydan çıxanda günahlardan təmizlənmiş olar”*.

Digər xüsusi diqqət yetirilməli məsələlərdən biri də iftar zamanıdır. İftar zamanı süfrədə Allah tərəfindən haram edilmiş nemətlər qətiyyənlənməli və istifadə olunan ərzaqlar halaldan qazanılmış

pulla əldə edilməlidir. Oruc tutmuş şəxs iftar zamanı halal nemətlərdən də qarnı dolanadək yeməməlidir. Bir hədisdə buyrulur: *“Allahın mədəsi dolu olan şəxsdən acığı gəlir”*. Allahın razılığını əldə etmək üçün oruc tutmuş şəxsin iftar zamanı Onun ikrahına səbəb olacaq işi görməsi niyyətindəki *“Allaha yaxınlaşmaq”* məqsədindən nə qədər uzaq olduğunu göstərir. Əlbəttə ki, orucun hikmətlərindən biri də insanın Allahın razılığını qazanıb, qəzəbindən uzaqlaşaraq Onun bəyənəmədiyi işləri tərək etmək, nəfsin istəklərinin qarşısını almaq və nəfisdə təqva gücünü qüvvətləndirməkdir. Lakin oruc tutmuş şəxs axşam yeməyə oturduğu vaxt gün boyu fəvqə verdiyi istəkləri təmin edirsə, bu zaman əldə etdiyi nə olacaq?!

Orucun hədəflərindən biri də varlı şəxslərin aclıq hissini dərk etmələridir. Belə ki, varlı şəxs əksər vaxtlarda yemək yoxluğundan əziyyət çəkmir. Bu səbəbdən də aclıq hissi ondan günbəgün uzaqlaşır. Hətta bir neçə vaxt əvvəl aclıq hissi keçirmiş olsa da, artıq ötən zaman bunu onun xatirəsindən silməkdədir. Lakin oruc zamanı insanın həmin hissləri yenilənir və nəticədə ətrafında olan fəqir və kimsəsizlərin halını anlamağa başlayır. Əgər məsələyə *Rəsulullahın (s) “Qonşusu ac olduğu halda ikən özü tox yatmış şəxs bizdən (müsləmanlardan) deyildir”* hədisini əlavə etsək, bu zaman, xüsusən də Ramazan ayında fəqir qonşularımızın üzərimizdə olan haqqını ödəmədən öz orucumuzun qəbul olunub-olunmaması barədə ciddi düşünməliyik. Dinimiz bu işə bizi təkidlə təşviq edir. Bir hədisdə varid olub ki, *“Bir kəsə iftar verən şəxsin savabı həmin günü oruc tutmuş şəx-*

sin savabına bərabərdir”. Özünü Allaha sevdirmək və savaba məzhər olmaq üçün bundan gözəl fürsət varmı?!

Məhəmməd Mehdi Nəraqinin *“Camius-səadat”* kitabında qeyd etdiyinə əsasən, tutduğumuz oruc-lar üç dərəcəyə bölünür:

“Birinci – ümumi oruc. Bu, yalnız qarnı və şəhvəti istəklərdən bir müddət saxlamaqdır. Belə oruc sahibinə öhdəsindən ramazan ayının oruc qəzasının götürülməsi və əzabdan xilas olmasından savayı heç bir fayda vermir.

İkinci – xüsusi oruc. Bu, yuxarıda qeyd olunanlarla bərabər gözü, dili, qulağı, əli, ayağı və digər üzvləri günahdan qorumaqdır. Belə oruc Uca Allah tərəfindən vəd olunmuş savablara və mənəvi faydalara məzhər olur.

Üçüncü – daha xüsusi orucu. Bu oruc ikinci dərəcədə qeyd edilənlərlə bərabər, qəlbin dünyaya bağlılıqlarını kəsmək, pis əxlaqlardan uzaqlaşmaq, Allahdan savayı bütün düşüncə və zikrlərdən çəkinməkdir. Belə orucun savabını Allah digər insanlardan gizlətməmiş və Özünə aid olduğunu bildirmişdir. Bu, peyğəmbərlərin, siddiqlərin və müqərrəblərin dərəcəsidir. Belə oruc sahibinə bir gözün görmədiyi, bir qulağın eşitmədiyi və bir qəlbədən keçməyən mükafatlar vəd edir” (*“Camius-səadat”, c.2, səh.525*)

Göründüyü kimi, oruc insanın cismindən və sağlamlığından daha çox mənəvi və ruhi halına təsir edir. Onun hər iki cəhətdən insana müsbət təsir etməsi *“Sağlam bədəndə sağlam ruh olar”*, -deyimini də ramazan ayında bir baxımdan həyata keçirir. Belə ki, İslam dini insanın yalnız mənəviyyatı ilə deyil, həm də zahiri maddi həyatı ilə də sıx bağlılıqdadır.

Aydan Babazadə,
Aii-nin III kurs tələbəsi

İslam dinində başda gələn terminlərdən biri də peyğəmbərlikdir. Bildiyimiz kimi, peyğəmbərlər Allah tərəfindən göndəriliblər. Allah onları gözəl bir şəkildə tərbiyələndirərək müəyyən mövzulardan xəbərdar edib.

Qurani-Kərimə baxdığımız zaman peyğəmbərlərlə bağlı ayələri görə bilərik. Bu ayələrdə onların bəşəriyyət üçün nə qədər faydalı olduqları vurğulanıb.

Qurani-Kərimdə bu mövzuya geniş yer verilib. Peyğəmbər sözü “pəyam” və “avər” sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib, “xəbər gətirən” deməkdir. Ərəb dilində isə “peyğəmbər” kəlməsinin qarşılığı olan “rəsul” və “nəbi” sözlərindən də istifadə olunur.

“Ey Rəsul! Rəbbin tərəfindən sənə nazil ediləni (Quranı) təbliğ et” (“əl-Maidə”, 67).

İnsanın dünyada ehtiyac duyduğu hər şey Allah tərəfindən yaranılıb. İşləmək, yaşayışını təmin etmək üçün insanlara bacarıq və güc verilib. Allah insanları digər varlıqlardan fərqləndirmək üçün onlara ağıl verib, saysız nemətlər bəxş edib. **“Əgər Allahın nemətlərini sayacaq olsanız, sayıb qurtara bilməzsiz”** (“Nəhl”, 16/18).

Bu qədər nemət insanlara verildiyi halda, heç düşündünüz mü, Allah peyğəmbərləri niyə göndərib?

QURANI-KƏRİMDƏ PEYĞƏMBƏRLİK

Gəlin xatırlayaq, Həzrət Peyğəmbər (s.a.s.) bu barədə nə deyib: **“Mən gözəl əxlaqı tamamlamaq üçün göndərilim”**. Qurani-Kərimdə onun bu gözəl əxlaqı **“Şübhəsiz ki, sən böyük bir əxlaq üzərindəsən!”** (“Qələm”, 68/4) ayəsi ilə təsdiqlənib. Buradan belə nəticə çıxara bilərik ki, Həzrət Məhəmmədin göndərilməsi yüksək əxlaqın ən gözəl nümunələrinin onun timsalında olmasıdır.

Peyğəmbərlər insanların əxlaqını kamilləşdirmək və onları çirkin əməllərdən uzaqlaşdırıb saleh əməllərə yönəltmək üçün göndəriliblər.

Allah insanları yalnız ona ibadət etsinlər deyərək yaradıb. **“Mən cinləri və insanları yalnız mənə ibadət etmək üçün yaratdım!”** (“Zariyat”, 56). Peyğəmbərlər də insanlara bu sirli yolu göstərmək üçün göndərilməklər. Burada işlədilən “ibadət” kəlməsi geniş məfhumdur. Məsələn, Quran oxumaq, Allah və Rəsulunu sevməklə ibadətdir.

Allah peyğəmbərləri də ona **ibadət etmək üçün yaratdı. “(Ya Rəsulum!) Səndən əvvəl elə bir peyğəmbər göndərmədik ki, ona “Məndən başqa heç bir Tanrı yoxdur. Buna görə də yalnız Mənə ibadət edin!” – deyər vəhy etməyə”** (“əl-Ənbiya”, 25).

“Ya Peyğəmbər! Həqiqətən, Biz səni (ümmətinə) bir şahid, bir müjdəçi və bir qorxudan kimi göndərdik!” (“əl-Əhzab”, 45). Bu ayədə isə Peyğəmbərin vəhylərə əməl etməsi, dini öz həyatında yaşaması və Allahın buyurduqlarını müsəlmanlara təbliğ etməsi göstərilir.

Başqa bir ayəni də diqqətinizə çatdırıq. **“Biz hər ümmətə “Allaha**

ibadət edin, Tağutdan çəkinin!” – deyər peyğəmbər göndərmişdik. Onlardan bir qismini Allah doğru yola yönəltdi, bir qismi isə (Allahın əzəli elmi ilə) haqq yoldan azmal olmuştur. (Ey müşriklər!) Yer üzündə dolaşın görün ki, (peyğəmbərləri) yalançı hesab edənlərin axırı necə oldu!” (“Nəhl”, 36). Bu ayədə peyğəmbərlərin göndəriliş qayəsi insanları bütvlərə tapınmaqdan çəkindirərək Allaha qulluğa yönəltməkdir.

Peyğəmbərlərin başqa bir göndəriş səbəbi isə Allahın əmri ilə insanlara elm və bilik öyrətməkdir.

“(Əksəriyyəti yazıb-oxumaq bilməyən) ümmi ərəblərə özlərinəndən peyğəmbər göndərən Odur. (Bu Peyğəmbər) əvvəllər haqq yoldan açıq-aşkar azsalar da, onlara (Allahın) ayələrini oxuyar, onları (günahlardan, şirk və küfr çirkabından) təmizləyər, onlara Kitabı və hikməti (Quranı və şəriəti) öyrədir” (“Cumua”, 2).

Peyğəmbərlər ədalətli hökmlər qoyaraq məzlum insanların haqlarını qoruyublar.

İmam Şafei “Risale” kitabında yazır: **“Peyğəmbərin davamlı şəkildə etdiyi, amma barəsində (ayrıca) “nəs”in (Quran ayəsinin) olmadığı şeylər hökmdür”**.

Peyğəmbərin verəcəyi hökm Quranın hökmüdür.

“(Ya Rəsulum!) Biz (Quranı) sənə haqq olaraq, özündənəvvəlki kitabı (bütün İlahi kitabları) təsdiq edən və onu qoruyan (və ya onların doğruluğuna şahid) olaraq endirdik. Sən onların arasında Allahın nazil etdiyi (Quran) ilə hökm et. Sənə gələn haqdan ayrılıb onların nəfslərinin istədiyinə uyma. Sizin hər biriniz üçün bir

şəriət və bir yol təyin etdik. Əgər Allah istəsəydi, sizi (eyni şəriətə tabe) vahid bir ümmət edərdi. Lakin bu (müxtəliflik) Allahın verdikləri ilə sizi imtahan etməsi üçündür. Elə isə yaxşı işlər görməkdə bir-birinizi ötməyə çalışın (bir-birinizlə yarışın). Hamınızın axır dönüşü Allahadır. (Allah) aranızda ixtilaf doğuran məsələlər barəsində sizə xəbər verəcəkdir!" ("əl-Maidə", 48).

Peyğəmbərlər insanların ən xeyirliləridir. Peyğəmbərlər insanlıq aləminə yaradılışın məqsədini, həyatın mənasını, insanın kim olduğunu və nə üçün yaradıldığını öyrətdir.

Klassik dövrün böyük alimlərinədən olan Təbərsi görüşlərində peyğəmbərlərə olan ehtiyacın önəmindən danışır və ilahi qanunları, vəhyləri tək aqlın vasitəsilə qavramağın yetərli olmadığını vurğulayıb. Peyğəmbərlərin böyük və kiçik günahlardan uzaq olduqlarını söyləyən Təbərsi təbliğ, əmanət və s. kimi sifətlərin peyğəmbərlər üçün gərəkliliyi sifətlər olduğunu vurğulayıb və öz təfsirində bununla bağlı olan ayələrə yer verib.

Uca Allah peyğəmbərlik verəcəyi şəxsləri xüsusi bir şəkildə seçib. *"Şübhəsiz ki, onlar dərgahımızdan seçilmiş ən yaxşı kimsələrdəndirlər!"* ("Sad", 47).

Bu anda belə bir sual yaranır: hər bir ümmətə peyğəmbər göndərilibmi?

Qurani-Kərimdə hər ümmətə özünün içindən seçilmiş bir peyğəmbər göndərildiyi açıq olaraq bəyan edilib. *"Doğrudan da Biz səni haqla (Quranla) müjdə verən və qorxudan bir peyğəmbər olaraq göndərdik. Elə bir ümmət yoxdur ki, onun içindən (kafirləri Allahın əzabı ilə) qorxudan (xəbərdar edən) bir peyğəmbər (yaxud alim) gəlib-getməsin!"* ("Fətir", 24).

İslam inancında Həzrət Adəmlə başlayıb Həzrət Məhəmmədlə so-

na çatan peyğəmbərlərin sayı haqqında tam bilgi yoxdur. 124000 peyğəmbərin göndərildiyi haqqındakı Əhməd ibn Hənbəlin "Müs-nəd" adlı əsərində yer alan rəvayət bu mövzuda dəqiq dəlil olaraq qəbul edilməyib.

Qurani-Kərimdə peyğəmbərlərin sayı və hamsının adı bildirilməyib. Qurani-Kərimdə yalnız iyirmi beş peyğəmbərin adı zikr edilir. Adları çəkilən peyğəmbərlər bunlardır: Adəm, İdris, Nuh, Hud, Saleh, İbrahim, Lut, İsmail, İshaq, Yaqub, Yusuf, Şüeyb, Musa, Zülkifl, Harun, Davud, Süleyman, İlyas, Yunus, Əyyub, Zəkəriyyə, Yəhya, İsa və Məhəmməd. Bunlarla yanaşı, peyğəmbər olub-olmadığı tam olaraq bilinməyən Üzeyr, Loğman, Zülqərneyn.

Peyğəmbərlərə inanmaq iman əsaslarındandır. Quran Allahı səvənlərin peyğəmbərlərə itaət etmələrini bir çox ayələrdə əmr edir. Elçilərə itaət Allaha itaətdir.

"Söylə: 'Allaha və Peyğəmbərə (Onun Peyğəmbərinə) itaət edin! Əgər üz döndərsinizsə, şübhəsiz ki, Allah da kafirləri (haqdan üz çevirənləri) sevməz!" ("Ali-İmran", 32).

Elə isə bir neçə peyğəmbərə itaət etsək, yetərlidirmi?

Peyğəmbərlərə inam bütün peyğəmbərləri əhatə etməlidir. Əks halda birinə inanmamaq belə şəxsi dindən çıxarar.

"(Ey möminlər, yəhudi və xaçpərəstlərinizi öz dinlərinə dəvət etmələrinə cavab olaraq) belə deyin: 'Biz Allaha, bizə nazil olana (Qurana), İbrahimə, İsmailə, İshaqa, Yəquba və onun övladına (əl-əsbət) göndərilənlərə, Musaya və İsaya verilənlərə, Rəbbi tərəfindən (bütün) peyğəmbərlərə verilən şeylərə (möcüzələrə) inanmışıq. Onlardan heç birini digərindən ayırmırıq. Biz ancaq Allaha boyun əyən müsəlmanlarıq!" ("əl-Bəqərə", 136).

Quranın bildirdiyinə görə, Həzrət Məhəmməd bütün insanlıq aləminə və bütün millətlərə xitab etmək üçün göndərilən bir peyğəmbərdir.

"(Ya Rəsulum!) De: 'Ey insanlar! Mən Allahın sizin hamınıza göndərilmiş peyğəmbəriyəm. (O Allah ki) göylərin və yerin hökmü Onundur, Ondan başqa heç bir Tanrı yoxdur. O dirildir və öldürür. Buna görə də Allah, eləcə də Onun Allaha və Allahın sözlərinə (ayələrinə, nazil etdiyi kitablara) inanan və ümmi peyğəmbər olan Rəsuluna iman gətirən və ona tabe olun ki, doğru yolu tapa bilərsiniz!" ("əl-Əraf", 158).

Gətirdiyi din və nümunəvi xarakterə sahib olan son peyğəmbər Həzrət Məhəmməd qiyamətə qədər bütün peyğəmbərləri təmsil edəcəkdir. Ona göndərilən Kitab (Qurani-Kərim) heç bir dəyişikliyə uğramadan qiyamətə qədər Allah tərəfindən qorunacaqdır.

İnsan nəsli yer üzündə yaşadığı müddətdə İslam dini insanlığın yeganə dini olaraq qalacaqdır. Qurani-Kərimdə bu məsələ belə vurğulanır. *"Kim İslamdan başqa bir din ardınca gedərsə, (o din) heç vaxt ondan qəbul olunmaz və o şəxs axirətdə zərər çəkənlərdən olar!"* ("Ali-İmran", 85).

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, "peyğəmbər" kəlməsi Qurani-Kərimdə geniş bir formada araşdırılmaqdadır. Qurani-Kərimdə hər ümmətə peyğəmbər göndərildiyi və bütün peyğəmbərlərə itaət etməyin vacibliyi vurğulanıb. Peyğəmbərlərə bir çox vəzifələr verilib ki, onların ilk vəzifəsi digər insanlar kimi Allaha ibadətdir. Ayələrdə peyğəmbərlərin insanlara elm və bilik öyrətmək, insanların əxlaqlarını kamilləşdirmək və onları çirkin əməllərdən çəkindirib saleh işlərə yönəltmək üçün göndərilmiş olmaları qeyd olunur.

Xəzər Nemət,
BDU-nun məzunu

Quba öz füsunkar təbiəti ilə hər kəsi valeh edir. Bu gözəl bölgənin tarixi və mədəniyyəti qədim, insanların mənəviyyəti çox zəngindir. Hər kəsin gedib istirahət etdiyi bu cənnətməkanın ecəzkar gözəlliyi ilə seçilən Afurca kəndi həm də çox möhtəşəmdir. Qubanın cənubunda, Böyük Qafqaz sıra dağlarının yamacında, Vəlvələ çayının sağ sahilində yerləşən Afurca kəndinin adı eyniadlı şalələdən götürülüb. Şalələ Vəlvələ çayı üzərindədir. Təngə dağından süzülüb gəlir. “Afurca” kəlməsi farsca “abı-füru-cəstə” sözlərindən yaranıb (ab - su, fur - aşağı və cəstən - tökülmək deməkdir).

Seyidlər Məscidi

Kənd təkcə təbiətinin füsunkarlığı ilə seçilmir, o həm də İslam dini Qafqazda yayıldıqdan sonra buraya hicrət edən Peyğəmbər nəvələrinə qucaq açıb, onların vətəninə çevrilib. Qafqaza hicrət edən seydilər burada yaşayan türk, ləzgi, tat, avar, çərkəz, çeçen kimi sərt və cəsurxarakterli, azadruhluların İslam ilə şərəflənməsinə vəsile olub, həmçinin həmin insanların dili və mədəniyyəti ilə də qaynayıb-qarışılar.

Afurcada o zaman tatlar yaşayırdı və tatca danışır dılar. Seyidlər

Qafqaz və Afurca seydiləri

də bu insanlar qaynayıb-qarışır və onların dillərini mənimsəyiblər. Öz soylarını heç vaxt unutmayıb, həmin nurlu silsiləni göstərən nəsil-şəcərələrini müqəddəs bir əmanət kimi nəsil-dən-nəslə ötürüblər.

Qafqaza gələn seydilər ilk olaraq Dərbənddə, Rükkal qəsəbəsində məskunlaşıblar. Bir rəvayətə görə, Quba adı buraya gələn əhli-beyt mühacirləri tərəfindən Həzrət Peyğəmbərin hicrəti əsnasında Mədinəyə çatmamış bir müddət qaldığı Quba kəndinə nisbətə verilib.

Əməvilər dövründə ərəb müsəlmanlardan Qafqaza əmirlər təyin edilir və bu əmirlərin arxasınca digər ərəb müsəlmanlar da Qafqaza köç edirlər. Gələn müsəlmanlar buradakı yerli xalqların da İslamla şərəflənməsinə vəsile olurlar. Bu müsəlmanlar hər il Həcc ibadətini yerinə yetirmək üçün Məkkə və Mədinəyə səfər edirdilər. Seyid Məhəmməd Ca-

vad həzrətləri Dərbənddən gələn bir həcc karvanındakı Şəməmə adlı bir xanımla evlənir. Şəməmə xanım ilə Seyid Muham məd Cavad Təqinin 829-cu ildə Əli Hadi adında oğlu dünyaya gəlir.

Dərbənd şəhəri Əməvi hökmdarı Hişam bəy Əbdülməkil tərəfindən fəth edilir və o, öz bacısı-oğlunu buraya əmir təyin edir. Şəxsin Məhəmməd bin Ammar adında bir oğlu və Hadisə adında bir qızı vardı. Hadisə də Dərbənddən Mədinəyə gələrək Seyid Əli Hadi Nəqi ilə evlənir. Bu evlilikdən 849-cu ildə Məkkədə Seyid Cəfər Mehdi dünyaya gəlir. Məhəmməd bin Ammar Seyid Cəfər Mehdi həzrətlərinin dayısı olur.

Xəlifə Mütəvəkkil təzyiqi ilə Məkkədən Bağdada köçmək məcburiyyətində qalan Seyid Əli Hadi burada Salih ibn Saad ilə qarşılaşır. Salih ibn Saad onların burada təhlükədə olacağını bildirir və əgər icazə verərsə, Cəfər Mehdi

dayılarının yanına apara biləcəyini söyləyir. Beləcə seydilərin Qafqaza ilk gəlişi Salih ibn Saad Yezid bin Əsəd, İbrahim bin Adəf və Haşim bin Şubə ilə birlikdə Seyid Əli Hadinin icazəsini alaraq oğlu Cəfər Mehdi dayılarının yanına Dərbəndə gətirməsi ilə başlayıb. Seyid Əhməd Hüsəməddin Dağıstani tərəfindən təsbit edildiyinə görə Seyid Cəfər Mehdi'nin dayısı Muhəmməd bin Ammarın yanına gediş tarixi dəqiq olaraq bilinməsə də, ailəsi ilə birlikdə səfər edəcək yaşda olduğu təxmin edilir. Ehtimal ki, seydilərin Qafqaza ilk gəlişləri miladi 860-865-ci illərə təsadüf edir. Daha sonrakı dövrlərdə də əhli-beyt nümayəndələri gördüyü zülmərdən qaçaraq öz əqrəbalarının olduğu və onlara qucaq açan Qafqaza hicrət etdilər.

Seyid Cəfər Mehdi 933-cü ildə Sənabad şəhərində vəfat edib. Sənabad Xorasana bağlı olub, İranın şərqindəki Tus şəhəri yaxınlığındadır. Seyid Əhməd Hüsəməddin Dağıstanın bildirdiyinə görə, bu qəsəbənin əsl adı "Seyid Abad" olub. Abbasi hökmdarları Peyğəmbər soyundan gələnləri gizli saxlamaq, şan-şərəflərini yox etmək üçün fürsət axtarırdıqlarından, qəsəbənin adını dəyişdirib, "Sənabad" qoyublar.

Seyid Cəfər Mehdi həzrətlərinin vəfatından sonra seydilər Xorasan, Misir və Mədinədə yaşayıblar, ancaq Seyid İsa Əhrar həzrətləri (1285-1348) təkrar Dərbənddə məskunlaşıb.

Dağıstanda məskunlaşan seydilər zaman-zaman ətraf bölgələrə yayılaraq müxtəlif kəndlərdə məskunlaşıblar. Onlardan biri də Seyidşah adı ilə tanınan Seyid Şah Əl-Cai və oğlu Seyid Kələ Ağə kimi tanınan Seyid Kələ Ağə Məhəmməd olub.

Seyid Kələ Ağə türbəsi

Seyid Kələ Ağənin Həzrət Peyğəmbərdək uzanan mübarək soy-şəcərəsi aşağıdakı kimidir:

Afurca seydilərinin soyu Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə yayılıb, həmçinin Çar Rusiyası və Sovet Rusiyasının zülmündən qaçan afurcalılar müxtəlif ölkələrə

1	Həz. Cəfər əs-Sadiq	5	Həz. Cəfər əs-Sadiq
2	Həz. Cəfər əs-Sadiq	6	Həz. Cəfər əs-Sadiq
3	Həz. Cəfər əs-Sadiq	7	Həz. Cəfər əs-Sadiq
4	Həz. Cəfər əs-Sadiq	8	Həz. Museyi-Kazım

Seyid Şah və Seyid Kələ ağənin Afurcaya Dərbəndin Rükkal qəsəbəindən gəldikləri və burada dəfn olunduqları dəqiq bilinməsə də, hansı tarixdə gəldikləri naməlumdur. Əgər Afurca seydilərinin şəcərəsinə diqqət yetirsək, bu soy Seyid Cəfər Mehdi vasitəsilə deyil, Həzrət Museyi-Kazımın oğlu Əbül-Qasim vasitəsilə davam etdiyinə şahidi oluruq. Bu da onu göstərir ki, Seyid Cəfər Mehdi Dağıstana hicrət edən tək əhli-beyt nümayəndəsi deyil.

Hal-hazırda Afurca kəndi sakinlərinin Seyid Kələ Ağənin soyundan gələn olduğu heç bir şübhə yoxdur. 2009-cu ilin siyahıyaalınmasına əsasən kənddə 719 nəfər yaşayır.

hicrət etmək məcburiyyətində qalıblar. Onlardan bir qismi də Türkiyəyə pənah apararaq, orada məskunlaşıb.

Afurca (yuxarıdakı fotolar) və İrşadiyə (aşağıdakı fotolar) arasındakı bənzərliyə heyran qalmamaq mümkün deyil.

Türkiyənin Balıkesir vilayətinin Manyas rayonunda yerləşən İrşadiyə kəndində məskunlaşan Afurca seydiləri 1864-cü ildə hicrət ediblər, burada kompakt şəkildə yaşasalar da, sonralar İrşadiyyəli İstanbula da köçüblər. İstanbula, təxminən, 200 ailə Afurcadan köçənlərin nəslindən olan irşadiyyəli seydilərin yaşadığı bilinməkdədir. Türkiyənin Malatya bölgəsində yerləşən Hamidiyə kəndinə

1	Seyid Əbdül Qasim	10	Seyid Əli	19	Seyid Hüseyn
2	Seyid Həsən	11	Seyid Hüseyn	20	Seyid Muhammed
3	Seyid Əli	12	Seyid Muhammed	21	Seyid Abdullah
4	Seyid Abbas	13	Seyid Abdullah	22	Seyid Şərəf
5	Seyid Haris	14	Seyid Cəmaləddin	23	Seyid Muhammed
6	Seyid Tahir	15	Seyid Şərifəddin	24	Seyid Şəmsəddin
7	Seyid Zərba	16	Seyid Təğlib	25	Seyid Əli Əd-Dövlə
8	Seyid ət-Təğlib	17	Seyid Əbu Talib	26	Seyid Şah əl-Cai
9	Seyid Əbu Talib	18	Seyid Əli	27	Seyid Kələ Ağə Muhammed

köçən afurcalıların hansı tarixdə köçdükləri barədə dəqiq məlumat yoxdur. Osmanlı mənbələrində dağstanlı mühacirlərin Hamidiyə kəndində ilk dəfə 1902-ci ilə məskunlaşdıqları barədə məlumata rast gəlinir.

Əhli-beyt mənsubları tarixin keşməkeşli səhifələrində zülmə, təqiblə üzləşərək, dünyanın müxtəlif yerlərinə dəfələrlə hicrət etmək məcburiyyətində qalıblar. Bu təqiblər Afurcaya sığınmış, buranı özlərinə vətən seçmiş əhli-

beyt nümayəndələrindən də yan keçməyib. Bunlara baxmayaraq, onlar getdikləri hər yerdə bu soyun şərəf və izzətini nəsil-dən-nəslə ötürməyi, yaşatmağı və qoruyub günümüzə qədər çatdırmağı bacarmışlar.

Ayşən Aslanova,
Ailənin əməkdaşı

Qafqaz Alban Kilsəsi Xristian dünyasında ən qədim məbədlərdəndir. Qarabağda Alban memarlığını özündə əks etdirən IV-XVI əsrlərə aid bir neçə Alban kilsəsi bizim dövrə qədər gəlib çatmışdır. Onların arasında Laçın rayonunda yerləşən Ağoğlu monastırı, Kəlbəcər rayonunda Xudavəng, Gəncəsər, Müqəddəs Yelisey monastırı, Xocavənd rayonunda Amaras monastırı və digərlərini göstərmək olar.

Ağoğlu monastırı – Laçın-Minkənd şose yolunun 30-cu kilometrliyində, Həkəri çayının sağ sahilində, Kosalar kəndi yaxınlığında, 2 hektarlıq ərazidə yerləşir. Ağoğlu məbədi V-VI əsrlərə aid Alban monastırıdır. Abidə müxtə-

QARABAĞDA MÖVCUD OLAN ALBAN MƏBƏDLƏRİ

Qafqaz Albaniyası dövlətinin ərazisi, çoxsaylı yazılı tarixi mənbələrin məlumatına görə, eramızın əvvəllərindən VIII əsrin əvvəlinədək cənubda Araz çayından Şimali Qafqazadək, şərqdə Xəzər dənizinin qərb sahilindən Göyçə gölündən qərbdə yerləşən torpaqlaradək geniş ərazini əhatə edib. Hazırda Azərbaycan Respublikası ərazisində də Qafqaz Albaniyasının zəngin memarlıq irsinə aid xeyli məbəd, kilsə və monastır vardır.

lif dövrlərdə uçqun və dağıntılara məruz qaldığından, IX əsrdə yəni-dən inşa edilərək forma etibarilə

kilsə üslubuna - monastıra uyğunlaşdırılıb. Bu abidə təmir edilərkən özünün ilk bünövrələri olduğu

kimi saxlanılmış, köhnə divarlar üzərində yeni divarlar tikilmişdir. Bərpadan sonra Ağoğlu məbədi Azərbaycan tarixinin alban dövrü memarlığının ən möhtəşəm abidələrindən birinə çevrilmişdir. Ağoğlu məbədinin uzunluğu 25 metr, eni isə 12,5 metrdir. Kvadratformalı səkkiz dayaq sütununun - pylonların iki sırası binanın daxili məkanını üç hissəyə bölür. Abidə 1992-ci il may ayının 18-dən etibarən, Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altında idi. Laçın rayonu-

nu işğal etdikdən sonra ermənilər qeyri-qanuni olaraq Ağoqlan monastırının memarlıq quruluşunda və interyerində dəyişikliklər edib, abidənin divarları üzərində olan bir neçə daş yazıları, eləcə də Alban dövrünə məxsus xeyli sayda ornament və simvolları tamamilə silib, onlardan bir çoxunun isə formalarını dəyişdirərək tanınmaz hala salıblar. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, 2006-cı ildə ermənilər bu abidəni ikinci dəfə təmir etdirmək bəhanəsi ilə abidənin divarlarının müxtəlif yerlərinə erməni qriqorian kilsəsinə məxsusluğunu göstərən 26 yazı lövhəsi yerləşdirdilər. Kompleksin həyətinə sağ tərəfdən giriş qapısının yaxınlığına cərgə ilə 2 məzar daşı və kompleksin ümumi giriş qapısının önündə İrəvandan qırmızı bazalt daşdan yonulub gətirilmiş 2 ədəd xaç daşı basdırıblar. İşğaldan sonra ermənilər bu məbədi “Cicernavank” adlandırmışlar. 1 dekabr 2020-ci ildə Laçın rayonu işğaldan azad edilmişdir.

Xudavəng monastırı — Ağdərə-Kəlbəcər magistral yolunun üstündəki Bağlıpəyə kəndindən aşağı, Kəlbəcər rayonunun 29 kilometrliyində yerləşən bu qədim Alban Məbəd Kompleksi VI-VII əsrlərdə inşa olunub. Xalq arasında

Xotavəng və ya Xudavəng, yəni “Tanrı məbədi” adlandırılan monastır kompleksi Qafqaz Albaniyası dövləti dağıldıqdan bir əsr sonra - IX əsrdə Qarabağın dağlıq hissəsində yaranmış Xaçın Alban Knyazlığının dini mərkəzi olmuş-

dur. Kompleksdə Alban yepiskopunun iqamətgahı və Dini Maarif Mərkəzi fəaliyyət göstərmişdir. Mehranilər sülaləsindən olan Xaçın knyazı Həsən Cəlalın oğlu Vaxtanq kompleksin ərazisində geniş tikinti işləri aparmış, Arzu xatun isə 1214-cü ildə əri Vaxtanqın və iki oğlunun xatirəsinə kompleksdə kilsə tikdirmişdir.

Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Xudavəng Monastır Kompleksində çoxlu inşaat kitabələri və yazılar qalıb. Bu abidənin çoxsaylı oyma

daş bəzəklərində Azərbaycanın müsəlman memarlığı ilə birbaşa bağlılıq da aydın hiss olunur.

Monastırın binasının divarlarında yağlı boya ilə çəkilmiş çoxlu şəkil və yazılar olduğunu qeyd edən alimlər bildirirlər ki, Ağdərədən və Basarkeçərdən gələn ermənilər həmin yazıları balta ilə çaparaq yox etmiş və beləliklə, tarixi saxtalaşdırmağa çalışmışlar. Qafqaz Albaniyasının memarlıq abidələrini tədqiq etmiş alimlərin fikrincə, bu abidələr bir çox xarakterik xüsusiyyətlərinə və memarlıq planlaşdırma üslublarına görə erməni dini memarlıq abidələrindən tamamilə fərqlənir.

Gəncəsər monastırı – Albaniyada Xristianlığın yayılmasında böyük xidmətləri olmuş apostol Yeliseyin xatirəsinə ölkədə əsrlərböyü bir çox məbədlər tikilmişdir. Bunlardan bizim günlərə gəlib-çatmış ən maraqlısı Kəlbəcər rayonundakı Müqəddəs Yelisey Monastır Kompleksidir.

Alban Xaçın hökmdarı III Həsən Cəlalın hakimiyyəti illərində knyazlığın ərazisi xeyli genişlənmişdir. Aparılan abadlıq işləri zamanı 1238-ci ilə qədər Gəncəsər monastırı tikilməyə başlayır. Həsən Cəlalın iqamətgahı olan Holanaberd qalası ilə üzbəüz, Kəlbəcər rayonunun Vəngli kəndində Xaçın çayının sol sahilində dağın üstündə ucaldılmış məşhur Gəncəsər monastırı Qafqaz Albaniyası xristian memarlığının ən görkəmli abidələrindən biridir. Tarixçilər qeyd edir ki, monastırın divarında daş üzərindəki epigrafiq yazıdan məlum olur ki, bu abidə “yüksək və böyük Arsax öl-

kəsinin hökmdarı, geniş vilayətin çarı, Böyük Həsənin nəvəsi, Vaxtanqın oğlu Həsən Calal Dövlə və anası Xorişə xatun tərəfindən 1216-1238-ci illərdə inşa edilmişdir". Həsən Cəlalın nəslindən olan bir çox Alban din xadimləri bu monastır kompleksinin ərazisində dəfn olunmuşlar.

Qədim Alban məbədinin görüntüsünə diqqət cəksək, görürük ki, bu məbədin qətiyyənn erməni abidələri ilə oxşarlığı yoxdur. Monastır kompleksinin memarlıq-planlaşdırma və kompozisiya həlli, heykəltəraşlıq nümunələri və diofizit xarakterli elementlər bu abidənin çoxəsrlik ənənələri olan Qafqaz Albaniyası memarlığına aid olduğunu təsdiq edir. Qeyd edək ki, hündür qala divarları ilə əhatə olunmuş kompleksə Alban xristian memarlığı üslubunda inşa edilmiş baş kilsə, ona bitişik dördmaillli dam örtüyündə yüksələn monastır binası və qala divarlarına içəri tərəfdən hövrülmüş tikililər daxildir. Baş kilsənin xaçşəkilli günbəz kompozisiyası, 16 küncü günbəz barabanı və onun üzərində yüksələn çətirformalı piramidaşəkilli daş günbəz örtüyü Alban dindarlarının son iqamətgahına xüsusi əzəmət

və gözəllik verir.

Şərq və qərb fasadlarından fərqli olaraq, şimal və cənub fasadlarının memarlıq həlli, demək olar ki, eynidir. Onların hər biri beştağla bəzənmiş, ortadakı ən hündür tağ isə profilli xaçla tamamlanmışdır. Kilsənin daxilindəki tağların yuxarı hissələri müqəddəs hesab olunmuş öküz və qoyun başlarının baryefləri ilə bəzədilmişdir.

Müqəddəs Yelisey monastırı – dəniz səviyyəsindən 2000 metr yüksəklikdə, uca bir dağın zirvəsində tikilmiş və qala divarları ilə əhatə olunmuşdur. Tədqiqatlar göstərir ki, monastır kompleksinin əsası V əsrdə qoyulub. Bildirilir ki, Xaçın Knyazlığı dövründə burada

geniş inşaat işləri aparılmış, böyük baş kilsə binası, altı kiçik kilsə, bir neçə yaşayış və təsərrüfat binaları tikilmişdir. Yaxşı yönəlmiş daşdan tikilmiş baş kilsənin ikimaillli daş damının üstündə dördsütunlu rotunda ucalır. XIII-XIV əsrlərə aid edilən bu Alban kilsəsi geniş ibadət zalından və silindrik tağbəndlərlə tamamlanan sütunları olan kvadratformalı otaqdan ibarətdir. Monastır kompleksində dəfələrlə yenidənqurma və inşaat işləri aparılmışdır.

Amaras monastırı – Xocavənd rayonunun Sos kəndi ərazisində yerləşən xristian monastırıdır. Monastır Qafqaz Albaniyasında erkən Xristianlıq dövründən Alban Həvari Kilsəsinin ləğv edilməsindəki ziyarət edilmiş ən müqəddəs məbədlərdən biri olmaqla, yaxın vaxtlara kimi yerləşdiyi ərazinin həm xristian, həm də müsəlman əhalisi tərəfindən müqəddəs hesab edilmişdir. Həmçinin Amaras ərazisi Xristianlığın yayılmasından əvvəl də böyük dini mərkəz olmuşdur. Bu faktı ərazidə arxeoloji tədqiqatlar zamanı əldə edilmiş artefaktlar və bizim eramızın I əsrinə aid məbəd qalıqları sübut edir.

Tarixi mənbələr həm monastırı, həm də onun əsas məbədinə Qafqaz Albaniyasının birinci katolikosu Qriqorisin adı ilə əlaqələndirir.

dirirlər. Vatnan çölündə öldürülməsindən sonra onun cəsədi hələ Maarifçi Qriqori tərəfindən inşa edilmiş monastır kilsəsinə gətirilmiş və burada sərdabədə (və ya altar altında) dəfn edilmişdir.

Arxeoloji tədqiqatlar zamanı abidənin üç inşaat mərhələsi müəyyən edilmişdir: birinci mərhələ IV əsrə, ikinci mərhələ X əsrə, üçüncü

mərhələ isə XIX əsrə aiddir. Həmçinin çoxsaylı məbəd inşa etdirmiş və köhnə məbədlərin bərpasına əmr vermiş Albaniya hökmdarı III Mömin Vaçaqanın (487-510) hakimiyyəti dövründə də məbəddə yenidənqurma işləri aparılmışdır. Çoxsaylı inşaat, dağılma və yenidənqurma işlərinə baxmayaraq, müasir məbəd binası öz ilkin formasını saxlaya bilmişdir.

Nəhayət, 30 ilin həsrəti bitdi.

Şanlı Ordumuzun Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə erməni vandallarına qarşı 27 sentyabr-10 noyabrda apardığı əks-hücum əməliyyatı ilə qədim, tarixi və dilbər guşəmiz olan Qarabağ torpaqları düşmən tapdağından azad olundu. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, vandallar işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda daşı-daş üstünə

qoymayıblar. Azərbaycanın dilbər guşəsi Qarabağda bütün infrastruktur məhv edilmiş, dini, tarixi və mədəni abidələrimiz yerlə-yeksan edilmişdir. Qüdrətli dövlətimiz və qürurlu xalqımız birlikdə işğaldan azad olunmuş şəhər və kəndlərimizi, tarixi memarlıq abidələrimizi tezliklə öz əvvəlki vəziyyətinə qaytaracaq, bütün infrastruktur bərpa olunacaq. Düşmənlərimiz torpaqlarımızda mövcud tarixi dini abidələrimizi dağıtmaqla kifayətlənmirdilər, onlar bu abidələri özünüküləşdirməyə çalışırdılar. Biz dağıdılmış abidələri bərpa etdikcə, sübut edəcəyik ki, bunlar bizim qədim abidələrimizdir, onların saxta tarixini yox edəcəyik.

Prezident İlham Əliyev 15 mart Füzuli və Xocavənd rayonlarında səfərdə olarkən Hünərli kəndindəki Alban məbədi ilə tanışlıq zamanı qeyd edib: “Bura qədim Alban məbədidir, Alban kilsəsidir, Hünərli kəndində yerləşir. Ermənilər bu kilsəni də erməniləşdirmək istəmişlər və burada erməni dilində yazılar yazmışlar, ancaq buna nail ola bilməmişlər.

İndi əgər bu, erməni kilsəsi olsaydı, bunu belə vəziyyətdə qoyardılar mı? Tövləyə oxşayır, elə bil ki, tövlədir, zibilxanadır. Bu, bizim qədim tarixi abidəmizdir, udi qardaşlarımızın məbədidir. Onlar buraya da gələcəklər. Ermənilər necə ki, bizim məscidlərimizi təhqir ediblər, qədim Alban məbədinə də təhqir etmişlər. Amma biz bərpa edəcəyik. Bütün bu yazılar saxta yazılardır, sonradan yazılmış yazılardır. Onlar bizim qədim torpaqlarımızda özləri üçün saxta tarix yaradıblar. Amma buna nail ola bilməyiblər, biz onları ifşa etmişik. Bu kilsənin – Alban məbədinin bu vəziyyətdə olması bir daha erməni saxtakarlığını göstərir. Erməni kilsəsi olsaydı, bunu təmir etdirərdilər. Sonra da bəziləri bizə irad tuturlar ki, biz xristian abidələrinə yaxşı baxmırıq. Bunu ermənilər bu günə salıblar”.

Bu məbədlər qədim Azərbaycan torpaqları ərazisində tikilib, ölkəmizə və xalqımıza məxsusdur. Tədqiqatçı alimlərin də qeyd etdiyi kimi, bu komplekslərin hər biri erməni dini memarlıq abidələrindən tamamilə fərqlənir. Biz birlikdə işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda mövcud bütün abidələrimizi bərpa edəcəyik.

Qarabağ Azərbaycandır!

Şahin Ələsgərov,
Ail-nin əməkdaşı

Necə oldu ki, Oksforda girə bilmədim

(Mahmud Teymur)

Məyus halda küçəyə çıxıb redaksiyaya yollanmışdım.

Həftəlik qəzetə hekayə verməli idim. Tərslikdən, təbim də gəlmirdi. Heç nə yazı bilməmişdim. Baş redaktor və köməkçiləri məni o dünyaya göndərməyə hazırlaşan əcinnələr kimi gözümün qabağına gəlirdi.

Adətən, müflisləşmiş aristokratların və müharibə şəraitindən istifadə edərək varlanan beş-on nəfərin yığıldığı barın yanından ötürkən ayaq saxlayıb müştəriləri nəzərdən keçirdim və onlar arasında çoxdankı tanışım Atif bəyi gördüm. O qədər fikirli idim ki, onun oturduğu masanın yanına necə gəlib çatdığımı fərqi nə varma-
mışdım. Məni gülərlə qarşılayıb oturmaq üçün yer göstərdi:

– Əyləş! Bir danış görək, yeni nə var, nə yox?

Əl verib görüşdükdən sonra cavab verdim:

– Üzlü hesab elə! Bir-iki dəqiqə burada qala bilərəm. İşlərim çoxdur, tələsirəm.

Atif bəy bir stəkan viski sifariş verdikdən sonra, bayaqdan bəri yanında oturmuş adamı mənə təqdim etdi:

– Cənab Abdul-Maulidir, Əsyutdandır.

Qarşımdakı adamı diqqətlə süzdüm. Bu, yekəpər birisi idi. Yoğun boynu ağac gövdəsini xatırladırdı. Tikan kollarına bənzəyən bığlarını arabir şeşləyirdi. Geniş, qırmızı sifəti o qədər eybəcər idi ki, adamda yalnız ikrah hissi oyadırdı. Qarşında, sanki bir insan siması deyil, hansısa heyvanı andıran biçimsiz maska dayanmışdı.

– Bu isə məşhur jurnalist cənab Gəndurdur, – deyə dostum, öz növbəsində, məni də ona təqdim elədi.

Abdul-Mauli bəy “jurnalist” sözünü eşidər-eşitməz yerindən dik atıldı. Atifi qəzəbli baxışlarla alt-dan-yuxarı süzdü və əsəbiləşib özündən çıxaraq qışqırdı:

– Məgər sənə deməmişdim ki, Allahın yaratdığı bu məxluqları görənlər gözüm yoxdur?!

– Arxayın ol, əşi! Gəndur əsl jurnalistdir. Dilini farağət qoymağı bacarır, – Atif bəy ürəkdən güldü.

– Bir dəqiqə e! Necə yəni dilini farağət qoymaq?! Dil mənim yeganə silahımdır. Lap sizin təbiri-nizcə desək, yeganə kapitalımdır, – deyə etirazımı bildirdim. Sonra da üzümü əsəbiləşib özündən çıxmış əsyutluya tutaraq dedim:

– Belə də ki, mən sizin qulluğunuzda hazıram.

Abdul-Mauli bəy bu gözlənilməz sözlərdən daha da əsəbiləşdi, üz-gözünü turşudub dodaqaltı mızıldandı:

– Ay Allah, bizi bu çərənçi jurnalistlərin əlindən qurtar!

Ofisiant viskini gətirdi. Stəkanı götürüb bir qurtum aldım. Sonra

masanın üstünə qoyaraq dedim:

– İstənilən halda, dediyim kimi, qulluğunuzda həmişə hazıram. Ürəyiniz rahat olsun, tələsirəm, ona görə də zəhlənizi çox tökmək niyyətimdə deyiləm.

Viskidən bir qurtum da alıb cəntərarə əsyutluya ilişmək qərarına gəldim. Üzünə yalandan gülümsəyərək soruşdum:

– Deyəsən, Abdul-Mauli bəyin jurnalistlərlə heç arası yoxdur?

– Zəndeyi-zəhləm gedir.

– Görünür, bunun üçün əsaslı səbəbiniz var?!

– Olsa da, olmasa da, nə fərqi var? Yenə zəhləm gedir. Hər halda, kimisə sevmək, ya kiməsə nifrət eləmək üçün heç kəsdən icazə alması deyiləm.

– Bildiyiniz kimi, mən jurnalistəm və belə çıxır ki, həmkarlarıma qarşı nifrətinizin səbəbini bilməyə də haqqım çatır. Kim bilir, bəlkə, onlar haqqında düşüncələrinizi dəyişməyə müvəffəq ola bildim?!

– Çətin ki, bunu bacarasınız.

Əsyutlu bunu deyib qabağındakı stəkana viski süzdü və birnəfəsə başına çəkdi. Sonra əlləri ilə uzun bığlarını sığalladı. Ardınca ikinci stəkana da içib boşalttı. Yanaqlarına qan gəldi. Gözləri qaynamağa başladı. Dostum zarafatyana əlini onun kürəyinə vurub israrla soruşdu:

– Sən Allah, de görək, niyə jurnalistlərdən zəhlən gedir?

Əsyutlunun əl-qolu boşaldı. Deyərdin ki, onun kök, cüssəli bədəni

bu dəqiqə stuldan sürüşüb yerə düşəcək. Laqeyd halda dilləndi:

– Köhnə əhvalatdır, əşi. İyirmi il bundan əvvəl, I Dünya müharibəsi qurtarar-qurtarmaz baş vermişdi.

Öz növbəmdə, mən də söhbətə istiqamət verməyə çalışdım:

– Düzdür, aradan xeyli vaxt keçib. O gündən bu günə çox şey dəyişib. Hətta jurnalistlər belə, əvvəlki deyillər. Bugünün jurnalistini belə xarakterizə etmək olar – işini cəld görən, düzgün, vacib sirləri qoruyub saxlamağı bacaran...

Abdul-Mauli bəy əsəbindən sarı dişləri ilə bıqlarının uclarını gəmirməyə başladı:

– Doğrudan? Amma sənə bir şey deyim ki, başıma gələn ən xoşagəlməz hadisənin baiskarı olan köhnə jurnalist dostum sadaladığın keyfiyyətlərin heç birinə sahib deyildi. Dostumun adına gəlincə, onu elə xatırlamasaq, yaxşıdır.

– Sən canın, danış görək, o jurnalist neyləyib? – Atif bəy soruşdu, sonra üzünü mənə tutdu: – Abdul-Mauli bəyin yaxşı təhkiyəçilik qabiliyyəti var. Bu sənətdə az adam tapılar ki, onunla kəllə-kəlləyə gəlsin.

Əsyutlu elə qəşş eləyib güldü ki, yekə qarnı atılıb-düşdü. Sonra özünə bir stəkan da viski süzüb stulda yerini rahatladı və söhbətə başladı.

– Həmin xoşagəlməz hadisə baş verən vaxt mən Qahirədə orta məktəbdə oxuyur, elə məktəbin pansionunda da qalırdım. Ağillı, sakit uşaq idim. Atam Əsyutdakı mülkümüzdə təsərrüfat işləri ilə məşğul olurdu. Özümü axıra qədər ağıllı aparacağım və əlbəttə ki, məktəbi bitirməyim barədə attestat alacağım təqdirdə təhsilimi davam etdirməyim üçün mənə Oksforda göndərəcəyinə söz vermişdi. Əlimdən gələni eləyirdim ki, atam razı qalsın, çünki hər zaman kübar həyat yaşamaq arzusunda olmuşdum.

Bəxtimdən, həmin vaxt bir jurnalistlə dostlaşdım. Səmimiliyi və dostyanalığı xoşuma gəlmişdi. Axşamları tez-tez bir yerdə keçirirdik. Atam az pul göndərirdi, deyirdi ki, tələbə sadə həyat yaşamalıdır. Buna görə də, dostumla razılaşmışdıq ki, harada yemək yediksə, hesabı növbələşib verək. Nə isə, qayğısız və şən həyat yaşayırdıq.

Bir dəfə, axşamüstü Tofiq küçəsini keçərkən təsadüfən dostumla qarşılaşdım. Görüşüb hal-əhval tutduqdan sonra soruşdu:

– Hara gedirsən?

– Pansiona, – dedim.

Mahmud Teymur

– Belə tez?

– Başım ağrıyır, dincəlmək istəyirəm.

– Elə mənimki də ağrıyır. Gedək adama bir qədər çaxır içək. Səni çox saxlamayacağam. Sonra gedib dincəlersən, mən də yollanaram redaksiyaya. Məqalə çatdırmalıyam.

O vaxt içki içiləsi yerlər indikindən heç də az deyildi. Qabağımıza çıxan ilk bara girdik və küncdə özümüze bir yer tapıb oturdurduq. Barda cəmi-cümlətəni bir neçə əcnəbi hərbiçi var idi, onlar da bizə heç məhəl qoymadılar da. Başımız şirin söhbətə elə qarışmışdı ki, neçə qədər içdiyimizin fərqi də varmamışdıq.

Hesabı ödəmək vaxtı gəlib çatanda dostumun qurcalandığını gördüm.

– Gecdir artıq. Durmaq lazımdır, – dedim.

– Nə təhər məsləhətdir.

– Bəs... hesab?

– Hesab? Hesabı bu dəfə sən ödəməlisən axı!

– Yox. Səhvin var. Bu dəfə yüz faiz sənənin növbəndir, – əminliklə dedim.

– Yox. Səhvi sən eləyirsən.

Ayağa qalxdıq, bir neçə saniyə hirsli-hirsli bir-birimizə baxdıq. Kənardan baxan bizi döyüşməyə hazırlaşan iki xoruza bənzərdi. Lakin sükut uzun çəkmədi.

– Gəl püşk ataq, – dostum təklif elədi.

Aramızda fikir ayrılığı yarananda həmişə bu üsula əl atırdıq. Püşk atdıq. Dostumun xeyrinə olmadı. Pərt halda, dili topuq vura-vura dedi:

– Sən canın, bu dəfə yerimə sən ödə!

Onu qəzəbli baxışlarla süzdüyümü görüb əlavə etdi:

– Məsələ burasındadır ki... üstümdə qara qəpiyim də yoxdur. Nəyim varısa, hamısını at yarışında uduzmuşam. Vallah!

Çaşqın halda dedim:

– Məndə də pul yoxdur axı.

– Necə yəni yoxdur?! Yoxsa sən də at yarışında olmusan?

Pərt olmaq növbəsi indi mənə keçdi.

– Mənimki də yarış idi, amma at deyildi. Niamət xanımın yanından gəlirəm.

Dostum az qaldı gülməkdən ölə.

– Canım üçün, heç nə itirməmişən. Hələ qabağasan.

– Zarafatın yeri deyil. Düşdüyümüz vəziyyətə bir bax!

– Qeyri-adi bir şey yoxdur, – dostum gülərək etiraz etdi.

– Başa düşmürsən, çıxılmaz vəziyyətdəyik?

– Əzizim, boş şeydir... İki yolumuz var: ya gərək dəyənək davasına çıxıb bar sahibini də, onun işçilərini də şil-küt eləyək, ya da könüllü hər şeyi boynumuza alıb polis məntəqəsində bumbuz beton döşəmədə gecələyək. “Bəxtimiz gətirsə”, birincini də, ikincini də əldə edəcəyik.

Beynimdə müxtəlif səhnələr canlandırıdım: əli dəyənəkli bar sahibi, beton döşəmə. Qaşqabaqlı atam da hirsindən nəfəsi kəsilə-kəsilə sevimli cümlələrini dalbadal düzür: “Sən həyatda heç bir uğur əldə eləyə bilməyəcəksən. Eləsən, onda bıqlarımı qırxaram”.

– Tapdım, – dostum bərkdən qışqıraraq məni fikirdən ayırdı.

– Nə tapdın? Tez ol, de gərək!

Gözümün içində baxaraq dedi:

– İçməyə davam eləyirik.

Hirsimdən əlimi göyə qaldırıb ona bir şapalaq ilişdirmək istədim. Qolumdan tutaraq məni sakitləşdirdi.

– Özünü ələ al! Allah kərimdir.

Dostum ofisiyanti səsləyərək yenə çaxır sifariş verdi. Görəndə ki, qədəhi götürmürəm, böyrümü dümsükləyərək dedi:

– Day ürəyini sıxma! Onsuz da kötək yeyəcəyik, sonra da beton döşəmə bizi gözləyir. Belə olan halda, tələsmək nəyə lazım?

Hirsindən dil-dodağını çeynəyən atam yenə gözümün qabağına gəldi, canıma üşütmə düşdü. Dostum qədəhi götürməyimdə ısrar edərək elə hey təkrarlayırdı:

– İç əşi! Belə fürsət bir də ələ düşməz.

Qədəhi başıma çəkdim. Ətrafımızdakılara fikir vermədən içməyə davam elədik. Dostum çoxlu lətifə bilirdi. Mənsə özümün və qohumlarımın başına gələn əhvalatları danışdırdım, hətta ailə sirlərini belə gizlətmirdim. Səs-küyümüz getdikcə bütün barı bürüdü. Vaxt amili bizim üçün itmişdi. Arabir şübhəli nəzərlərlə bizi süzən ofisiyanti yanımdan ayrılmırdı. Ancaq hər dəfə ağzını açıb nəsə demək istədikdə yeni sifariş gəlirdi. Qonşu masada əyləşmiş barın daimi müştəri-ləri çoxdan keflənmişdilər.

Dostum qulağıma pıçıldadı:

– Əgər Allah məni bir az zirək, bir az da diribaş yaratsaydı, indi o küncdə oturan zabitin pul kisəsini çırpışdırmışdım, biz də düşdüyümüz bu çətin vəziyyətdən qurtulmuşduq. İndiki halda oğurluq da fərsət sayılır.

Bu sözləri deyib fikrə daldı.

– Oğrunun cəsarəti hər cür tərifi layiqdir.

Mənim bayaqkı vəziyyətimə indi dostum düşmüşdü. Kefini açmaq üçün əlimi kürəyinə vurub gülə-gülə dedim:

– Fikir eləmə! Allah kərimdir.

Qaldığımız yerdən davam elədik.

Söhbət əsnasında danışdığım əhvalatlardan biri dostumun çox xoşuna gəldi. Hadisəni bütün təfərrüatı ilə bilmək istədi. Mən də hər şeyi nöqtə-vergüllünə kimi danışdım. Əhvalat sona çatanda dostum yerindən tez qalxaraq dedi:

– Bir on beş dəqiqəlik icazə verərsən, qonşu masada oturam?

– Nəyə görə?

– Heç. Bir hekayə yazıb redaksiyaya verəcəyəm.

– Nə boş-boş danışırısan? Heç hənanın yeridir?

– İlham pərim gəlib, dayana bilmərəm.

Onu da, onun ilham pərisini də ələ salmağa başladım. Dostumu isə artıq saxlamaq mümkün deyildi.

– Hekayəni redaksiyaya verə bilsəm, yaxşı qonorar

alaram. Gəlib haqq-hesab eləyib canımızı problemdən qurtarırıq.

Qonşu masaya əyləşib yazmağa başladı. Onu diqqətlə izləyirdim. Ofisiant bizə çəpəki baxır, arabir gəlib başımızın üstündə fırlanaraq gedirdi. Dostum elə dediyi kimi, təxminən, on beş dəqiqəyə yazını bitirib yanıma gəldi.

– Deyəsən, pis alınmadı. Buna görə, adama yaxşı pul verərlər. Amma bunda sənin iştirakın qaçılmazdır.

– Mənim?

– Hə, sən. Hekayənin sonunda yazmalısan: “Mən könüllü surətdə bu məlumatları verdim və onların yayımlanmasına da etiraz etmirəm”.

– Elə bu?

– Hə. Elə bu.

Çaxırımı axıra qədər içib dostumun dediklərini birə-bir yazdım. Başım o qədər dumanlı idi ki, yazdığım sözlərin mahiyyətinə də varmadım.

Durub çıxışa tərəf getmək istədikdə yaxasından yapışdım. İçimə qurd düşdü:

– Bəlkə, fırıldaq işlədirsən? Məni beton döşəmənin üstündə tək qoyub qaçmaq istəyirsən?

Özündən razı halda dilləndi:

– Vicdanıma and olsun, qayıdıb gəlirəm. Alınmasa, arxayın ol, dərdimizi bir böləcəyik.

Bunu deyib güllə kimi bardan çıxdı. Gəlib yenə bayaqkı masada əyləşdim. Ofisiant diqqətlə məni süzdü, sonra çönüb bar sahibinin qulağına nəşə pıçıldadı, bu dəfə hər ikisinin diqqəti mənə yönəldi. Daimi müştərilər də çıxıb getdilər. Bar tamamilə boşaldı. Vaxt ləng gedirdi. Vəziyyətim çox acınacaqlı görünürdü, amma hələ ki, təmkini qoruya bilirdim. Aman Allah, o, nə dəqiqələr idi! Süslükdən ayılmışdım. Ofisiantlar da, öz növbə

bəsində, məni üzük qaşıtək dövrəyə almış, ətrafımda nəzarəti gücləndirmişdilər. Bar sahibi əlində dəyənək, ağır-ağır mənə yaxınlaşdı. Alnımı soyuq tər basdı. Sanki mənə eşitdirirmiş kimi, işçilərinə qışqıraraq dedi:

– Bağlamaq vaxtıdır.

Gözümün önündə qaranlıq otağın soyuq beton döşəməsi və bu döşəmədən qalxıb ətrafı bürüyən toz qatı canlandı. Yerimdəcə quruyub qalmışdım. Nə qədər belə oturduğumu demək çətin idi.

Elə bu an qapının ağzında dostumun özündən razı siması göründü. Möhkəm qaçdığından təngnəfəs olmuşdu. Ürəyim yerinə gəldi. Dostum isə yenə eyni lovğalıqla gəlib bayaqkı yerinə oturdur və ləzzətlə əlini-əlinə sürterek ofisianta ən yaxşı çaxırı gətirməsini əmr elədi. Məzəli əhvalatlar danışa-danışa çaxırı gillətməyə davam etdik. Bar sahibi və ofisiantlar key kimi qalmışdılar, nə baş verdiyini müəyyən edə bilmirdilər. Bir az keçəndən sonra dostum pul kisəsini çıxardıb hesabı tələb etdi:

– Bir az tez olun, gözləməyə vaxtımız yoxdur. Bura yatmağa gəlmişik?!

Ofisiant qaça-qaça gəldi. Dostum bir neçə kağız pul verdi. Qaytarılan qalıq puldan da ofisiyantın cibinə çaypulu basdı. O biri ofisiantları da yaddan çıxarmadı.

Nəhayət, ayağa qalxıb sakit-sakit çıxışa tərəf addımladı. Mən də onun dalınca, sanki hərəkətlərini təqlid etmişəm kimi, ağır-ağır yeriməyə başladım. Barın bütün işçi heyəti hörmət əlaməti olaraq kənara çəkilib yolu bizim üçün boşaltmışdılar. Mən heç nə başa düşə bilmirdim, ona görə də hələlik susmağa üstünlük verirdim. Çölə çıxan kimi, dostum mənə sarı çevrilərək dedi:

– Bayaq redaksiyadan aldığım puldan cəmi on qəpik qalıb. Al, bu beşi sən!

Sevincimdən dostumu bərk-bərk qucaqladım.

Bu hadisədən bir həftə keçdi. Bu müddət ərzində dostumla bir dəfə də olsun, rastlaşmadım, bardakı əhvalat da yaddan çıxıb getdi.

Bir axşam evə qayıdanda atamdan teleqram gəldi. Təcili Əsyuta gəlməyimi istəyirdi. Evdə nəşə bədbəxt bir hadisə üz verməsindən narahat oldum.

Səhər tezdən qatara minib Yuxarı Misirə yollandım. Yolboyu qəm dəryasına batmışdım.

Əsyuta gəlib çatan kimi birbaşa evə getdim. Evdə salamatlıq idi. Hər şey öz qaydasında gedirdi. Dedilər ki, atam məni iş otağında gözləyir. Bu, yaxşı əlamət deyildi: iş otağı məhkəmə zalı rolunu oynayırdı və atam cəzalandırmaq istədiyi adamla da həmişə bu otaqda tək qalırdı. Mühakimə edən də, qərar çıxaran da, onu icra edən də atam özü idi. Mən uşaq olanda nə vaxt ki, atam deyirdi, “Uşağı yanıma gətirin”, bilirdim ki, məni nəşə bir cəza gözləyir.

Yaxşı, bəs indi nə baş verib? Əvvəlcə təcili teleqram vurub, indi də iş otağına çağırırdır. Nə qədər fikirləşsə də, ağılıma bir şey gəlmədi. Bilə bilmədim ki, niyə məni cəzalandırmaq istəyirlər.

Atamın hüzuruna getməmək olmazdı. Otağın qapısını döyüb içəri keçdim. Qapı ağzında özümə azacıq arxayınlığım var idisə, atamı görcək o da itib getdi. Qeyri-iradi olaraq, “müttəhimlər kürsüsü”nə yaxınlaşdım. Atam adəti üzrə küncdə oturmuşdu. Kresloya güclə sığırdı.

Sevimli cümləsindən yenə də istifadə etdi:

– Sən həyatda heç bir uğur əldə

eləyə bilməyəcəksən. Eləsən, onda bığlarımı qırxaram.

Danışdıqca bığları az qalırdı, ağzına girsən. Əvvəllər bu hal tez-tez təkrar olunanda fikirləşirdim ki, görəsən, atam niyə bığlarını qaydaya salmaq üçün bərbər yanına getmir? İndi isə mən özüm böyük məmnuniyyətlə bərbərlik edərdim.

Atam əlində saxladığı şəkili jurnalı üzümə çırpdı. Səhifələrin birində altından qırmızı xətt çəkilmiş sözlər gördüm.

– Nə təhər zarafatdır? Deyəsən, pis deyil ha?! – dedi.

Jurnalı tezbazar gözdən keçirdim. Hərflər gözümdə qarmaqarışq göründü. Bir şey başa düşə bilməsəm də, jurnalı bağlayıb gülümsədim:

– Ağıllı zarafatdır.

Atam hirsələnib özündən çıxdı:

– Sən belə düşünürsən?

– Axı sən özün dedin ki, pis deyil.

Yumruğu ilə stola elə bir zərbə endirdi ki, stol silkələndi.

– Sabahdan Əsyut məktəbinin pansionunda qıfıllanıb qalacaqsan və mən deməmişəm də, ordan heç yerə tərpənməyəcəksən. Arxayın ol ki, oranı tezliklə tərk etməyəcəksən. Eşitdin? Sənin kimisi Oksfordda oxumağa layiq deyil. Nə qədər ki, mən sağam, sən Oksford üzün görməyəcəksən. Başa düşdün?

Çaşıb qalmışdım. Nə deyəcəyimi bilmirdim.

– Başa düşdüm, – qısaca dedim.

– İndi isə itil gözümdən!

Məhkəmə başa çatdı. Hökm çıxarılmışdı. Şikayətə baxılmayacaqdı. Otağı tərk etdim, ayaq üstə güclə dayanırdım. Başibəlalı jurnal da əlimdə idi. Otağıma girib özümü çarpayıya atdım. Qarışıq fikirlər beynimi çulğamışdı. “Görən, mən bundan sonra neyləyəcəm? Nə vaxta qədər Əsyut məktəbinin

pansionunda it döyəcəm? Belə götürəndə, axı neyləmişəm ki, mənə belə cəza kəsilir?”.

Jurnalı bir daha vərəqlədim. Altından xətt çəkilmiş sözlər diqqətimi çəkdi. Karikaturaya diqqətlə baxdıqda atamın korlanmış şəklini gördüm. O, təlxək obrazında təsvir olunmuşdu.

Başında hündür papaq, əynində geniş şalvar teatrın girəcəyində durub qaval çalır və camaatı səsləyirdi: “Gəlin, ay millət! Məşhur Mərakeş rəqqasəsi Fatmaya – Şərqi ulduzu, arzuların xanımına tamaşa etməyə tələsin!”.

Oxumağa başladım. Oxuduqca da nəfəsim daralır, əsəbdən sanki beynimdən tüstü qalxırdı. Bütün bunları məhz mən həmin gecə barda dostuma danışmışdım. Bu, Fransada atamın başına gəlmiş əhvalat idi. O vaxt o, bir mərakeşli rəqqasəyə vurulmuş və birgünlük onun təlxəyi olmağa razılıq vermişdi. Balaqanın qarşısında dayanıb gəlib-gedənləri tamaşaya baxmağa səsləyirmiş.

Yazıda ən pisimə gələn isə onun müqəddimə hissəsi idi: “Abdul-Mauli bəy atası ilə bağlı bu əhvalatı bizə şəxsən danışib. Yazını çap edərək adıçəkilən gəncə də gələcəkdə uğurlar arzu edirik”.

Məlumatı oxuyub üzüstə çarpayıya yıxıldım. Özümə söz verdim ki, dostumla nə vaxt qarşılaşsam, onu tikə-tikə doğrayacağam.

• • •

Abdul-Mauli bəy əhvalatı danışib dodaqaltı mızıldandı:

– Söz yox ki, danışdığım əhvalat məni beton döşəmədə gecələməkdən xilas etdi, ancaq...

– Axırı Oksforda girə bildiniz? – deyib sözünü ağzında qoydum.

Əsil-nəcəbətli əsyutlu fikirli halda dilləndi:

– Atam öz qərarında sərt və ədalətsiz idi.

Saata baxıb əmin oldum ki, redaksiyaya gecikirəm. Bildim ki, indi redaktor və müavirləri məni danlamaq üçün sıraya düzülüb gözləyirlər.

Elə bu anda beynimə bir fikir gəldi: “Deyəsən, mənimki də gətirdi axı”. Əsyutlunun əlini sıxaraq sevincək halda dedim:

– Çox sağ olun... Çox sağ olun... Savab iş gördünüz.

Ayağa qalxdım ki, sağollaşıb gedəm. Əsyutlunun sifətində açıq-aşkar çaşqınlıq və qorxu sezilirdi:

– Siz mənə nəyə görə təşəkkür edirsiniz?

Deyəsən, məsələnin ciddiliyi ona yavaş-yavaş çatırdı. Qolumdan yapışıb cəld soruşdu:

– Siz nəyi nəzərdə tutursunuz? Deyəsən, öz-özlüyünüzə nəşə qərarlaşdırmısınız?

Sonra yenə bir neçə anlaşılmaz sözlər işlətdi. Atif bəy artıq hər şeyi anlamışdı. Ona görə də, üzünü Abdul-Mauli bəyə tutaraq dedi:

– İmkan ver, işini görsün!

Əsyutlu tamamilə özündən çıxaraq qışqırdı:

– Necə yəni, işini görsün? Mənim hesabıma? Allaha and olsun ki, buna icazə verən deyiləm. İkinci dəfə mətbuat qurbanına çevrilmək istəmirəm.

Cəld tərpənib əlindən qurtuldum və ordan götürüldüm. Nə qədər çalışsa da, məni tuta bilmədi. Tini burulub gözdən itənə qədər tövşüyə-tövşüyə arxamca qaçdı, qışqır-bağır saldı. Əsyutlu geridə qalanda addımlarımı bir qədər yavaşıttdım. Yazmağı planlaşdırdığım hekayənin başlığı böyük hərflərlə gözlərim önünə gəldi: “Necə oldu ki, Oksforda girə bilmədim”.

Şəhla Aslan,
yazıcı-jurnalist,
Qazi Universitetinin
doktorantı

“Şükür Allaha, axır ki, qurtardı!” – düşünərək həyətdə dərinədən nəfəs aldı. Simpozium iştirakçıları dəstə-dəstə onun yanından ötür, bahalı maşınlarına yaxınlaşdılar. Onun isə nəinki maşını, heç şəhərdə düz-əməlli bir qohumu da yox idi. Yox idi deyəndə, bir az düz çıxmır, çünki bacısıuşaqları lap yaxında yaşayırdılar. Özü də dayılarının yolunda canlarını da əsirgəməzdilər, imkanları da yaxşı idi. Di gəl ki, ibadət eləmiridilər. Ona görə də Hacı onlara tərəf çox meyil eləməirdi. Elə indi də bacioglamlarına zəng etməkdən vaz keçdi. Fikirləşdi ki, bilsələr, qır-saqqız olub yapışacaqlar ondan. Çoxdan görüşmədiyi dostunu görmək istədi. Zıyalı, ibadətəkar və sədaqətli adamdır. Klassik poeziyanı, fəlsəfəni də çox sevdi, bu barədə kitabları vardır. Telefonunu çıxarıb onun nömrəsini yığdı:

– Əssəlamuəleykum! Necəsən, müəllim?

– Ay salamunəleykum! Ürəyim elə səni istəyirdi, onsuz da zəng çalacaqdım, yaxşı oldu, səsinə eşitdim. Haradasan, ay Hacı?

– Üç gündür şəhərdəyəm, bir yığıncağımız var idi, məni də nümayəndə göndərmişdilər rayondan. “Təriqətlərəarası dialoq və tolerantlıq” mövzusunda bir simpozium

idi. İndicə qurtardı, düşmüşəm, həyətdəyəm. Dedim, evə qayıtmamış bir sənənlə danışım.

– Bəs sənə qurban, orada niyə qalmısan, qoy gəl, səni də götürüm, evdə rahatca söhbət edək.

– Xeyr, müəllim, bu dəfə evə gəlməyə imkan yoxdur. Yoldaşımın xəstəliyi lap şiddətlənib, narahatam. Elə buradan da düz kəndə qayıdacağam. Vaxtın varsa, bir yerdə gedirik bizə. Yazın gözəl çağıdır, indi bizim yerlər adama “gəl-gəl” deyir. Sən də oralardan çoxdan ayrılmısan, sənincün yaxşı olar. Mənim qanım bir az qaradır. İstərdim ki, bir neçə gün bir yerdə olaq, fikrim dağılsın.

– Oldu, Hacı. Özümle nə götürüm?

– Heç nə. Sənin o tir tufəngin qalır, onu, bir də Füzulinin kitabını götür, gəl yanıma. Yadındadırsa, keçən dəfə sənənlə dükandan mənimcün əba aldığ ha, həmin mağazanın qabağında səni gözləyəcəyəm.

– Yarım saata oradayam. Xudahafiz!

Hacı əl çantasını açıb pasportunu axtardı. Bilirdi ki, metroda onu geyiminə görə çək-çevirə salacaqlar. Çantada xeyli disk, vizit vərəqələri, fotosəkillər var idi. Bunların hamısını yığıncaq iştirakçıları onun çıxışından sonra təqdim etmişdilər. Hamısı fasilə vaxtı yaxınlaşıb təşəkkürlərini bildirmiş, əməkdaşlıq üçün dəvət etmişdilər. Di gəl, dediklərində də israr edirdilər. Hacı Qurandakı ayənin üstünə barmağını qoyub, mənasını soruşanda özü də təəccüb içində qalırdı. “Bunlar belə təhrif olunmuş mənalara harada öyrənirlər, İlahi? Bir məktəbi, müəllimi yoxdur bunların?”.

MÜQƏDDƏS KİTAB

Hacı gördü ki, bayaq mübahisə etdiyi uzunsaqal cavan özünə oxşayan bir yaşlı kişi ilə ona yaxınlaşır. Gedib görüşdülər. Məlum oldu ki, təzə gələnin elmi dərəcəsi lap böyük imiş. Hacı düşündü ki, bunların saqqallarının uzunluğu, deyəsən, dərəcələrindən asılıdır və özü öz fikrinə güldü.

– Buyurun bizim maşına, oteldə sizinlə bir neçə gün mükəllimə edirik. Siz Quranı, doğrudan da bizdən yaxşı bilirsiniz. Təfsir barədə sizinlə razı olmadığımız yerlər var. Bilməzdik ki, burada belə savadlı alimlər ola bilər. Təhsilinizi haralarda almısınız?

– Elə öz kəndimizdə, bir axunddan səkkiz il dərs almışam, onun vəfatından sonra da kitablarını oxuyuram. Sizinlə isə getmək imkanım yoxdur, evə qayıtmalıyam.

– Onda bu diski alın, baxarsınız. Növbəti dəfə Məkkəyə gələndə bizə zəng eləyin, görüşək.

Elə bu vaxt dostu da gəlib çıxdı.

– Ay Hacı, narahat oldum, maşını düz buraya sürdürdüm. Axı sənənlə bunlarla nə əlaqən var? Bunlar çox xətali adamlardır ha!

– Narahat olma, kaş onlar bir yerə yığılanda gedib ora düş bileydim. Azgınlıq içindədirlər. Məni buraya göndərənlər də sənəni kimi tapşıırırdılar ki, çox dərinə getməyim, hamı ilə ortaq dil tapım. Axı necə dil tapım ki, Quranın ayələrini səhv yozurlar? Nə isə, yolda söhbət elərik. İndi isə elə bir maşın tap ki, namaz vaxtı çatanda yolda saxlasın.

– Ay Hacı, nə danışarsan? Bəs biz müsəlman deyilik? Bu da qarışıqdır. İbadət əhlidir. Sənəni soruşdun ki, eşidən kimi dedi ki, öz maşınımıla sizi aparacağam.

– Lap yaxşı. Onda, Bismillah,

oturaq-gedək. Əvvəlcə bir məsələni məsləhətləşək. İş belədir ki, o Frankfurtdakı dostum var idi ha, sən onun barəsində bilirsen də, mənimçün pul göndərrib. Onu götürək, sonra yola düşərik.

– Nə pul?! Bir şey lazımsa, özümüz elərik də!

– Yox e, müəllim, məsələ dərin-dir. Üzr istəyirəm, evdə xanımım xəstədir, böyrəyində daş var, həm də hamilədir. Allahın lütfü ilə, axır ki, bizə övlad payı verilmişdir. Azad olmasına az vaxt qalır. Böyrəyindəki daşın "pristup"u hər tuta-da day, həkimə qaçmaqdan bezmişik. Çox əziyyət çəkir. Müt-ləq əməliyyat olunmalıdır. Əməliyyat isə risklidir. Həkimlər deyirlər ki, uşaq tələf ola bilər. Yoldaşım bunu biləndən sonra əməliyyata razı deyil. Deyir ki, ölsəm, heç, ölməsəm, övladını sağ-salamat dünyaya gətirəcəyəm. Həmin dostum da bu əhvalatı bildi, 55 000 dollar pul göndərrib ki, onu xaricə aparıb, rahat əməliyyat etdirim.

– Yox, pulu niyə götürürük ki? Yola düşəndə lazım olan qədər çıxaraq, qalanını da yeri gəldikcə, harada olsan, çıxara bilərsən.

– Hə, onda ya Allah, yola düşək.

– Sən Allah, müəllim, aç, Füzulidən oxu. Quranı nə qədər öyrən-sək də, Molla Məhəmməd Füzulinin qəzəllərində Müqəddəs Kitabın təfsiri ustalıqla verilmişdir. Şair Quranı xalqa çatdırmağa çalışmışdır. Oxu və təfsir elə görüm, sizin alimlər necə izah etmişlər...

Mən əhatə elmükəl-əşyayə

külləha,

Nə ibtida sənə mütəəvvür,

nə intəha;

yəni ey elmi bütün şeyləri əhatə edən, sənənin nə əvvəlini, nə də sonunu təəvvür etmək olar.

– Əhsən, amma "mütəəvvür" kəlməsi ismi-faildir, şəxs bildirir. Ona görə də "Xaliqi məxluq dərk

edə bilməz" mənasına gəlir.

**Səndən bulubdur Əhmədi-Mürsəl
məqamı-qürb**

**Təhsini "Ya" vu "sin" ilə təşrif
"Ta" vu "ha";**

yəni gözəlliyi "Yasin", şərəfi "Ta-ha" olan Əhmədi-Mürsəl sənə yaxın məqam bulubdur.

Bulmazdı qəhrin açmasa,

xani-siyasətin,

Həl min məzid ləqməsinə

düzəx iştəha;

yəni qəhrin cəza... süfrəsi açmasa, "Yenə varmı?" loğmasına cəhənnəm iştəha salmazdı.

– O "Yenə varmı?" sualını kim-kimə verir ki?

– Qiyamət günü Əzrayıl bütün yaranmışları öldürəndən sonra, Allah ondan soruşur ki, yenə qalan varmı?

– Bağışla, amma elə deyildir. Qiyamətdən sonra cəhənnəm günahkarları udacaq, getdikcə iştəha gəlib zəbanə çəkəcək, "Yenə varmı?" – deyər soracaq. "Ağzına qədər kafirlərlə dolu olan cəhənnəm yeni-yeni qurbanları necə qəbul edəcək?" sualı isə çox dərin mətləblərə bağlıdır və alimlər bu məsələdə cürbəcür qənaətlər yürüdürlər.

– Hacı, bu qədər elmi haradan öyrənmişən axı?

– Heç haradan, elə axundun yanında səkkiz il dərs almışam, fars, ərəb dillərinin qrammatikasını, Quranı, ərəb ədəbiyyatını ondan öyrənmişəm. Sonra da onun kitablarından indiyə qədər oxuyuram. Elm öyrənməyin ən düzgün yolu Qurandan keçməlidir. Bax, elə səni götürək. Çox oxumusan, savadlı, istedadlı adamsan. Əgər Quran da bələdliyin olsa, tayın-bərabərin olmaz. Gəl, sənə Quranı öyrədim.

– Hacı, daha mənim 50 yaşımdır. Bundan sonra sənə çatmaq üçün nə qədər oxumalıyam? Buna nə imkanım, nə də ömrüm çatır.

– Yox, sən o qədər oxumaya-caqsan. Cəmi iki il məndən dərs alsan, bəs eləyər. Axı özünün də ehtiyatın çoxdur. Gəlib-getməyə çətinlik çəkirsənsə, ayda iki-üç dəfə mən sənənin yanına gəlim.

– Hacı, hələ görək nə olur. Mən o qədər şeylərlə məşğulam ki, indi dərs almağa imkanım yoxdur.

– Müəllim, incimə, sən bütün məşğuliyyətini at bir qırağa, gəl, sənə Quran öyrədim. Allah sənə ruzini də bol-bol yetirəcək, elmin də kamil olacaq. Mən də istəyirəm ki, ustadım məni yetişdirdiyi kimi, mənim də özümdən sonra arxayın ola biləcəyim bir ardıcılıq olsun. Mənim dövrüm artıq keçir. Hiss edirəm, əvvəlki ağılim, huşum qalmamışdır. Zatında şər olanlar imkan düşən kimi mənə şər, böhtan atır, dinə, İslama, Qurana zərər yetirməyə çalışırlar. Düzdür, Allah-Taala Özü əmin etmişdir ki, Qiyamətə qədər Quranı bir hərf belə dəyişmədən hifz edəcəkdir. Biz də daim onu təbliğ etməliyik, insanlara haqq yolunu göstərməliyik.

– Hacı, heç olubmu ki, sənə verilən suala cavab verməkdə çətinlik çəkəsən?

– O qədər olub... Özümün-özümə verdiyim sualların heç birini bilmirəm. Quranı tam dərk etmək bəşərin hünəri deyildir. Bir dəfə məclisdə çoxlu sual verildi, mən də hamısına cavab verdim. Başqalarından üstünlüyümü zənn edərək, bir anlıq təkəbbür girdabına yuvarlandım. Dərhal da Allah tərəfindən cəzalandım. Belə ki, məclisdə oturan bir cığal adam soruşdu:

– Molla əmi, deyirsən ki, Quranda hər şeyin cavabı vardır, eləmi?

– Bəli. Bu Kitab hələ mövcud olmamış vaxtlarda belə Quran var idi, amma başqa şəkildə idi. Məsələn, Kainat elə Quranın başqa cür yazılmış şəkildir. Məgər Allah öz yaratdığına yol göstərən bir dəlil

göndərməzmi? Adəmdən ta Qiya-mətə qədər insanları düşündürən bütün suallara orada cavab vardır. Əsas məsələ odur ki, onu başa düşə biləsən.

– Molla əmi, deyilənə görə, sən bu Kitabı ən yaxşı bilənlərdənsən. Mənə de görüm, bir kisə undan neçə çörək çıxır? Həm də bu cava-bın Quranın harasında yazıldığını göstər. Göstərməsən, deməli, ya-lan deyirmişsən.

Düzü, çaşıb-qalmışdım. Nə qə-dər fikirləşsəm də, müvafiq ayəni yada sala bilmədim.

Dedim: – Əlbəttə ki, sualına cavab Quranda vardır. O Müqə-dəs Kitabda ayə vardır ki, insana lazım olacaq bütün məsələlərin ca-vabı bu İlahi Kitabdadır. Mənə möhlət ver, oxuyub deyərəm.

Vaxt ötürdü, Kitabı bir neçə dəfə oxusam da, çıxış yolu tapıl-mırdı. Təkbəbürə yuvarlanmayaca-ğım barədə tövbə etdim, bağış-lanmağımı istədim və yenidən Qu-ranı oxumağa başladım. Bir ayəni oxuyanda, sanki zəhnim işıqlandı: “Bir şeyi bilmirsinizsə, zikr əhlin-dən soruşun”. Səhər tezdən idi. Çölə çıxıb dərinə nəfəs aldım. Kəndin yuxarı başından gələn bir dəstə adam rayona gedirdi. Əşrəf də orada idi. Rayonda çörək mağa-zasında işləyirdi. Səslədim:

– Əşrəf, yolunu buradan sal, söz soruşacağam.

– Molla əmi, de də, bunlardan gizlidir?

– Yox, gizlin deyil, amma qayı-danda cavabını mənə deyərsən. Sexdən öyrən, gör bir kisə undan neçə çörək çıxır?

– Daha onun nəyini öyrənəcə-yəm ki? Bir kisə undan 123 çörək çıxır. Nə az, nə çox! İnanmırsan, zəng eləyim, çörəkxanadakı usta-dan soruşun...

Əşrəf telefonu çıxarıb kiminləsə danışdı, bir daha məni arxayın elədi ki, elə o qədərdir. Daha dur-

mayıb getdim mənə sualverənin həyətinə. Çağıraraq Quranı açdım, oxuyub tərcümə elədim: “Görür-sən, burada yazılıb ki, bilmədiyini zikr əhlindən, yəni bu işi bilənlər-dən soruş. Mən də sənə sualını çörəkçiyə verdim, o da cavab verdi ki, bir kisə undan 123 çörək çıxır. İndi gördünmü, Quranda hər şeyə cavab vardır?!”

Maşın yoxuşu dırmaşaraq Hacı-nın evinə çatdı. İsti bir gün idi. Ağacın altında xalça sərib üstündə ot-urduq. Çay-çörəkdən sonra xəstə-nin əhvalını soruşduq. Hacı bilirdi ki, indi ağrıkəsici vurublar, bir az sakitləşdi, amma xəstəliyə etibar yoxdur. Hər an “pristup” tuta bilər. Vəziyyət çox ağırdır, Allah özü kömək eləsin.

Onu qayğılardan bir az uzaqlaş-dırmaq üçün yenə də dini məsələ-lərdən söhbət saldıq. Gözəl, tutarlı cavablara heyran qalmamaq müm-kün deyildi. Sonda Hacı dedi:

– Təklif edirəm ki, durub kəndin ətrafını gəzək, sizə maraqlı yerlər göstərəcəyəm. Söhbət qurtaran

deyil. Əslində, verdiyim cavablar mənim hünərim deyil. Quranın bir məşhur təfsiri var - “əl-Mizan” adında. Nə öyrənmişəmsə, oradan öyrənmişəm. Ruhani çoxdur. On-ların əksəriyyəti dili kamil bilmə-diği üçün kitabı yaxşı qavramırlar. Dili bilənlərin isə çoxunun bu təf-sir kitabı yoxdur. Qırx neçə cild, hərəsi də filan qədər. Xeyli pul eləyir. Kaş, imkanım olaydı, elə adamların hərəsinə bütöv cildləri bağışlardım. Gör, onda ölkəmizdə İslamın inkişafına nə boyda töhfə olardı. Alimlər Qurana daha dərin-dən aşına olardılar, müsəlman qar-daşlara ayələrin mənası, təfsiri daha dolğun çatdırırlardı.

Onlar kəndin üstündəki təpədə, kolların arasında durmuşdular. Ha-cı əli ilə dərənin o tayındakı hün-dür ağaclar olan rahat yeri göstərdi:

– Bax, ora keçmiş Sərdov kən-dinin yeridir. Hamı oradan köçüb-gedəndən sonra kənddə bir qoca kişi qalmışdı. Quran oxuyan, ibə-dət eləyən bir kişi idi. Beş yaşım olanda atam məni onun yanına

apardı. İki ilə ondan əlifbanı, Quran oxumağı öyrəndim. Sonra isə bax, o hündür təpədəki kənddə yaşayan axundun yanına getdim. Məlum oldu ki, axund müctəhid də-rəcəsi alsa da, Sovet hökumətinin sərt qanunlarından qorxduğu üçün səsinə çıxara bilmirmiş.

– Elə demə, Hacı, onun əsəri sizsiniz. Özünə bərabər bir alim yetişdirdiyi üçün cənnəti bu dünyada qazanmışdır.

– Nə danışırısan, müəllim, o, bir dərya idi, mən isə bir damlayam. Əstəğfərullah, yenə də günah elədim. Axı damla da dəryadandır. Mən hara, o hara?! Onun oxuduğu kitabların cüzi bir hissəsini oxuya bilirəm. Sən başqalarının sözünə fikir vermə, savadlı adamsan. Bu elm qurtaran deyildir. Ziyarətdə olanda oranın alimləri ilə xeyli bəhs elədim, nəticədə, ölkənin Dini Şurası mənə "höccətullah" rütbəsini təqdim etdi. Arada fikirləşirəm ki, mən, doğrudanmı, Allah hökmlərini zahirə çıxarmaqda səlahiyyətliyəm, ya yox? Hələ özümü çox savadsız görürəm. Alıram bu Quranı qabağına, oxuyub "əl-Mizan"a baxıram. Mənalara ağırlığı altında əzilirəm. Məclislərdə savadsız mollaların ixtiyarını mənə versəydilər, hamısını yığib mədrəsələrdə oxumağa göndərərdim. Savadlı alimlərə isə bayaq dediyim kimi, lazım olan ədəbiyyatı pulsuz paylayardım. İxtiyar məndə olsaydı, bütün məktəb və universitetlərdə Quranı əsas dərs kimi tədris etdirərdim. Quransız nə elm?

– Bəlkə, gedək qəbiristanlıqda ustadın qəbrini ziyarət edək?

– Mən tez-tez onun qəbriüstə gedirəm. İndi də sizə əziyyət vermək istəmədim, yaxşı oldu, elə özünüz dediniz. Axundun qəbri qəbiristanlıqda yox, elə öz həyətlərindədir. Öz vəsiyyətinə görə həyətinə dəfn etdik. Səbəbini tapmaq üçün düşünəndə ürəyimə yüz

şey gəlir, amma əsl səbəbini o böyük insan özü ilə qəbrə apardı.

– Yavaş-yavaş qalxaq oraya, sən də onun sözlərindən bizim üçün xırdala. Bu da bir qismətdir, ay Hacı.

– Mənim savadım çatmaz onun sözlərini şərh eləməyə, çünki elə şeylər deyirdi ki, indiki kitablarda ona rast gəlmək, müasir dilçi və təfsir alimlərindən eşitmək mümkün deyildir. İndi gör o, kimlərdən dərs almışdır ha! Onun müəllimləri də elə "əl-Mizan"ın müəllifi kimi alimlər olmuşlar. Belə ucqar yerdə o boyda alim ola, onun qədrini bilməyələr, çox böyük günahdır. Təsəvvür elə ki, onu kolxoz işinə çağırır, ən çətin işlərə buyururdular. Gizlicə dərs dediyi tələbələr də birtəhər Quranı çıxan kimi daha davam eləmir, müstəqil şəkildə "mollalıq" edirdilər. Mən və daha iki yoldaşım onun vəfatına qədər elmdən ayrılmaıdım. Heyf ki, ömrü az oldu. Düzdür, Quranı heç kəs axıradək aç bilməz, sadəcə, hər kəs öz elminə görə dərinliyinə gedə bilər. Axundun dedikləri isə bir ayrı aləm idi...

– Hacı, sən danışdıqca nə qədər qafil olduğumuzu düşünürəm. Allah qoysa, gəlib səndən dərs alacağam. İndi isə qayıdaq evə. Narahatam, şəhərdə işlərim tökülüb üst-üstə. Səni də çox məşğul etməyəm.

Hacı evə tez-tez zəng vurub xəbər tutsa da, xəstəyə görə çox narahat idi. Ona görə də evə qayıtmaq fikri ürəyindən oldu. Söhbət edə-edə kəndə girdilər. Evə yaxınlaşanda qəribə bir mənzərənin şahidi oldular; evin xanımı həyəti süpürürdü. Hacı yerisini sürətləndirib onun yanına getdi. Öz aralarında nəsə danışib geriye döndü. Gülə-gülə dedi:

– Şükür Allaha, çətinlikdən qurtardıq. Xanımın böyrəyindəki daş

özü xaric olmuşdur.

– Gözün aydın, Hacı. Biz də rahatca şəhərə yola düşə bilərik.

– Əlbəttə! Bu, Allahın bir lütfüdür mənə. Frankfurtdakı dostuma bunu deyim, sonra gedərsiniz.

O, nömrəni yığib dedi:

– Qardaş, xəstəm o bəladan öz-özünə qurtuldu. Pulu özünə yollayacağam...

Sonra bir az telefonda qulaq asdı, təşəkkür edib sözünü qurtardı.

– Pulu qəbul etmir. Deyir, onu sizə vermişəm. Nə cür istəyir-sənsə, elə də xərclə. İndi bir məsələ qalır. "Bilik Fondu"nun sədri şəhərdə simpoziumda olanda mənimlə görüşmüş, telefonun nömrəsini verərək, bir şey lazım olarsa, zəng etməyimi tapşırırdı. Qoy, ona bir məsələdən ötrü zəng eləyim.

O, kənara çəkilib telefonda xeyli danışandan sonra yenidən geri qayıtdı:

– Sağ olsun. Böyük kömək elədi. Mən ona dedim ki, 80-100 ədəd "əl-Mizan" təfsiri alıb, məscidlərə pulsuz paylamaq istəyirəm, qiymətini də hesablamışam. Bu cildlərin xaricdən gətirilməsini xahiş elədim. O da dedi ki, təşkil edərik, özü də əlli faiz güzəştə gətirərik. Məndə qalan artıq pulu isə tələbələrə, Quran öyrənənlərə hədiyyə edəcəyəm. Bu işləri Allah özü Quranın hörmətinə etmişdir.

...Qucaqlaşib ayrıldılar. Gələnləri yola salıb geri qayıtdı. Həyətdəki oturmaqda oturub maşının arxasınca xeyli baxdı. Ürəyindən keçirdi ki, Allah onun ən böyük arzusunun gerçəkləşməsi üçün şərait yaratmışdır. İçəri keçdi. Quranı götürüb öpdü. Bayaq yola saldığı müəllim dostunun öz əli ilə düzəldib hədiyyə verdiyi rəhili rəfdən götürüb açdı. Quranı onun üstünə qoyub bardaş qurdu. Qəlblərə sirayət edən bir avaz ətrafa yayıldı...

***Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu***

Ünvan: AZ1141, Bakı şəhəri, Əhməd Cəmil, 41/A

Telefon: (+99412) 510-65-45

Rəsmi səhifə: www.ait.edu.az

Email: info@ait.edu.az

Facebook: [ilahiyyatinstitutu](https://www.facebook.com/ilahiyyatinstitutu)

Instagram: [ilahiyyatinstitutu](https://www.instagram.com/ilahiyyatinstitutu)

Twitter: [azeilahiyyat](https://twitter.com/azeilahiyyat)

*"Azərbaycan" nəşriyyatında çap olunub.
Sifariş: 2189*